

16+

Сатур

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Халкъарин садвал - Ватандин абадвал

15 сентябрь

5 /2026

сентябрь - октябрь

С а м у р

**Йиса ругудра акъатзавай литературно-художественный
ва общественно-политический журнал**

Литературно-художественный и общественно-политический журнал.
Выходит 6 раз в год.

Учредитель:

Министерство цифрового развития,
информации и печати
Республики Дагестан.

1952-йисалай акъатзава.

Издается с 1952 года.

5/2026

сентябрь - октябрь

Редакция республиканских
литературных журналов
«Соколенок»
и «Литературный Дагестан»

КЫИЛЕР

РЕДАКТОРДИН ГАФ

Абдуселим Исмаилов. Суваррин гьяфте. *Макъала-веревирдер*.....3
Алексей Кулаковский. РикI. *Куьруь поэма*.....5

ГЫКАЯТ

Расим Гъажи. Гьуьлераллай лезгияр. *Повесть*.....10

ШИИРАТ

Шамсудин Тагъирован - 90 йис
Шамсудин Тагъиров. Келле, келле, кьуру келле... *Шиирар*.....30

ЦИЙИ ТИВАРАР

Марьям Алискерова. Зи рикI къван туш цла авай... *Шиирар*.....41

ГЫКАЯТ

Абдуселим Исмаилов. Варгъаба. *Роман*.....51

**МИЛЛИ ШИИРАТДИН ВА
ГЫКАЯТДИН ЧИНРАЙ**

Жамалдин Алискеров. Хуьруьг Лукьманан ирс. *Макъала*.....76
Хуьруьг Лукьман. Уьмуьрдин гелеваз... *Шиирар*.....78

КЪИЛИН РЕДАКТОР
Мурад Мегъемедович
АГЪМЕДОВ

КЪИЛИН РЕДАКТОРДИН
ЗАМЕСТИТЕЛЬ ВА
ЖАВАБДАР РЕДАКТОР
А. ИСМАИЛОВ

РЕДАКЦИЯДИН КОЛЛЕГИЯ:
КЪ. АКИМОВ
М. БАБАХАНОВ
ГЪ. ГАШАРОВ
З. КЪАФЛАНОВ
Х. ХАМЕТОВА

Компьютердал верстка
авурди **Ф. ГЪАЖИЕВ**.

Электронный адрес:
ismailov.abduselim@yandex.ru

Зерифа Къасумовадин 70 йис

Зерифа Къасумова. Дидедин чIал. Тарс
гуда ваз и ашкъидин тарихди. *Шишар.....87*
Къепир Селимбег. Харадин къат. Як
паюн. Кфилдин сес. Къисас. *Куьруь гъи-
каяр.....89*

САТИРА ВА ЮМОР

Къаравилияр.....95

Редакциядинни макъалайрин авторрин фикирар
сад тахъун мумкин я. Макъалайрин, абура гъизвай
делилрин дуъзвилиин патахъай жаваб авторри чпи
гуда.
“Самур” журналдиз акъатай материалар печатдин
маса органра чап хъийидайла, журналдин тIвар къун
чарасуз я.

Подписано в печать 23.09. 2026 г.

Выход в свет 15.10.2026 г.

Тираж 292 экз.

Заказ № 1865.

Печать офсетная. Бумага офсетная

Формат 70 x108 1/16

Усл.печ. л. 8,75 Уч. изд. л. 7,6

Физ.печ.л. 6,25

Цена свободная.

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00414
выдан Управлением Роскомнадзора по Республике
Дагестан от 22.04. 2019 г.

Редакция: «Редакция республиканских литературных
журналов “Соколёнок” и “Литературный Дагестан”».

Адрес редакции:

367000, РД, г.Махачкала, ул. Даниялова, 55.

e-mail: litdag@mail.ru, **сайт:** litdag.ru;

tg: litdag; **vk:** litdag

Издатель: ГБУ РД «Этномедиахолдинг “Дагестан”»

Адрес издателя: 367018, г. Махачкала, пр.

Насрутдинова, 1-а.

Отпечатано в ООО «Издательство «Лотос»»,
367018, РД, г. Махачкала, ул. Времена года, 6.

Редактордин гаф

Абдуселим ИСМАИЛОВ

СУВАРРИН ГЪАФТЕ

Сентябрдин вацран квед лагъай гъафте Дагъустан Республикада суварринди хъана. Гъич садрани тахъай хътин зурба мярекатар кыле фена. Уълкведин гзаф регионрай мугъманар яз чѐхи делегацияр атанвай. Шегъердин кылин куъчеда, Урус театрдин вилик, СтІал Сулейманан багъда, кылин майдандал туькІуърай сейнейрал чѐхи концертар къалурна. Са шумуд юкъуз Магъачкъала шегъер чи уълкведин цІудралди халкъарин музыкальный искусстводин велиприн манийрини макъамри къачуна. Вири мярекатар санлай къачуна кѐмет гайила – им Россиядин халкъарин садвили Исан программадин зурба вакъиа хъана.

Фадлай зурба гъазурвилер акуна, икъван йикъара ихътин зурба мярекатар кыле фин патал зурба такъатар серф авунни тѐбии кар я. Гъавилай суваррин мярекатрик кІватІ жезвай шегъерэгълийрин арадай жуьреба-жуьр суаларни ван жезвай: Вучиз..? Вуч патал..? Гъикъван..? ва икІ мад.

Абурни айибиз жедач, гъелбетда.

Амма суварар тавунани виже къведач. СВО-дихъ галаз алакълу яз, гуьгъуьлар серин тир инсанриз, рикІ аладардай, къалабулух кутазвай фикирар-хиялар, дердияр къезилардай сятер ва декъикъаяр чарасуз герек я. Уълквединни халкъдин, регионринни гъардахъ вичин чІал ва деринриз дувул янавай адетар авай халкъарин садвал гъа ихътин мярекатралдини мягъкем ва лигим авун чарасуз я.

Сентябрдин суваррик республикадин вири районар экечІна, чкайрални хейлин мярекатар тухвана. Районрин милли манийрин ва къуьлерин коллективар меркезда кыле феи шадвилерин активный иштиракчияр хъана.

Цинин суваррихъ са важиблу къетІенвал авай. Квекай ам ибарат тир лагъайтІа, сифте яз уълкведа Россиядин халкъарин чІаларин Югъ къейд ийизвай. Малум тирвал, уълкведин Президент Владимир Владимирович Путина вичин

указдалди, Россиядин халкъарин чӀаларин Югъ Дагъустандин халкъдин шаир Расул Гьамзатовахъ галаз алакьалу авуна ва халкъдин шаир дидедиз хайи югъ тир 8-сентябрь суварин югъ яз тестикьарна.

Адет яз, гьар йисуз Расул Гьамзатов хайи йикъара тухузвай «Лацу дурнай-рин» суварни гъавиляй чӀаларин йикъан пайдахдик кваз кьиле фена.

Суваррихъ кьетӀенвилер мадни авай. Месэла, Дербентда, «Ватанперес» паркдиз жегъилрин фестиваль илифна. Магъачкъаладин Пушкинан тӀварунихъ галай куьчеда ва СтӀал Сулейманан багъда сеняткарвилин ва ктабрин ярмарка-яр кьиле фена. Вири и йикъара шегъерэгълияр милли тӀуьнрин алачухри желб ийиз хъана.

Малум тирвал, 20II-йисалай эгечӀна, сентябрдин вацран цӀувад лагъай юкъ-уз Дагъустан Республикадин халкъарин садвилдин югъ сувар яз кьейдзава. ЦӀи и югъ иллаки шаддиз ва къакъан дережада аваз кьиле фена. Ам суваррин гъа-фтедин кукӀуш хъана. Вири жигъетрай.

СтӀал Сулейманан багъда кутур суфра, саки виш метрдиз къван туькӀуьрай чи, Дагъустандин, ва гзаф маса халкъарин адетдин тӀуьнривни маса няметрив ацӀанвай столар Гиннесан ктабда гъатуниз лайих мярекат хъана. Шегъерэгъли-яр ва мугъманар акур шикилрилай, дадмишай къван тӀуьнрилай ва няметрилиай къадар авачир къван рази тир. ИкӀ тирди абурун шадвиливай ацӀанвай чинри къа-лурзавай, сада-садаз гафаралди гузвай кьиметрай ван жезвай. Куьрелди, мяре-катар тежер къван тешкиллувилелди ва гзаф инсанрин иштираквал аваз кьиле фена.

-Икъван инсанар аваз заз и парк садрани акурди туш...

-КӀан хъайила, тешкилиз алакьда чибурулай...

Ихътин фикирар, кьиметар гьар камуна япарихъ галуькьзавай.

Гьелбетда, суварар, гъафтеда давам хъайитӀани, куьтягъ жедай затӀар я. Адан кимивилер, кӀанз, кьилиз акъудиз тахъай терефар гуьгъуьнай веревирд ийидайди я. Аквадай хътин нукъсанар и суваррикни квачиз хъанач.

Амма чун мугъманрал хквен.

Виридалайни артух фикир властрин патай желб хъайиди суварин юкъуз ре-спубликадиз Россиядин Федерацидин Федеральный Собранидин Федераци-дин Советдин председатель Валентина Ивановна Матвиенко атун хъана.

Регионрин делегацийрикай рахайтӀа, сифте нубатда Якутиядин векилрикай лугъун герек кьезва. И яргъал республикадай 16 кас шаирар ва писателар, чка-дин халкъдин собранидин депутатар ва властдин маса хилерин векилар атанвай. Абуру якут чӀалаз таржума авунвай Расул Гьамзатован яратмишунрин чӀехи ктабни савкъват яз гъанвай. Абурун фикир чи республикадин яратмишдайбу-рухъ ва абурун тешкилатрихъ галаз алакьяр кутӀунун тир. Гъа са чӀавуз абуруз чпин милли литературадин бине кутур ва халкъдин арада савадлувал хъунал ва чирвилер гунал машгъул хъайи шаир Алексей Кулаковскийдин яратмишурин ктабни Дагъустандин чӀаларал таржумаяр аваз акъудна кӀанзавай.

Гъайиф хьи, чи республикадин халкъарин культуради ва адетри, ацукъун-къ-арагъуни ва шад мярекатар тешкилна тухуз алакьуни гьейран авур мугъманрин чӀехи десте вири патарихъай рази яз хъфенач. Абуруз властрин патай фикир гу-

дай, къабулна, са ихтилат-суьгьбет ийидай мумкинвал хъанач. Расул Гьамзатован яратмишунрин ктаб гваз атунин патахъайни ирс-сагъибрин патай гуьзлемишиз хъайи майилар абуруз акунач. ЯтІани Дагъустандин писателрин Союздихъ галаз и яргъал региондин яратмишдай къуватрин алакъяр мягкем жедайдахъ абур инанмиш хъана. Алексей Кулаковскийдин яратмишунрин ктабни Дагъустандин чІаларал чапдай акъатун патал аквазвай гъазурвилер абуруз чпин вилералди акуна. Агъадихъ чна гузвай гъвечІи поэмани, шиир лагъайтІани жеда, гъавилий таржума авунвайди я. Буюр, таниш хъухъ якутрин классик-шаирдин са эсердихъ галаз.

Р И К І

(Куьруь поэма)

**Вун хъсандиз рахазва,
Гафар я гуьрчег.
Амма зани лугъун ваз
Зи гафни керчек.
Вун зи къилел агъа я,
Юлдашни я зи.
Исини гъа сад я
Къилел алай чи.
Гзафбур къвез дуьнедал,
Алаз къве кІвачел,
Ашукъарна чун ада
Анжах са вичел.
Адаз я чи къуллугъни,
Гъуьрметни пара,
Чун адавай садрани
Жедай туш чара.**

**И дуьнедал тежедай
ЗатІни авай туш.
Гъич садрани къейиди
Чандал хтай туш.
Амукъдай туш хайиди
Къин тавуна гъич,
Ажал галаз дуьнедай
Фин тавуна гъич.
Дуьньядал къвез, хъфизвай
Мугъман я инсан.
АкІурзавай гъар садахъ
Вичин сурун къван.**

Яшамиш хъун кисна мез,
Секин ацукъун,
Нефес къачуз явашдиз,
Дертсуз амукуьн,
Къуьзуьвилихъ, кукра хъиз,
ГалчІур авун хур
Къабул жедач чавай, я
Жедач чаз мажбур.
Уьмуьр ийиз гурлуди,
Дерин яз нефес,
Туькъуьлвилер туькъуьнлиз,
Ачухдиз хъуьрез,
Фин паталди хан герек
Гъар са кас вичин
Дердер-гъамар алудиз,
Виликди йигин.

Сивел мани алачиз,
Текдиз амукуьн,
Пулар кІватІиз, девлетрал
Тиб яз ацукъун,
Кефливилер, гунагъар
Квачиз, амма пак
Крарини ял тавун
Квай хесет туш чак.
ХъуьтІуьз-гатуз – гъамиша
Михъи къастар гваз,
Анжах жуван зегъметди
Гайи пулар гваз,
Къачуз абурухъ шадвилер
Жуваз кІамай къван,
Яшамиш хъун – им кеф я
Уьмуьр амай къван.

Алцум тавун деринар,
Къакъанар такун,
Писвилериз кьимет гуз,
Хъсанвал тавун,
Гъахъвал патал гъуьжетра
Нагъахъвилер хуьн –
Чаз гъич течир крар я,
Тийидай къуьхуьн.
Къекъуьн ва гъакІ акъудун

Мурадар кьилиз,
Алукьун ва кьахрагьун,
Кьекьуьнар кьецIиз,
Пехил ийиз душманар,
Жагьуриз дустар,
Яшамиш хьун мурад яз –
Ингье чи кьастар!
Уьмуьр гена куьруь жез,
Катзава вахтар.

Эгер чна гьар сана
Кьурмишиз демер,
Ичкини хьваз хьайитIа,
Хкудиз кефер,
Кьумарбазвал авуна
Гьар йикъан пеше,
Кьил кефли яз гьамиша
Крар физ ише,
Хьсан ксар патав гваз,
РикIиз чими тир,
Агьсакьалар кьилеллаз,
Камал дири тир,
Са важиблу халадив
Крар жез герек,
РикIин дуст яз эгечIна
Рушав са гуьрчег,
Гьуьжетрани кьалра жез
МуьтIуьгьвал гвачиз,
Кьуватлуяр магьлубиз,
Гьич дамах квачиз,
Хата-бала алудиз,
Физ анжах вилик,
Рекьер цIийи яргьариз
Тпушуниз кIвачик,
Туьнт балкIанар муьтIуьгьиз,
Миргерни тамун,
Гурлувилер алудиз
Гьуьлуьнни вацIун,
Дагьларилай кам ягьиз,
Уьлквейриз физ цIийи,
Хьсан ва пис кIватI хьийиз
Рекьера цайи,
Уьмуьрдикай лезет кваз,

Галайди ажал
Аннамишиз ва гъакІни
Чавалай аял
Чиз, дуьньядал хана чун
Яшамиш патал.

ЭкъечІдай хъи алудиз
Заманайрай дегъ
Рагъни, варзни кьилеллай
Якутидай рехъ,
Гадни гатфар, зулни кьуьд
Алудиз йигин,
Артух тади тавуна,
РикІни яз секин,
Чиз, дуьньядал атанач
Чунни гъакІ бада,
ЯтІани вун акьуллу,
Ахмакъни пара.
КІан туш хъи ваз чан кумаз
КІвачерал кьурун?
Я туш умуд туш хъи ви
Ажал гъич татун?
Я туш вун пак кьужадиз
ЯтІа гъа ухшар
Шадвал, тІарвал течизмай
Пара яз яшар,
Ивидик цІай кумачир,
КІвалахиз акваз,
Мукъаятдиз, явашдиз
Вегъез гъар са кам,
Фикир-хиял сагъ амаз,
Чанди ганвай чам?..

Вун рекьида харж хъана
Гайи кьван йисар,
Алава яз тахгана
Артухан йикъар,
Сурузни вун эвичІда,
Тахвуна дадмиш
Авачир ви харманда
Маса яр-емиш.
Сурани вун терг жеда,
Жедач яшамиш,

Ви жибинра авайдал
Хъана дуланмиш.
Хайи чили хугудач
Вичин чимивал,
Алачухди къахлурдач
Вичин кІанивал,
Адалай мад къерехдиз
Физ тежез месел
Куьтягъ жеда уьмуьр ви –
Уьмуьр физ къежел...

Ваъ! За жуван иеси
Мажбурда тухуз
Маса уьмуьр, чагъинда
Амай къван чІавуз.
Къаткиз ахпа агакъда
Лакъанда сурун,
Амачирла кузвай рикІ
Къефесда хурун.
Иви рекъиз, акъвазда,
Дамарра акІиз,
ЦІрана гъил-кІвач михъиз,
Жедайла ажиз.
Ахпа ая чІехивал,
Къалур къилеваз,
Хъухъ зи агъа, пачагъ зи –
Зур це вижеваз.
Вун зи юлдаш тушни бес,
Санал тІуьр нефес –
Зидни тир ам, видни тир -
КІарабрин къефес.

1912

*Таржума авурди
Абдуселим Исмаилов я.*

Тьика т

Расим ГЪАЖИ

ГЪУЪЛЕРАЛЛАЙ ЛЕЗГИЯР

Муъзеффер Меликмамедоваз.

Х

Гатун сифте кьилер тир. Гъуьлуьн гатун, лугъузва за. Вучиз лагъайтIа, гъуьлуьн гад – къураматдин гад, ибур сад туш. Иллаки гатун сифте кьилер. Къураматда гатунни гатфарин арада авай мензил аквадач. Гъисс ийиз жедач. Дуьз я, тIебиат гъарайиз жеда, вич къалуриз алахъиз жеда, амма инсандиз аквадайди вуч я? Цуьквер? Чубарукар хтун? Перер ягъун? Къуьгъверар цан? Тумар вегъин? Умун гъаваяр?..

Фикир тагудай инсандиз гъа и лишанарни аквадач. Амма гъуьлуьн гатфар ва я гатун сифте кьилер... Сад лагъайди – гатфариз гъуьлел рухвар хътин муркIар жеда. Канабдин рухвар. Бирдан къизмиш жеда гъуьл, пехъи жеда гъуьл, башламишда ада и канабдин рухвар гадариз, юзуриз, ахпа къудгъун жеда ятар, аквада ваз, канабдин рухвар цава къугъвазва, акъазва сад сада, гъуьл са жегъеннемдиз элкъвезва, цIуд метр вилик са затIни аквадач, палубадал акъвазиз хъижедач, гъуьлни цав какахъда сад садак, гими, талаш хъиз, гадриз жеда лепедилай лепадал, иллюминаторарни ци басмишда, им югъ ятIа, йиф ятIа кьил акъатдач...

Каспи гъуьлуьн гатфарар гъа ихътинбур жеда.

Ихътин йикъар алатнавай.

Гатун сифте кьилер тир. Умун гъава авай. Гъуьлни секин. Гзафбур палубадал экъечIнавай. Ихътин юкъуз, ихътин, къейиди кучудиз кIан тежедай, цавни, гъуьлни хъуьрезвай юкъуз, гъуьлуь цав, цаву гъуьл къужахламишнавай юкъуз, мегер кубрикда ацуькиз жедани? Гъуьлуь, гуьзгуьди хъиз, цIарцIар гузва. МуркIадин рухвар аквазмачир. Яд чими хъанвай. Палубадал рагъ гузвай касдин чандиз регъят жезвай.

Къин къада за квез, Гъуьлуьн Аждагъанни экъечIна вичин чкадал акъвазнавай. Гъамиша хъиз, кIвачин кьилел. Сивени трубка.

Эвел виликан нумрада.

Ихътин югъ гъуълел алай касдиз суварин югъ я. Ихътин югъ гъуълеллайдаз Аллагъди ракъурнавай са савкъват я. Ун. Нисиналди. Нисинилай къулухъ...

Нисинилай къулухъ Каспидал чан атана лагъайтІа, дуъз жедач. Адал чан гъа-миша алайди я. Ам къенвайди туш. Нисинилай къулухъ садлагъана Каспи дили хъана лагъайтІа, пехъи хъана лагъайтІа, гижи хъана лагъайтІа, чун гъахъ жеда.

Эвел Кефер патан гар къарагъна. Каспиди башламишна кушкушиз. Вуч ятІа лугъуз, амма чун, гъуълераллайбур, авамар, гъуълерал алаз гъуълуън чІал чида-чир ламар, гъавурда такъаз.

Са сятда къван Каспиди кушкушна, са вуч ятІа хабар гана, ахпа тІурфан къ-арагъна. Ван алай. Уъфт язвай. Яд, сел хъана, са патахъ авахъзавай, вацІ хъиз, дагъдин вацІ хъиз, сад садал гадар жез, сада садаз чангар вегъизвай лепейрин ванци япар биши ийидай тІурфан!.. Низ чида ихътин тІурфанри шумудни са гими Каспидин кІаниз авуднатІа, гъана мидаим чкадал эцигнаватІа?

Дуъздиз ацукъна са кардал машгъул жез, ксуз хъун – мумкин кар тушир. Налугъуди, вун лелейралла. Гагъ а къилиз, гагъ и къилиз. Гагъ полдиз килиг, гагъ къавуз... Кроватдал къаткун? Гъе! Къатук. КутІунна кІанда гъанал. ТуштІа, кІвачер а къиле, гъилер и къиле акІурна кІанда.

Йифди гъа икІ хъана. Пака экуънахъни тІурфан яваш хъанач.

Вири гъуъл дере-тепе хъана.

Чаз, матросриз, акъван четин тушир. Чи кар штурвалдихъ акъвазун я. Курс тайин яни? Я. Яхъ штурвал мягкемдиз. Ахъаймир гъиляй. Амма механикрин-ни дизелистрин гъал... Абур, язухар, яхцІур дережа чими чкада галтад жезвай. Лелейраллай хъиз, галтад!

Вахта кувтягъ хъайила, абур чир хъижедачир!

– Шемеее-ер! – гъарайзава абуроз Билиша. – Туъхуъмир!

Адаз жаваб гудай кас авач. Юргъун я вири. Галтад хъуни гъелекзава. Бат-миш хъуникай кичІе хъун? Батмиш хъун гъуълераллайдан фикирдизни къведай кар туш. Батмиш жедалди. Гъамиша тІурфанравай инсанар я, вердиш хъанва.

И юкъуз гъа пакамлай няналди кино къалурзавай. Виш сефер акунвай кино я: килигзавайдини са цІуд кас я. Виш сеферда акурди яз. Вилер гъа экрандал алазва. Вирини киснава. Виридалайни тІимил рахадай инсан, заз чиз, гъуъле-раллай инсан я. Яраб акІ вучиз ятІа? Пул гайитІани, кагъулдиз рахада.

Къве кІвачни вилик квай стулда (ам полдик кукІурнавайди я) акІурна, абур аралу эцигна, къуънтерни метІериз яна, гъутарни ченедик кутуна, вири санал галтад жез, гагъ агъуз, гагъ виниз физвай экрандиз килигзава.

Налугъуди, ина са касни авач. Гъакъван секин я.

«Дагъустанди» суза ийизва... ЧІакъраа-акъ! Шакъ-ра-акъ!

– Буъркъуъ хъанва, валлагъ, хъанва! – икъван чІавал киснавайбурукай сад рахазва. – Акваз-акваз хандакІрай гъалзава...

Мадни хандакІдиз авудзава!..

– Им старпом я! Гъам я, гъам я! ХандакІриз гъалдайди гъам я...

Гъа ихътин са-къве гаф лагъана, кинодиз килигзавайбур мадни кисзава. Гъардан-бир ахътин къакъан лепейр къвезвай хъи, гими гъа къакъан лепейрин кукІушдал хкаж жез, ахпа фуруз хъиз, агъуз гадар жезвай... Дагъардиз хъиз.

Нисиниз мукъва зини къурушвидин вахта тир.

– И тѹрфан къвед-пуд суткада давам жедайди я – лагъана къурушвиди. – Низ чида Астрахандив мус агакъдатІа?..

КІаник палуба лепейри кІевзавай.

КІаник палубадал пайда хъайи касди гимидин вилик кыл вилик хвена кІанзавай. Лепе виликай къвезвай. Лепе къведайла, тадиз са куьхъ ятІани ккІана кІанзавай. Мягъкемдиз. ТахъайтІа... Лепеди гваз фида вун.

Эхъ, им гъахътин са югъ тир. Гъеле чун гъинваа-ай! Гъеле халис мусибатни, халис шадвални, пашманвални вилик квай. Амма чаз абур жедайдакай хабарни авачир. Низ чизвай чи кылел вуч къведатІа? Чаз гъинай чир жедай? ГъикІ чир жедай?

Гъа икІ гагъ лепейрин кукІушрал хкаж жез, гагъ дагъарриз аватиз, «Дагъустанди» вичин рейс давамарзавай...

Зун и гимидиз атай йикъалай инихъ заз садрани гъуьл и жуьре пехъи хъана акуначир. Гъуьлуьн винел пад вири – кыляй-кыл каф тир. Гъуьл вири ргазвай. Лепеяр чангарал хкаж жезвай. Сад садал гадар жезвай. Абуру «Дагъустан» алчудзавай ва, пеш хъиз, чпиз кІани патахъ гадарзавай.

Бирдан садлагъана атай зурба, звер алай лепеди «Дагъустандин» палуба михъиз кІевна. Къве палубани санал! Заз бортунилай гъуьлуьз гадар хъайи са нин ятІани кыл акуна. ТахъайтІа, зи вилерикай карагзавайтІа? И арада къурушви штурвалдихъ акъвазнавай, зун, лагъайтІа, адан къулухъ. Ада са легъзеда штурвал зи гъиле вугана. Садни акуна заз, адан къве вил заз килигна: адан качин хътин вилера къве лампа кузвай. Къурушвили вичи вич кылихъди гъуьлуьз гадарна. Ам лепедин кукІушдаллаз, гъасятда гимидивай къакъатна. Ам гъасятда пехъи гъуьлуь туькъуьмна.

ЦІийиз атай, са маса лепеди ам вичин винел хкаж хъувуна...

Яраб Аллагъ им гъам тир жал? Гъа исятда зи патав гвай къурушви тир жал? И балугъди хъиз сирнавзавайди?

Чун чал хтайла лепейрин кукІушрал са касни аквадацир. Ргазвай, сад садал гадар жезвай, сада садаз звер гузвай лепейрин арадай инсан акваз жедайни?

Штурманди тревога ганвай: «Человек за бортом!»

Гъасятда гъар сада вичин чка къунвай. Тревога хъайила вуж гъинал жедатІа, ни вучна кІанзаватІа, виридаз чизвай. Виридак къалабулух квай. Вуж я гъуьлуьз аватайди? Вучиз аватна? Белки маса гимидай я?

Бирдан чаз гимидивай яргъа Миндидин кыл акуна.

Вич лугъумир, лепеди къачуна фейиди Минди я къван! Яраб адаз чи патав къвез кІанзавай жал? Къурушвидинни зи. ТахъайтІа ам вучиз палубадал экъечІнавай? Адаз вуч герек тир? Гъуьл акваз кІанзавайни? Лепейриз килигиз кІанзавайни? Низ чида?

Минди, виридалайни къакъан, лацу лепедин кукІушдаллай. Са легъзеда кукІушдал хъана, ахпа ам дагъардиз аватна, вилерикай квахъна. Гуьгъуьнай ам чаз акурла, са маса лепеди адаз звер гана, туькъуьмна туна...

Са геренда чакай садазни я къурушви, я Минди – са касни ахкунач. За гъамиша къегъал, мерд, къуватлу, къурушви хътин инсанралди дамахдай, зун абурал-

ди такабурлу жадай, амма къедалди за садрани къегьал инсан кичІерхъандилай фад рекъидайди хиялначир. Къегьал патал гъинал хъайитІани ажал гъазур я. Къуд патал. Гъамиша. Заз ам, шем хъиз, маса кас патал экв гана, вич къурбанд жадайди чидачир. Къегьал инсандин, гъелбетда, тарифарда, адаз баркаллагъ лугъуда, ам виридаз хуш ва кІани жада, ам вич сагъ амачирла. Гъе-гъе! Налугъуди, ада и къегьалвал алчах кичІерхъанри вичикай суьгъбетар авурай лагъана ийизва. Налугъуди, адаз кичІерхъанрин ва алчахрин тарифдин гафарин дарвал ава, игътияж ава!

Гъелбетда, экипажда виридалайни къалабулукъ квай кас зун тир. Гъуьлуьн пехъи лепейрин ихтиярда авайди абуру туькъуьмзавайди, абуру незвайди зи арха, зи къурушви тир. Заз ам ина гъакІ къурушви тушир, зи ватанни, зи манини, зи даяхни... зи вири тир. За тек са къурушви квадарзавачир, за абур вири квадарзавай. Гъа и юкъуз. Вири санал. Зи такабурвал, зи викІегъвал, зи къуват, зи шадвал... вири квахъзавай. Гъуьлуь туькъуьмзавай!..

Гимидин ход дегишарнавай. Къулукъ ход. Гила эгер гъа Минди тухвай хътин лепе атанайтІа, чун ада батмишардай. Шаксуз. Чаз герекди гъуьлуь незвайбуруз мукъва хъун тир. Абур къвердавай чавай яргъаз жезвай. ГъакІ хъайила, инсанар къутармишун патал виридалайни эхиримжи мумкинвиликай менфят къачузвай. Вири къурбанд хъайитІани. Им Гъуьлуьн Аждагъандин буйругъ тир. Ам вични капитанский рубкадиз атанвай. Ам штурвалдихъ акъвазнавай.

Зи вилер виридалайни, мумкин я, хци тир. Зи вилери гъар са лепедин кукІуш фагъумзавай. Мукъуфдивди. Са гъихътин ятІани гъиссди заз лугъузвай хъи, кичІе жемир, ам, ви къурушви, са тІурфандивайни вичиз муьтІуьгъариз жадай кас туш! Ам муьтІуьгъ хъун патал халкънавай инсан туш. Ам вич тІурфан я! Исятда гъуьлел къве тІурфан ала. Сад къурушви, муькъуди – пехъи лепеяр, Бирдан за гъарайна:

– Ингъее-е-е ам!

Сифте заз, балугъдин лув хъиз, лепедикай хкечІай къуьнт акуна, ахпа къурушвидин къил акуна. Минди къурушвидик ккІанвай.

Къучагъ къурушвиди гагъ лепедик акатиз, гагъ лепедикай хкечІ хъийиз, балугъди хъиз, сирнавзавай. Зани адаз куьмекзавай. Валлагъ, биллагъ, куьмекзавай. Жуван рикІин гъиссеривди.

– Батмиш жемир, къурушви, батмиш жемир, ваз минет хъуй, батмиш жемир!.. Чан Аллагъ, вуна адаз куьмек ая!.. За къенин йикъалай гъамиша садакъаяр гуда, чан Аллагъ, куьмек ая!.. За садакъа гуда, чан Аллагъ, вуна куьмек ая!.. Батмишмир ам!..

За садрани Гъуьлуьн Аждагъандик икІ къалабулукъ акатдайди фикирначир. Адан вилер, адан чин михъиз дегиш хъанвай. Вири санал къизмиш хъанвай.

Механикар, электрикар гъатта кок Варварани вини палубадал хкаж хъанвай.

– Господи! О господи! – минетзавай Варваради вилел нагъв алаз.

Виридан вилер лепейрал алай. Абуру вирида Миндидиз туьгъметарзавай. Игътиятсуз хъана лугъуз. Амма Варварадиз аферин. Адани, за хъиз, вичин Аллагъдиз акъваз тийиз минетзавай.

– О господи! Вуна абуруз куьмека, о господи!

Гими лепе галай кѳурушвидивни Миндидив агатзавай.

Гимидинни кѳурушвидин арада са кѳанни цѳуд метр амаз, Гѳуѳлуѳн Аждагѳанди буйругѳ гана:

– Стоп! Буюк! – гѳарайна Гѳуѳлуѳн Аждагѳанди.

Старпомди буюк гѳайила, пулеметдиз ухшар са яракѳ, Гѳуѳлуѳн Аждагѳанди кѳурушвидал лишан кѳуна. Гѳа, легѳзеда буюкди тѳенгдин ван гана. Пекдин яргѳи еб, са кѳил буюкда амаз, муѳкуѳ кѳил кѳурушвидин патав аватна. Ам чаз акваз-акваз кѳурушвиди кѳуна. Зайни, старпомдаини кѳведаини санал гѳарай акѳатна:

– Молодец, Джонс!

Гѳуѳлуѳн Аждагѳандини са гаѳ лагѳана:

– Ду-у-урра!

Кѳурушвиди епин кѳил кѳунвай. И кар акурла, Гѳуѳлуѳн Аждагѳандин чина, валлагѳ-биллагѳ, зун гагѳ адан чиниз, гагѳни кѳурушви галай патахѳ килигзавай, – са гѳихѳтин ятѳани, хѳвер хѳтин нур гѳатна. Вичин жуѳреда, ам гѳвечѳи легѳзеда хѳуѳрена. Амма гѳасятда мадни сугѳул хѳхѳана.

Старпомди еб алчудиз, кѳурушвини Минди яваш-яваш гимидив агатзавай. Бирдан гимиди эвел чапла патахѳ, ахпа эрчѳи патахѳ ян гана. Акѳ ян гана хѳи, чун са на гахѳ ярх жез са жизви амукѳна.

– Якорѳ! – гѳарайна Гѳуѳлуѳн Аждагѳанди. Ада мад сеѳерда гѳарайна:

– Мотоо-ор!

Вич лугѳумир стармехни, муѳкуѳ механикни, мотористни... вири палубадал зкѳечѳнавай кѳван! Двигатель акѳвазайла, гими михѳиз лепейрин ихтиярда гѳатнавай. Стармехни, мотористар, цѳай илисайбур хѳиз, агѳуз катна. Гена хѳсан я, абурувай гѳасятда двигатель худда тваз хѳана. Чнани кѳурушвини Минди гимидиз хѳажун патал подъемный кран кардик кутуна. Крандаллаз гѳуѳлуѳз луѳткве авудна, кѳурушвини Минди гимидиз хѳажна. О, Гѳуѳлуѳн Аждагѳан чалишмиш хѳана гѳаа-а! Дирибаш итим тир! За акѳ лагѳаначир. Кѳурушви палубадал акурла, ам чина кус аваз, агѳуз, вичин каютадиз хѳфена.

Сад лагѳай сеѳерда Билиша кѳурушви кѳужахламишна.

Ахпа чна кѳурушви каютадиз хутахна. Стармехди гидрокомпас ахѳайна, ана авай кѳван спирт цана, гѳана каютадиз, гѳа спиртдалди кѳурушвидин вири беден тѳушунна, Варваради Миндидин беденни гѳа спиртдалди тѳушунна.

Им вуч тѳурѳан тир, эхир авачир?

«Дагѳустанди» чѳакѳракѳриз, иллюминатор лепейри кѳевдайла, за лугѳудай, гѳа исятда гими кѳве пад жада, ва чун гѳуѳлуѳн кѳаниз фида. Чи эхир жада.

Зи хиялдиз мадни лацу дишегѳли, адан хѳипи чѳарар, ранг янавай тѳуззарар хѳквезвай.

Ахпа мадни аял вахтар...

Катрамакан. Шуѳкѳуѳ гумар акѳатзавай гурмагѳар. Купѳарин цѳаяр. Цѳингаварзавай данаяр, бацѳияр, катзавай кѳелер... Яйлахар, Шагѳ дагѳларин чѳаѳар...

Ахмакѳ зун... Герек жуван хуѳре са тар акѳурдайди тир...

Гѣа икІ цла эцигдай са кѣванцин хийирни таганмаз, рекѣсел экѣечІнавай са валан хийирни таганмаз, гѣуѣлуѣн кІаниз фейитІа, дуѣньядилай юх хѣайитІа вучда?

Мадни зи вилерикай лацу дишегѣли карагзавай...

XI

Сифтени-сифте Билишан ван акѣатна:

– Гѣурра-а! Кѣееллайди са кеф я!

Кѣееллайди, дугѣриданни, маса дуѣнья тир. Нурлу. Секин. Тѣурфан хѣай-иди ятІани чир хѣйжезмачир. Мадни гѣуѣлуѣн винел пата гуѣзгуѣди хѣиз цІар-цІар гузвай. Налугѣуди, гѣуѣлуѣ мурк кѣунва. Гѣакѣван секин. Галатнавай жеди. Акѣван кѣизмиш хѣана, акѣван чалухна, вагѣшивална, эхирни ингѣе, суест хѣана. Гѣа и йифиз заз ахварар аквадай. Ахварай лацу дишегѣлиди заз теменар гудай.

– Гила вун итим я, – лугѣудай. – Гила вун уѣмуѣрдиз гѣахѣзава. Гѣахѣа зи кѣужахдиз! Вун зи гѣуѣл я, гѣахѣа!

Зани лацу дишегѣли кѣужахламишдай. Ада заз мадни лугѣудай:

– Гила ваз чир жеда, уѣмуѣр вуч затІ ятІа.

За лугѣудай адаз:

– Зи виридалайни масанди! Гѣатта тѣурфан алай гѣуѣлерал ял ягѣиз, са геренда вил мичІайлани, зун вахѣ галаз хѣана, за вун рикІелай алуднач. Ша за ви вили вилериз са темен гун...

Гѣа и чІавуз гавур Билиша захѣ гелянай:

– Гѣурра-а! Кѣееллайди са кеф я!

Рекѣиз кІандай заз Билиш! Кѣей хѣиз са маса вахт амачир, зун ахварай авуддай. Мад гила вучда на? Хѣайиди хѣана. Ибур гѣич, са маса карди зи рикІ кѣарсурна. Старпом атана зи патав, кѣилди захѣ галаз рахана.

– И рейсинин эхирда ви земляк чакай чара жезва. Ваз лагѣанани ада?

– Ваѣ, – за кѣил галтадна. – Хабар туш.

– Ам экѣечІзава.

– Вучиз?

– Вуна адавай вичивай хабар яхѣ. Заз вавай хабар кѣаз кІанзава: ам вучиз экѣечІзава?

– Заз чидач.

– Акѣвазра ам.

– ГѣикІ? Завай ам акѣвазриз жедани?

– Жуван чІалал рахух. Белки, Гѣуѣлуѣн Аждагѣандикай катзаватІа, Гѣуѣлуѣн Аждагѣандиз вичиз и легендай экѣечІиз кІанзава. Адаз а кар чизвач. Лагѣ адаз. За лагѣана, яб гузвач.

За кѣил юзурна.

– Чидач ман. Ам ина инжиклу авур кас авани?

– Са касни. Гѣуѣлуѣн Аждагѣандикай квез вуч ава? Квез ада са гаф кѣванни лугѣузвани? Ваѣ.

Кѣурушви кубрикдиз хтайла, чун сад садаз килигна.

– Ваз вирида баркаллагъ лугъузва, – лагъана за. – Амма вирида лугъузва, бес вун маса гимидиз физва. Садазни вун фена кІанзавач.

– Амма заз физ кІанзава, товарищ Муталлим, – лагъана ада. – Каспарда зи арзадал къул чІугунва.

– Вун гъиниз фида?

– Владивостокдиз.

– Вучиз?

– РикІи яргъариз вач лугъузва.

За къил юзурна.

– Владивостокдиз финин патахъай лагъайтІа, за арза вугана зур йис я. Гила адал къул чІугунва. Шут-рашут авуна, зун рекъе гъатда. Сефил жемир. Чин вучиз чІурзава?

– Кагъаз хъайитІани кхьихъ. Кхъидани?

– Кагъазарни кхъида, ахпа зунни хкведа...

Зун къурушвидин вилериз килигна. Я Аллагъ, яраб абура авай, кузвай лам-пайри вуч лугъузвайтІа? Ахътин вилер адаз гъинай къисмет хъайиди тиртІа? Абур адан чанда авай къуват тиртІа? Алакьун тиртІа? Адаз Аллагъди ганвай са гъихътин ятІани бахтлувилин лишан тиртІа? Заз чиз, адан вилера кузвай эквер, нурар, ишигъар адаз Аллагъди ганвай са бахтлувилин, садахъни авачир са бажарагълувилин, алакьунин, гужлувилин лишан тир. Ун. Амма ам аквадай, ам хуьдай кас авач! Гъа и кар себеб яз, адан бахтлувал бахтсузвилиз элкъвена. Къисмет чІурна. ЯтІани, ада къилин агъузвалзавач. Итимсузвал ийизвач. Алчахвал ийизвач. Мумкин я, вичин ватанни, вичин халкъдин руьгъни, музыкани кІанивилай ам абурувай мадни яргъаз къакъатзава. Нивай лугъуз жеда? Абурухъ авай вичин пак гъиссер хуьн патал. Ун. Гъа гъиссер вичин рикІяй садрани акъуд тавун патал. Гъа пак гъиссер рикІеваз такабурдиз яшамиш хуьн патал. Заз ахътин инсанар авайди, хъайиди, мадни хъижедайди чида. Ламарин дестедик акатна, вичикайни лам ийиз кІанзавач... Кард хъиз, такабурдиз. Къакъанра сирнавзава. Кард яз амукъзава... Ахътин рухваяр авайди я. Сир туш: ватандивай яргъавайдиз ватандин накъв нез кІан жеда. Гъакъван ам ширин жеда. Ватандивай яргъаравайди ватандин къванерихъ галаз, рекъерихъ галаз, жигъиррихъ галаз рахада... Адаз гъа яргъара вичин къеб ахварай аквада. КупІарин гумадикай ни чІугваз, леззет къачуда. Анжах яргъаравай халис итимди, вичин ватандин хци.

– Муталлим, – лагъана къурушви зи къаншарда акъвазна. – Муталлим, и са йисан вахтунда заз вун бегенмиш хъана. Гъамиша, гъинал хъайитІани уьтквем хва хуьхъ! Чи дидейриз, чи бубайриз къунши халкъарини кваз чІехи гуььрметар ийидайди тир... Гила малар пайда жезва. Лезги чІалал рахаз чидай, къве кІвач квай малар...

За къил юзурна: гъавурда акъазва.

Яваш-яваш, бембецІ хъиз, галчІур жез-жез, «Дагъустан» Бакудин портуниз хтана. Чун гимида амаз, къурушви Каспардиз рекъе гъатна.

Нянихъ чун цІийи рейсиниз экъечІзавай. Гъа вахтунда къурушви чи патав хтана. Виридав гъил вугана. Виридаз сагърай лагъана. Дуьз лагъайтІа, ам

вичин дафтарарни ктабар патал хтанвай. Вичин чемоданар кяхчуз хтанвай. Авай-авачир вар-девлет...

За ам причалдал кван рекье туна. Гимидай. Гьанал чун сад садан вилериз килигна, мягкемдиз сада садан гьил чукьвена, ам гьакI акъвазнамаз, зун гимидиз хтана.

Валлагь-биллагь, чи вири экипаж палубадал экъечIнавай. Абуруз кьурушви икI кIани тирди за садрани фикирначир. Аквадай гьаларай, Минди кьутармисайдалай кьулухъ кьурушви вирида халис кьегьалдай гьисабзавай. Язни тир. Ада авур кар тек-туьк жедай кар тир. Гьар нелай хьайитIани алакьдай кар тушир. Гила ахьтин хва чпивай кьакьатна низ кIан жедай? Садазни. Ахпа мадни са кар авай: кьурушвиди са касдинни хатур хана лагьана ван хьаначир заз. Ам вич вичиз тир. Амма инсанрихъ галаз садрани векъи гаф рахадачир. Инсанриз чIуру чин кьалурдачир.

– Счастливого дальнего плавания, Джонс! – гьарайна Билиша.

Кьурушвиди хъверна.

Зун инихъ-анихъ килигна. Тек са Гьуьлуьн Аждагьан палубадал экъечIнавачир. Тек са гьам.

Чи двигателри ван кьачунвай. Аквадай гьаларай, кьурушвидин кьаст чун рекье туна, ахпа чаз яргьай гьил юзурна, чакай чара хьун тир. Адет гьакI я эхир. Кьурамаатда вуж амуькзаватIа, ада гьуьлуьз физвайбур рекье тун герек я. Кьурушвиди и адет чIурзавачир. Адаз и адет чIуриз кIанзавачир.

Ингье, «Дагьустан» яваш-яваш цIийи рейсиниз рекье гьатзава. Чун гьуьлелай цIуьдгьуьнзава.

Кьурушви чаз килигзава. Чун вири лал я. Гьайиф, ихьтин юлдаш квадариз. Гила чаз вири экипаждиз ам иллаки пара кIан жеда. Вич чахъ галаз амачирла. Чи ихтилатар гьамиша гьадакай жеда. Им заз чиде. Им адет я.

Якорь хкажна, чун ачух гьуьлуьз экъечIаилани, кьурушви, гьа са чкадал гуьмбет хьиз акъвазна, чи гуьгьуьна килигзавай...

Низ чиде мад чун сад садаз ахквадатIа? Садазни. Яргьал океанриз сирнавиз физвай зи играми ватанэгьли. За адаз гьил юзурна:

– Хъвач, хъвач!

АскIанрай лув гузвай чайкайри чи гимидилай чархар язвай ва бирдан гьвечIи Миндиди вири кьуватдивди гьарайна. Шехьиз-шехьиз:

– Вуна зун ажалдикай кьутармишна, ахпа вучиз гадарна?..

Ам, чин гьилеривди кIевна, шехьна.

– Господи! О господи! – лагьана Варваради. – Секин хьухъ!

Закай старший матрос авунвай. Кьурушвидин чка заз ганвай. Завай кьурушви эвезиз жезвайни? Кьурушви эвездай инсан гьеле дидеди ханвачир. Ун. Ам нин рикIелай алатда? И экипажда ам нивай рикIелай алудиз жеда? Ам чи ваъ, Астрахандин портунин фялейрин рикIелайни алатдач. Ада вичелай ажуж инсан инжиклу ийидачир. Гьатта кикIидайлани. Гьа итимвал ада гьинал хьайитIани хуьдай.

Гьуьлуьн Аждагьан кьве юкьуз палубадал экъечIнач. Мумкин я, экъечIун, амма заз ам акунач.

Пакаман рагъ экъечІдайла, чи гими Махачкъаладин портуниз гъахъна. Няналди чун азад тир. Билишаз мадни рестораниз физ кІанзавай. За кьил къакъудна. Заз маса къаст авай. Зун жуван шиирарни къуна, редакция галай патяхъ акъатна. Хабар къаз-къаз. Вич лугъумир къван Махачкъалада редакция гъуьлуьн къерехда ава. Лап гъуьлуьн къерехда лугъузвач за. Редакциядинни гъуьлуьн арада са дараматни авач. Са рехъ ава, садни са гъвечІи парк.

ЭкъечІна зун коридордиз. Редакциядин. Фена зун коридордин лап а кьилиз. Инал са кас акъвазнава, Билишаз ухшар. Идан суфатни балкІандин суфат – сад я. Гъа суфат хъиз, нерни яргъиди я. Чинал чІар ала. Туьд шуькІуь я, цІам хъиз, лацу перем къацІанва. Галстукди перем агажнава. Кьилелни ахътин са шляпа ала хъи, налугъуди, идан шляпадив аялар футбол кьугъвана...

Вагъ! Бирдан и касди зав вичин гъил вугана.

– Миши Паша я зи тІвар, – лагъана ида. – Шаир я зун!

Аллагъдал кьин хъурай, им рахадайла ваз балабан язвай хъиз жеда. Гъакъван ам нерай рахазва. Ам рахайла, зак хъуьруьн акатна.

– Зав зи шиирар гва, – лагъана за. – За абур низ къалурин?

– А-ан, вунни шаир я лагъ ман, къарай атІайди! – лагъана ада мадни зи гъил чуькъвена. – ГъутІа кабинетда са кицІ ацукънава, гъа кицІин патав вач. Са вагърам хътин нер алайди я, нерални цІимил хътин са матІ!

Фена зун кабинетдиз. Пагъ ина са ни ава! Дуьз я, гъа Миши Пашади лагъай кас – вагърам хътин нер алайди, нерални матІ алайди ацукънава столдихъ. Салам гана, за и ни вуч ни ятІа чирна. Кабинетдин пипІе электрикдин пич ава. Гъа пичинал са чІехи къажгъан ргазва. Гъа къажгъанда, аквадай гъаларай, як ргазва.

Аллагъ, и касдиз шиирар хуш жеда жал? Гагъ зи вилерай им рамагбан жезва, гагъ арабачи, гагъ ламар, балкІанар ахта ийидайди... СакІани и кас шииррал машгъул инсандиз ухшар туш. Пешединни инсанда акурин арада са гьихътин ятІани алакъа ава эхир, я стхаяр! Гъа пешеди инсанда вичин муьгъуьр эцигзава эхир! Куьне лугъуда, эцигзавач? Эцигзава. Столдин кІаникай идан кІвачер хкатнава, гъа кІвачел яхцІурни цІуд размердин кІвачин къапар ала. Ида тІуш гайи къав низ чида гьикІ жедатІа? Ракъ хъиз. Гъа ихътин папари чи хуьрера, марф къвадайла, кьилелни са канабдин рух ва я шешел вегъена, къавариз тІуш гудай. Эхир хъи, вуч ятІани, за идавай, зи са шумуд шиир кІелна, заз са жаваб гун тІалабна.

Гъина кІвалахзавайди я? – жузуна ида.

– Гъуьлерал, – лагъана за. – Гимида.

– Шиирар мусанлай кхъизвайди я?

– Етимханада авай чІавалай.

– А-ан, вун детдомдай я ман? Агъаа-ан!..

КІелна ида зи шиир, амма кицІин хци гъар са цІарцІин вилик са суал эцигна. Гъар гафун кІаникайни са цІар чІугуна. Заз акваз-акваз.

– Ибур... Э-э, ибур вуч я? Ибур ваз, стха чан, за лугъун... Шиирар лугъуз...

за ваз, стха чан, авайвал лугъузва... Чи газет... Чи газетди... Чи газет обкомдин орган я!.. Партийный газет я... Амма ви и шиирар пис... пис... писмисмаяр я, стха чан. – Ида вичин чин акІ агажнава, налугъуди, им кІвачин рекье физва, налугъуди, им гъажетханада ацукънава, тфу-у!.. – Чи газет а вуна лугъудай газетрикай туш, стха чан... Обкомдин орган я... Чаз гъаниз эвериз, гъар юкъуз, гъана абуру чи чан акъудзавайди ваз чир хъайитІа... Чун ина чандивай хъана, гъа са жуьре са парча фу нез, жуван югъ няни ийизвайбур я, гъакІ хъайила, стха чан, вун закай инжиклу жемир, за ваз авайвал лагъана, абур пис... писмисмаяр хъуниз килигна, чи партийный газетда чавай абуруз чка гуз хъун мумкин туш... Вучиз лагъайтІа, чна ахътин гафар чап авурла, гъа чІехибуруз чакай хъел къведа, стха чан, абуруз хъел атайла, абуру чаз выговорар гузва... Им вад йикъан дуьнья я, гъакІ хъайила, вун зи гъавурда дуьз акъукъ, заз ви хатур хаз кІанзавач, ятІани, чи газет партийный орган хъуниз килигна...

– Акъудиз жедачІа, акъудмир, – лагъана за. – АкІ рикІ вучиз агажзавайди я, чин вучиз агажзавайди я?

– Ваъ ман, вун гъуьлерал алай кас я, гимида кІвалахзавай кас я, вуна кхъихъ, гъа вун алай гъуьлерикай, гимийрикай. Гъун бес! Чаз ван хъунай, гъа гъуьлерал алай гимияр чпин рекъерай физвайди я. Гъа акатайвал физвайди туш. Вуна гъа ихътин кІвалахрикай кхъихъ... Куь гимида шумуд стхади кІвалахзаватІа кхъихъ, интернациональный дуствилерикай кхъихъ, стха чан, ахпа соцсоревнованиедикай кхъихъ, стха чан, урус стхадикай, гъада чун къенин бахтарвар йикъал гъикІ гъанатІа, гъада революция гъикІ авунатІа, чаз виридаз бахтар гъикІ пайнатІа, Ленинан партиядин чІехивиликай, камаллувиликай кхъихъ, стха чан... Чи вири халкъарин дуствал, стхавал гъикІ мягъкем жезватІа, гъа куь гимидилай башламишна, кхъихъ, стха чан... ТахъайтІа, пис... писмисмаяр...

Акуна заз, им садра худда гъатайла акъваздайбурукай туш, им жува хъайитІани акъвазарун чарасуз я. ГъакІ хъайила, за хабар къуна:

– Вуна и шиирдиз пессимистический вучиз лугъузва?

– Бес сур вуч я, стха чан?

– Вуч, вуч? – гъавурда акъунач зун.

– Сур ман, сур, сур!

– А-ан, чир хъана. Гъун?

– Бес сур вуч затІ я? Ана къенвай инсан кучудзавачни?

– Дуьз я.

– Бес сур эгъуьнун, инсан кучудун партийный газетда гъикІ жеда? Чаз обкомди ахътин ихтиярар гузвач, стха чан...

– Вуа!

– Къиникъар, суар... абур пис... писмисма гафар я, стха чан.

– Вуа! Бес куьн, куь обкомдавай инсанар – рекъидайбур тушни?

– Вири рекъизвайди я, стха чан, амма рекъизвайди я лугъун хъсан туш ман...

Суар гынай, партиядин идеология гынай? Вун гъавурда акъазвани? Вуна кхъизва, бес сурал фу эцига. Гъа са гафуниз килигна, чун вуч я, вири кІвалахрилай чукурда!

Тапарарзавай. Регъуьни тушир алчахдиз!

– Редакторни вун хътинди ятІа, чун бахтавар халкъ я, – лагъана за.
– Буйдиз ам залай са кІус къван къакъан я, – лагъана ада. – Амма зун писатель я, ам гуш. Зини са шумуд ктаб акъатнавайди я...

– Лезгийрин мефтІ юзурзава на, – лагъана за.

– Жедайвал ийизва ман... Вирида... Партиядикай кхьихъ, абур стхади гъясатда акъудда...

– Яшамишрай виридуьньядин бахтавар гележег тир Коммунистрин Партия! Рази яни?

– ГъакІ лагъ, стха чан, гъакІ лагъ, гъакІ лагъ! Ви гъа сивиз къирай зунни иनावайбур вири! Писимис вучиз жеда? Писимис хъайила, обкомдиз хъел къведа! Ун.

Зи мецел са пис гаф къвезва, бирдан идаз а гаф лугъуз кичІела, зун тадиз коридордиз зкъечІна. Малдихъ галаз гъикІ рахада вун? Им, ихътин къарамал, инал ни эцигнава? Къарамалди, гъелбетда!

Миши Паша чкадила юзанвачир. Гъа алай чкадал акъвазнава. Мих хъиз. Зун акуна, къил юзурна.

– Гъе-гъе, – авуна ада. – Заз чида, ада ваз вуч лагъанатІа? Писимис лагъанани?

– Валлагъ, лагъана, – за хиве къуна.

Миши Пашади зи япал кушкушна:

– За ваз са секрет лугъудани? Чи арада амукърай. Виликан редактордиз вири гъарфар чидай. Гиландаз гъарфар вири чидач. Гъамни и къасабчи, писимис лугъудай кицІ, кІеви дустар я. Ваз и кицІ иниз гъинай гъанвайди ятІа чидани? Ш-ш! Чи арада амукърай! И кицІи базардал къилерни кІвачер маса гузвайди тир. Калин, данайрин... Гъанай йикъа са келлени, къуд кІвач гъидай и кицІи. Иниз, редактордиз!

– Вуа! – мягтел хъана зун.

– Ун!

Бирдан кабинетдин рак ахъа хъана. Кабинетдай гъа нерал матІ алай лам экъечІна! Ида вичин руфунал са пІатІнус къунва. ПатІнусдални вуч ала лугъун за квез? Калин келле! Къуд кІвач! Чранва ибур. Бугъ алахъзава. Са кІунчІ серкер. Са булка. Къел...

– Маса чка амачни акъваздай? – гъарай гана ада чаз. Ламра!

– Им буфетчик я лагъ ман, – зун Миши Пашадиз килигна.

– Буфетчик? Буфетчик... Ам ада редактордиз тухвай тІуьн я!

– Вуа! – гъарай акъатна зай. – Редактордиз къилер-кІвачер?

– Ун. ЦІийидан хуьрек я. КицІер я ман! Къведни яна кІанзавайбур я! КицІер хъиз! Кабинет агализ, къилер-кІвачер незва! КицІер я ман, кицІер! Ваз кицІеривай вуч кІанзава?

За агъуз йибермишна.

ЭкъечІна рекъел, са герен фикир-хиялна. Ахмакъ зун, ви ина вуч авайди тир? Мегер ваз ван хъайи къурушвидин гъар са гаф са ктабдай туширни?

– Сынок, помоги, сынок, – ван акъатна зи патавай.

КилигайтІа, къуьзуь къари я. КІулац. Куьгъне плащ ала. Гъиле кІекІец ава.

Рекъслай тротуардал хкаж жез кІанзава, жезвач. Гуж акакъзавач. Куъмекна за. Язух атана заз. Якъин хъи, касни авайди туш. Тек къари я. Тек тар тамани тахъурай... Инсанар пара ава, и шегъерда са шумуд агъзур инсанар ава, амма и къари тек я...

– Вун гъиниз физва? – хабар къуна за.

– Аптекадиз, – жаваб тана ада къил агъузна.

– Вавай аниз физ жедани?

– Иналлайди я.

– ЯтІани за ваз куъмекда.

– Ваъ, зун жув фиди, – лагъана къариди. – Вавай заз са къад кепек гуз жеда-ни? – лагъана ада къил агъузна.

– Къад кепек? – мурмурна, зун къаридин чиниз килигна. Лимон хъиз хъипи я. Къуранва. Низ чиди и тек къаридиз шумуд югъ аматІа? «Пессимистический» фикир авун хъана. Бирдан обкомдавайбуруз чир жеда, чукурда зун абуру и шегъердай. Я къада. Кар гуда. Нивай лугъуз жеда? Завотделдин чІалахъ хъана кІанда.

Акъудна за жуван пул. Къурушвини Минди гъуълел алайла, пехъи лепейри абур алчуддайла, сада садал гадардайла, за садакъа хиве къунай. Ина гила кІандайди вич пайда хъана.

Къуна и къари бадедин гъил жуван гъапа, эцигна цІуд манатдин чар, за адан гъуд акъална. ЯтІани, бадеди гъуд гъасятда ахъайна. Килигна. Аквадай гъала-рай, адан вилериз аквазмай. Ам къудгъун хъана, захъ элкъвена.

– Сыно-о-ок! Ты что, сыно-о-ок?

– За садакъа хиве къурди я, баде, ам види я! Гъалал я ваз!

– О господи, – хаш чІугуна бадеди. – Ахпа вичин вилер михъна, кІвачер зурзаз-зурзаз, ам аптекадиз фена.

Зунни гъа инлай гъуълуън къерез эвичІна. Къакъан рагарал акъахна. Инал чуъхуънагарзавайбур, гъуъле эхъвезвайбур пара ала. Незвайбурни ала. Хъвазвайбурни ала. Инал къузуъбур, жегъилар, аялар, рушар, гадаяр... вири ала.

Зун къакъан рагарал текдиз ацукъна. Зи хиялдай къурушви акъатзавачир. Гъамиша вилерикай гъам карагзавай. Яраб исятда ам гъинаватІа? Штурвалдихъ акъвазнаватІа? Ресторанда ацукънаватІа? Кубрикда ксанватІа? Чакай фикирзаватІа? Гъайиф, и редакциядиз атана пара чІехи къелет авун хъана. ТакІан хъана. Вири. За икІ чидачир. Ихътин ламар ахта ийидайбуру редакцияра кІвалахзавайди низ чидай? Ида ктабарни кхъизвайди я, лагъайтІа, ахпа вуч жеда? Ида, ихътинбуру халкъдиз тербия гузва? Чпин макъалайралди? Ктабралди? Гъегъ! Гила зун къурушвидин гъавурда акъуна. Ам женгина хъана. Гъа ихътин маларихъ галаз. Вичин такабурвал агъузнач. Къил агъузнач. Вичин намус, виждан хвена. Вичин ата-бубайриз вафалу хъана. Ихътин сад хъана, ихътинбурухъ галаз санал яшамиш хъунилай адаз яргъал гъуълерал сирнавун хъсан яз акуна. Мумкин я, ада Минди къутармишдайлани гъакІ фикирна. Вучзавайди я ихътин маларихъ галаз яшамиш хъана? Михъи гъуъле мидаим хъун квелди пис я? Валлагъ, заз чиз, ада а тІурфан алай гъуълел Минди къутармишдайла, гъакІ фикирайди я. ТуштІа, заз са затІни чидач.

Къурушви чакай чара хъайи йикъалай зун михъиз дегиш хъанвай.

Зазни са гъиниз ятлани яргъариз физ кланзавай. Вучиз ятла зазни и дуьнья дар жезвай. Зи риклни гзаф сутул жезвай. Себеб? Ингъе, гъа и акур мал себеб тушни? Вучда ихътинбур акваз яшамиш хъана? За ибуруз малар лугъузва, гъа идалди малар агъузва... Къуй малари заз багъишламишрай. Са тахсир акъатна зай. Ихътинбур, сурал фу эцигун такланбур, ихътин клвалахдикай кхъиз, рахаз кичлѳедайбур малар ваъ, хамар я, чебни, кицлѳери жакъвана-жакъвана тунвай, туькъуьмиз тахъана, зибилрин ящикрин патав амай тlветлѳер, ветлѳер ацукънавай хамар я!..

– Хъирхъишар, – лагъана за ван алаз, ахпа жувни хъуьрена. – Ун, хъирхъишар, хъирхъишар! Ибур акурла, абуруз лагъана кланда: – Эй, Хъирхъи-иш! Хъир-хъи-иш!

Хутлунна парталар, эцигна къванцел, зун гъуьлуьз гъахъна. Рикл серинарна кланзавай. За лап гъа къерехдилай башламишна, яргъаз, лап яргъаз, гимияр физвай патахъай сирнавна. Чин цавал. Ахпа къве гъилни къилик кутуна, зун цин винел къаткана. Лап къакъанра, аршда цифер авай. Туп-туп. Лацу булутар. Зи риклел къе гъа къурушви хквезвай. Къе заз зун са йис члѳехи хъайи хъиз тир.

Текдиз секин гъуьлел хъун, цин винел...

Гъетерини жуван винелай рапрап гун...

Герек жуван риклелни лацу дишегъли хквен...

Яргъал бушлухрикай, инсанрин къисметрикай, сур ва сурал эцигай фу таклан, абурукай кичлѳедай маларикай фикирар авун!.. Гъикъван зурба леззет я? И дуьньядал яшамиш хъун, и дуьньядал са вуч ятлани аннамишун, са вуч ятлани клан хъун, са вуч ятлани таклан хъун, са низ ятлани нифрет авун, са низ ятлани виридалайни пак гъиссер бахш авун... гъихътин зурба бахт я!

Ахпа мадни мичлѳи яргъаз килигун... Хайи ватандикай, хайи чиликай мани лугъун. Матросди хъиз, лепе алай, пехъи лепейри сада сад незвай, сада сад тергзавай гъуьлел. Тахъайтла яшамиш хъана вучзава?

Галатнаваз, къве гъил къваларилай, ракъар хъиз, залан хъана, куьрс хъана, къерехдиз ѳкъѳчлѳадила, лап патавай завай аялдин сесини хабар къуна:

– Халу, вуна зунни аниз тухудани? Гъутлаа-аниз тухудани?

Зи патав, пицлиник къван ѳе аваз, шуькlуь, куьруь киферни, псидин тумар хъиз хъана, япарилай куьрс хъана, бицлѳи са руш акъвазнавай.

– Гъиниз тухудани? – жузуна за.

– Гъу-у-утланиз, – ада, гъуьл къалурна... – Гъуутла вили чкадиз!

Кклѳамарни сад садак кклѳайла, заз ам цин винел эцигнавай нини хъиз аквазвай. За адан гъиликай къуна. Чун къведни санал къерехдиз ѳкъѳчлѳина. Бицлѳи руша вичин гъа псидин тумар хътин кифер шуьткъуьниз башламишна. Адан трукдикикай кужум жезвай яд рехи къванцел къуразвай.

Чи патав къве жегъилни са итим атана. Итим яцлѳуди тир. Жегъилар – яхун. Итим шалварни, агъдин перемни аламаз гъуьлуьз гъахъна, ада вич къѳежирна ва ахпа ам гъа агъдин шалварни, гъа атъдин перемни вичел аламаз, къумадал къаткана. Чин клѳаникна.

– И зи юкъваз тlуш ѳе, чан Къасум, – мурмурна ада.

Жегьилри са вуч ятІани кушкушна. Абуру сада муькуьди кІула кьуна. Ахпа вичин юлдаш кІула кьунвайди агъдин шалварни, агъдин перем аламаз кьумадал кьатканвайдан кІула акьахна. ТІуш гуз.

– О-о-о! Кьасу-ум! – гьарай акьатна кьатканвайдай. – О-о! Кьасу-ум! Вун ахун акваз вуч залан я! Ооо! Ооо!

Вири хьуьрезва. Жегьиларни ван акьуд тийиз хуьрезва. Зунни хьуьрезва. Зи рикІелай пис кІвалахар алатна. Са легъеда чинал хьвер хьайила, зи сугьулвал, пашманвал квахьна. Кьаткана зунни и кьванцел. Агъзур йисуз агъзур инсанди, виш несилри чпин ял тунвай кьван кье зиди хьана. Низ чиде пака нинди жедатІа? Гьуьл хьиз вили ва секин цавари, цавун бушлукхрини заз лайлай язвай. И дуьньядин чІехивал вуч я! Инсанрин рикІерин гуьтІуьвал (дуьз лагьайтІа, инсанрин ваь, маларин ва я хьирхьишрин) вуч я! Налугьуди, циферилайни а пата, лап кьакьан бушлукхра са ни ятІани са гьихьтин ятІани музыка язавай, кфил язавай ва адан вири дуьнья вичихьди жаламишзавай сирлу сес гьа яргьал бушлукхриз чикІизвай. А сесини зазни гьа яргьариз эверзавай.

Зун элкьвена гьуьлуьз килигна. Кьуркьшумдин ранг алай яргьал ятара тек са гими аквадай. Заз акІ тир хьи, а гимида тек кьурушвиди сирнаваза.

Гьуьлуьн лепейри зун алай кьван гатазвай: лерш-лерш! Низ чиде абуру вуч лугьузвайтІа? Лепейрин чІалал. Чпин чІалал. Низ чиде абуру вуч хабар гузвайтІа? Абурун винел са талаш алай. Абуру гьа талаш кьванце эцягьиз, мадни гваз хьфизвай. Ахпа мадни кьуватлу лепедал эцигна, мадни эцязавай. Низ чиде, абуру и тек талаш гьикьван и кьванце эцядатІа!.. ТІурфан жедалди, а талаш гьабурун ихтиярда жеда. ТІурфан хьайила и лепеяр чеб чпел гадар жеда ва талашни гьуьлуьвай кьерехдиз гадарда... Гьеле гьуьлуьн кьанунрай садан кьилни акьатнавач.

Гишин чайкайри тІуьн патал дяве ийизвай. Гьуьлуьн даяз кьерехра. ЧкІана. Ван ацалтна. Сад садал гадар жез. Кьегьалвеликай магьрум хьана. Игитвеликай магьрум хьана. Анжах са тІуьнин кьайгьуда. КІизри кьаз. Ни кІизри кьуртІа, муькуьбур гьадал гадар жез. Гьадавай а кІизри кьакьудиз. Сада садаз кІуф ягьиз. Бязи вахтара лепедик акатиз, абур телеф жезвай... Динж жезвай. ТахьайтІа, им кьушарин уьмуьр яни? КІизрийрин гуьгьуьна гьатун?.. Гьамиша лепейрал? Гьамиша галтад жез? Гьарайиз? Садаз муькуьдахьай кичІез?..

Гимида зун юлдашри гуьзлемишзавай. Билишни старпом зи вилик кваз хтанвай. Кьведни хьсан тир.

– Корнее-ет! – гьарайзавай Билиша старпомдиз. – Корнее-ет! За ваз дуьлдиз эверзава!

Билиш кьван пуд авай старпомдай сесер акьатзавай. Вичин кьуьнер зурзавай, хьуьруьн кваз вичийни гьакІан сесер акьатзавай:

– Ну, ну, ну! Ну, ну, ну! Беяши!

Аквадай гьаларай, кье ибур кьведни санал хьанвай. Низ чиде кье Билиша шумуд официанткадиз, «Шнапс!» «Ром!» лугьуз, заказар ганатІа?

– Ваз гьикІ кикІиз кІанзава? Тапанчийралди, тахьайтІа, кьилинжралди?

– Ну, ну, ну! – вичин кьам чухваз, старпом хьуьрезвай.

Билишанди зарафат тушир:

– Эвера жуван секундантдиз. – Билишан фикир ам гьакI ахъаюн тушир. – Корне-ет! Къе ви эхиримжи югъ я!

– Ну-у! – хъел къвезвай старпомдиз.

– Господи! – ван акъатна Варварадин. – Господи, мадни вич вичел алач. Биля!

Са гъиле перемдин цен къуна, Варваради Билиш галчIуриз-галчIуриз ку-брикдиз хутахна.

ХII

Баркаллу къурушвиди, валлагъ, зун рикIелай алудначир. Зулун эхирдиз Бакуда, Каспарда зун адан чарчи гуъзлемишзавай къван. Заз а чар Каспардай чи гимидиз старпомди хкана.

Зун, за квез къин къада, гъеле чар кIел тавунмаз, ам вич акур къван шад хъанай. Юлдашрини гуъзлемишзавай: аку кван вуч кхъизватIа. КIелна за, чина хъвер аваз, лезгидал кхъенвай, дуъз я, виридаз салам-дуъаяр авай. Са касни рикIелай алуднавачир. Гъатта Гъульуън Аждагъандизни! Амма адаз ни лугъу-дай? Старпомди? Лугъурай.

– Гъина кIвалахзава? – жузуна Миндиди.

– БМРТ-да кхъенва, – лагъана за. – Ам траулер я. Большой морской рыболовный траулер! БМРТ!

– Мажиб гъикъван аватIа, кхъенвани? – хабар къуна Варваради.

– Ада, валлагъ, вири кхъенва... Чеб ругуд вацралай садра къерехдиз хквезва лагъана кхъенва... Хтайла, мажиб вири санал са вад агъзурдав агакъзава, лугъу-зва...

– О-о-огъо-о! – ван акъатна Билишан. – Санал вад агъзур! Шнапс! Ром! Шнапс! Къве вацралай зун гъана ава! Все! Бес я чан акъатайди и легенда! Нафт авай легенда! Уъ-уъфт! Вад агъзур! Санал! Къе йифиз за Джонсас чар кхъида! Санал фидани? – Билиш заз килигна.

– Гъелелиг завай гаф гуз жедач, – лагъана за. – Акъваз кван садра!

За йифди къурушвидикай фикирнай. Къурушвиди кхъизвай хьи, бес чеб ругуд ва я муъжуъд вацра океанда жезва; дуъз я, аниз почта гъизва. Транспортдин гимиди. Гзаф вахтара самолетди гъида. «Самолетди почта гъидаивал ваз акуназ хъуй, – кхъизвай ада. – О, товарищ Муталлим, – гъа ина хъиз захъ галаз зарафатзавай. – Радиодай хабар гуда. Чунни жеда цавуз килигиз. Палубадал. Къведа самолет, гъа чи патав гадарда са челег. Ракъун. Сварка авунвай челег. ТIурфан алайла, кIиреривди гъа челег къадалди чан акъатда. БМРТ пароход туш, Муталлим, им са шегъер я. Ина консервияр ийидай завод ава. Чехи завод. Ина кинотеатрар, бассейнар, ресторана, библиотека, гъамамар... вири ава! Нянин школани ава... – Дуъз я, вичиз чарар къвезвач, кхъизвач. Ни кхъида? – Вуна хъайитIани кхъихъ».

– Валлагъ, за ваз йикъа са чар кхъида, сивиз зун къейи къурушви, лагъана за жува жуваз. – Белки, зунни гъа патарихъ акъатда жал?

Билишани Миндиди завай адрес кхъена.

Гъа и къежей, марф къвазвай, циф авай йифиз чна вирида къурушвидиз чарар кхъена. Чарар чав гумазма.

– Зун фейидай яхъ!

И арада чи кубрикдиз старпом атана. ГьакІ. ТІама-тІама кьугъваз.

– Зун Владивостокдавайдай яхъ, – лагъана адаз Билиша. – Заз куьн, лацу кІарабар, садни чизмайди туш!

– Ну, ну, ну! – авуна старпомди. – Шнапс!

– Зунни физва, – лагъана за.

– Ну-у! Вунни?! Бес ви чкадал ни кІвалахда?

– Ни кІандатІани кІвалахрай!

– Уь-уьфт! – авуна старпомди. – Кьве йис! Кьве йис! Кьве йис кІвалахун чарасуз я! Дальний плаваниедиз физ кІанзавай гадаяр!

Кьугъванач Билиш адахъ галаз тІама-тІама. Башламишна Билиша заз минетиз.

– Аку, вун фин герек я. Гьуьлуьн Аждагъандин патав. Гьадаз кІан хьайитІа, ваз фидай ихтияр гуда. Ваз характеристика кхьидайди гьам я. Старпомдин чІа-лахъ жемир. Ам цуфатІ я! Вач Гьуьлуьн Аждагъандин патав. Каютадиз...

– Квахъ, вун кими хьанва!

– Зун дили хьайитІани, кими хьайитІани, за ваз акьуллу гаф лугъузва!

– Валлагъ, вун кими хьанва! Гьуьлуьн Аждагъанди заз яб гунни?

– Вучиз гудач?

Зун амукъна агъ аладриз. Билишаз яб гудани, гудачни? ГьикІ авуртІа, хьсан я? Варварадини лагъана: вач!

Каютадин ракІарив агакьдалди зун Билиша рекъе туна.

Гатана за рак. Жаваб авач. Мадни гатана. Сурай кьведай хьтин са ван атана:

– Да-а...

За рак ахъайна. Урусдалди салам гана.

– Здравствуйте!

– Ам дивандал кьатканвай. Каютада стол, стулар, гуьзгуь, Каспи гьуьлуьн карта, са этажерка ктабар авай. Этажеркадин винел таблеткаяр алай. Вичин дивандин винелай Лермонтован портрет куьрснавай.

– Ихтияр авани? – хабар кьуна за урусдал.

– Ацукъа, – явашдиз лезги гаф ван хьана заз. Зун кьудгъун хьана.

– Зун ви патав атунин себеб ам я хьи, – урусдал рахана зун.

– Ацукъа! – ван алаз рахана ам. Яраб ам тир жал? Лезгидал? Зун мадни кьудгъун хьана. И рахазвайди вуж хьурай?

Гьа икІ са шумудра: ида ацукъа лугъуз лезгидалди, зун кьудгъун жез, инихъ-анихъ килигиз хьана.

– Зун лезги я, – лагъана ада. – Лезгидал рахух.

– Вуа-а! – мад сеферда кьудгъун хьана зун. – Вун лезги?! Лезги?

Зун ацукъна.

– Лагъ вуч хабар ятІа!

– Зун училищедай атана са йисни... – Куьрелди!

– Ина са кьурушви авай, гьам фена... Гьада...

– Куь-рел-ди!

– Эгер куьне ихтияр...

– Владивостокдиз? – гъарайна ада. – Владивостокдиз... Къурушвидиз са лезгини кІанзамачир! Ваз вуч хъана?

– Зунни Билиш...

– Вуна Билишар, Ширишар тур!

– Ваз къурушви лезги тирди чидайни? – геждиз хабар къуна за.

– Бес чидачирни?

– Фидай ихтияр гудач, яни? – жузуна за.

Бирдан ада, вилер зи вилера туна, гугрумарна:

– Гъа фена вун Владивостокдиз! Дальний плаваниедиз! Фена! – налугъуди, ада лозунгар лугъузвай, ам гъа жуъреда ударение эцигиз рахазвай. – Пулар пара къачуна! Са къве йисалай пабни къачуна! Мадни гъуълел! Вун гъуълел – паб масабурун гъиле! Аяларни жада! Мадни са вад йис алатда! Акъатда и кар дуъзда! Чир жада ваз. Гадарда вуна вири! КІвални, пабни, аяларни! Элкъвена хкъведа вун гъа иниз. Тек са шалвар алаз! Са куъникайни тахъана!

– АкІ жедатІа, ваз вуч чида? – жузуна за. Регъуъ хъана. Хъсан хъана, ада жаваб ганач. Заз адан вилер акваз кІан хъана. Килигна зун абуруз. Налугъуди, дакІарар я, шуъшеяр хана, къанвай утагъ я. Йисаралди цІай тавунвай... Я туштІа, им вилер ахъаз амаз, къенвай инсан я.

За гъиссзавай хъи, и инсан са мус ятІани пара къуватлу инсан хъана. Ракъ хътин. Асландин рикІ авай. Жуърэтлу. Ахпа адан къилел са мусибат атана...

Адаз инсанрихъ галаз рахаз кІанзамач. Адаз са ни ятІани лугъуз тежер са вафасузвал авуна. Амма ам чна лугъудай Гъуълуън Аждагъан туш, бедбахт са инсан я.

Чун киснавай, жув иниз вучиз атайди тиртІа – зи рикІел аламачир, валлагъ, аламачир. Двигателдин ван къведай: гур-гур-гур-гур!

Лугъуда хъи, са шумуд йисан сиягъат са камунилай башламиш жезва. Бес са шумуд йисан сиягъат куътягъни гъа са камуналди жезвачни? О-о! И инсандикай чна авур къван фикирар! Чи яргъал сиягъат, хаталу сиягъат, дагъдин жигъирар, джунглийрай фенвай рекъер, аквадай гъаларай, гъа инал куътягъ жезвай...

Зи вилик къуъзуъ итим квай. Къилелай чІар фенвай. Туъхвенвай къалиян фитІинзавай. Чина агъзур бириш авай.

– Фена Варварадивай са недай затІ гъваш, – лагъана ада.

Зун кІвачел къарагъна.

– Зи тІвар Къарабег я! Мад Гъуълуън Аждагъан лугъуз тахъурай!

Зун къеџел экъечІна. «Яраб им гъакъикъат ятІа? – рахазвай зун жув жувахъ галаз. – Зун вичин патав атана акурла, ахъа хъанва...»

И йифиз зи вил ахвариз феначир.

Инсанрай къил акъудна куътягъиз жедани?

Пака за адавай хабар къада. Яраб адан къилел вуч мусибат атанватІа? Вучиз адаз рахаз кІандачтІа? Инсанар такІан ятІа?

Гила чна адаз гъикІ лугъун? Къарабег? Гъуълуън Аждагъан? Гъа виликан хъиз Гъуълуън Аждагъан лугъудани?

Бегъем са пуд юкъуз зун адан патав хтанач. Заз ада вичи эверна кІанзавай.

Амма ада эверун анихъ хъурай, мумкин я, гъатта зун вичин рикІелайни кваз алуднавай жеди.

Вач зун адан патав. Каютадиз. Гъа вич я. Са кІусни дегиш хъанвач. Зун гъасятда рахана:

– Куьп гъихътин хажалатди эзмишзаватІа, заз лагъайтІа жедачни?

Ада кьил галтадна. Ахпа адан мишекъат чина хъвер гъатна. Амма садлагъана адан чин акІ агаж хъхъана хъи, заз адан рацІамар кьуьгъурдин рипер хъиз акуна.

– Агъ лезгия-яр-туьремеяр!.. – ада заланз-заланз пудра кьил юзурна. – Чавай шегъерриз экъечІиз хъижезмач...

Зун амукъна фикир-хиялиз: яраб идаз туьрема-лезгийри вучнатІа?

Эхирни са юкьуз, дуьз лагъайтІа, рагъ акІидай вахтунда, зун вахтадавайла, атана зи патав Гьуьлуьн Аждагъан. Къалиян фитІинзава.

– Лугъудани за ваз? – гугрумарна адан сесини. – Чир хъухъ! Исятда Никита Сергеевича лезги харжар алуднава! Сталиназни, Багъиrowазни цІай язва! – ада вичин гъил вилик яргъи авуна, юзурна. Налугъуди, ам захъ галаз ваъ, а пата гьуьлел алай са нихъ галаз ятІани рахазвай. – Туьрема-лезгийри вучзава? Тфу! Квасадин жинсер!

Инал за квез лугъудай са кар ава: им 1956-йис тир. Къубадин лезгийри «лезги харж» гузмачир. Милли месэляяр вири халкъдин месэладиз элкъвенвай.

– Къилинждив хъиз, чи хайи чил кьве патахъ пайнава! – лагъана ада. – Гъа месэладикай Москвадизни чизва! Маса халкъаризни чизва! Гъа месэладал машгъул хъана кІанзава, амма туьремайри вучзава? Гъа месэла арадай акъудзава! Гъа месэла кІевзава! Чир хъухъ! Сада цІийи «Искра» акъудзава! О-о! Ленин! Бакунин! Бабушкин! Са масада цІийи «Современник» акъудзава! О-о! Некрасов! Белинский! Герцен! Хорассандин къабачидин хцикай Максим Горький хъанва! О-о! Ида цІийи союзар туькІурзава! Инал са десте! Анал са десте! Гъу тІанал са десте! Вучда на? Чукуриз гъатзава вилик! Туьрема-лезгияр!.. Чаз я Бакуда, я Махачкъалада шегъердиз экъечІидай чин амач, хтул!..

Дуьз лагъайтІа, а вахтара ибур заз чидай месэляяр тушир. Гьуьлуьн Аждагъандиз вичин рикІ бушариз кІанзавай. Са низ ятІани лагъана кІанзавай. Низ лугъуудай?

Зурба лувар квай пуд чайкади гимидин винел чпин лувар ахъайна. Абур са легъзеда гъакІ акъвазна. Бирдан абуру пудани санал Гьуьлуьн Аждагъандиз сес тикрарна. Чпин чІалалди.

– Къю! Къю! Къю!

Ахпа абуру заланз-заланз лув хгана. Заз абуру Гьуьлуьн Аждагъандиз салам гайи хъиз тир.

Дуьз я, зун а йисара гъакІан гада тир. Амма лезги гада тир! Зи хуруда лезги рикІ авай, зи дамарра лезги иви авай!..

...Гила захъ галаз я кьурушви амач, я Гьуьлуьн Аждагъан.

Гьуьлуьн Аждагъанди Атлантикада балугъар къазва.

Гила зун адан гъавурда акъазва... Туьремайри зазни садра регъуь авуна. Бакуда са редакциядиз фенай зун, Шиирар гъаз. Лянет хъурай абуруз. Мад за абур

кхъизмач! Жуваз абур са затІ хъиз жедай. И за лугъузвай кар жедалди. Гъа икІ Бакуда са редакциядиз фена зун. Ина гьалтна зун гъа Гьуьлуьн Аждагъанди лугъудай туьремайрал! Зурба ксар я ибур. Чпивай хъайитІа. Къуд кас! Сад алим я. Сад вождь я. Къвед шаирар. Алимди лезгийрикай макъалаяр кхъизва: успатзава хъи, бес вири халкъариз чІалар авайла, лезгийриз чпин чІал авайди тушир, абур гъилин ишарайралди рахаз жедай... Им гъа и рекъый алим я къван! Бакуда! Вождь сив япарив агакъзавай (иллаки хъуьредайла) лезги чІал чидай монгол я. Ида «Правда» газетдай са-къве жаваб къахчунва. Вири дуьньядин месэлаяр гила идан гъиле ава! Бе-ес! «Правдадай» маса ни жаваб къачуна? Вождь! Лезгийрин бахт гила ахъа жеда, гъа чарари, жавабдин чарари ахъайда! Муькуьбур шаирар я: сад лагъайди аквадайла, ина адал вири хъуьрезва. Себеп? Ида и дуьньядал гъич са касдивайни ийиз тахъай ва тежедай алапатдин кар авунвайди я. Автобусда... Инсанриз виридаз акваз-акваз... Ахпа суддини къарарда кхъенва: «вичин спермаяр масабурал чукІурна». Гила им лезги халкъдин вилик-къилик квайди я. Налугъуди, нуькІ я, тум акъатнавай нуькІ! Тум квачир нуькІ! Яраб идан гъал къазаматда гъикІ хъанатІа? Къуд лагъайди – классик! Чин яру я. Чинални картуф хътин са нер. Сивин къвалай гъер авахъзава. Умуми дафтарар акъудзава. Жибиндай. Гъабур идан классический шиирар ава. Вичелай гъейри, са касдивайни кІелиз тежедай. КІвачел кІарасар хътин чекмеяр. Маз такунвай. Ирид йисуз. Вилер – вечрен вилер. Нер авахъзава. Яйлух авач...

Ибур, лезгийрин вождар, гъатнава Бакудин куьчейра... Редакцияра, издательствоура. Чпини лезгийриз экъуьгъзавайди я.

Гила зун я Бакуда, я Махачкъалада – куьчейриз экъечІзамач.

Гила зун къурушвидин, Гьуьлуьн Аждагъандин гъавурда хъсандиз акъазва. Эхъ, чина тракторри, гурцІулри, калери сирнавза... Чина самолетри, лекъери, пеленгри цанар цазва... балкІанри, цІегъери манияр лугъузва...

ХІІІ

За табдач: зи пак гъиссер, зи ирид цавариз лув гудай гъунарлу гъиссер йис-сандавай хкахъна. Тахъай хъиз. Михъиз.

Гила жуваз хъуьруьн къведа. Айгъамдин хъуьруьн: зи авамвал вуч тир? Зи авамвал вуч тир!

Зи пак ва гъунарлу гъиссер къурушвидини Гьуьлуьн Аждагъанди – зи муаллимири яргъал океанриз тухвана. Зи пак ва такабурлу, гъунарлу гъиссер гъабурхъ галаз ава.

ТІурфанра.

Къаяра. Мекъера.

ГъаІ хъайила, за гъа сифтедай лагъай гафар исятдани тикрарзава:

– Руфуна фу авачир, диде ахварай аквадай бахтавар йисар! Куьн хупІ гуьзел туширни! Куьн хупІ ширин туширни!

Гила, налугъуди, са ни яТани зи вилер яйлухдивди кутІуннава.

Гила заз яргъарай гъич садрани яргъи рушан нурари эвер гузмач.

Квез чиди: къураматдин зул сефилди жеда.

Пашманди.

Начагъди.

Гъуълел, лагъайтІа, зул пехъиди жеда. Азгъунди жеда. Гъафтейралди тІур-фан алайди.

Чими кубрикдиз хтай галатнавай матросди пакадин йикъакай фикирда:

– Яраб пакани гъа икІ амукъда жал? Лянет хъурай ихътин гъуълуъзни, ихътин зулузни! Къведазни!

Амма за я гъуълуъз, я зулуз, садазни лянетзавач. Куъз герек я?

За квез гъикІ лугъун: зун, адет яз, гъамиша киснаваз жеда.

Нихъ галаз рахада? Хиялар-фикирар яргъара жеда.

Зи вилерикай гъамиша къурушви карагда.

Заз гъамиша адан манидин ван къведа.

Заз адан къуватлу руъгъдин, сесинин ван жезва. Вучда ван хъана?

Гъуълуън Аждагъанни рикІелай алатдач. Заз абур къведни сад я. Къуватлу. Такабур. Мерд...

Тек-туък, куъ кьин зал алач, чІалахъ хъухъ, валлагъ, гъа садра са легъзеда акур лацу дишегъли вуч тир, – гъамни вилерикай карагда... Яраб адаз зи рикІикай хабар ятІа? Бажагъат. Бахтавар хъуй вичиз. Куънни бахтавар хъуй.

Шиират

ШАМСУДИН ТАГЫРОВАН – 90 ЙИС

Фяле шаир Шамсудин Тагыров 1936-йисуз Хив райондин Камар хуьре Тагырбеган хзанда дидедиз хъана. Пешекар келар авурдалай гуьгьуьниз ада хейлин йисара ракъун рекъин идарайра кIвалахна. Адани мектебда кел-завай чIавалай шиирар кхьиз башламишнай. Хъуьруьнрални зарафатдал гъам уьмуьрда ва гъакIни яратмишунра адан гзаф рикI алай. Келдайбуру адан чIалар «Коммунист» газетдай, «Дуствал» альманахдай ва «Дагъ-ви дишегъли» журналдай еке гъевесдивди къабулдай. Шамсудин сатирик ва юморист хъиз машгур хъана, адан «Чайдан», «Инсанни Ватан», «Зи бахт», «Фяледин гъилер», «Зи маньяр – зи къарнияр» ктабар акъатна.

Шаир 2000-йисуз рагъметдиз фена, ам Махачкъалада кучукунава.

Шамсудин ТАГЫРОВ

Келле, келле, ахмакъ келле...

(Шиирар)

ГЫИЧ РИКIЕЛАЙ АЛАТДАЧ

**Мукъвал-мукъвал аквада заз ахварай
ГугланчI хътин чи хайи хуьр – Камар хуьр.
Вилин лекъвер ацIуда зи накъварай,
РикIел хквез аял вахтар – зи уьмуьр.**

**Карагда зи вилерикай датIана,
Гъамга хътин михъи, къайи булахар.
Налугъуди, зун мад иниз хтана,
Зи къуллугъда акъвазнава пачагъар.**

**Мирес Шабан, Гъуьсен дах вич къилеваз,
Къурмишзава гурлу межлис Агъмеда.
Мутагъирни, гьерен ютур, келле гваз,
Я къван гъа и мярекатдин тамада.**

Стха Муслим гацумнава хиялри,
Вил заз ягъиз, спелрикай хъуьреза.
Заз тийижир, зун тийижир къегъалри
Къазва зи гъил, гъуьрметзава, гелкъвезва.

Мад вилерал накъвар къвезва шадвилини,
Мажбур жезва шаир къве гаф лугъунизи.
Лишан я им бахтлувилини, садвилини,
Ни вуч лугъуй Шамсудинан къатлунизи?

Чехи устад туштлани вич гафарин,
Алакьдайвал ада бейтер туьклуьрда.
Уьмуьрдикай, йикъарикай гатфарин
Вичин чархни и дуьньядал элкьуьрда.

Адан буржи гъамиша дуьз рахун я,
Терефдар я ам гъуьрметлу дуствилини.
Мурад-метлеб инсан шаддиз акун я!
Гъисабзава винизвал яз ам къилини.

Хайи цав, чил гъич рикъелай алатдач.
Адан накъвар виртледилай ширин я.
Рикъин къеняй чун садрани къакъатдач,
Ватандикай зи фикирар дерин я.

ФАД ША, ФАД ША, ЗИ ГУЪЗЕЛ

Зи рикъ алай мани хъиз,
Ви тIвар ала зи мецел.
Цавай фидай къарни хъиз,
Фад ша, фад ша, зи гуъзел.

Вун дарман я зи рикъин,
Маса дарман герек туш.
И кар, чир хъухъ, ваз якъин,
Эй, зи руьгъдин багъа къуш.

Югъни йиф хъиз акъатда,
Вун такурла, сузадик.
Рикъ хурукай хкатда,
Цуьк къурада къузадик.

Гъикъван экуъ ятІани,
Вун такур югъ мичІи я.
Валай гъейри садани
Чим гудач заз, мекъи я.

Зи рикІ алай мани хъиз,
Ви тІвар ала зи мецел.
Цавай фидай къарни хъиз,
Фад ша, фад ша, зи гуъзел.

* * *

Келле, келле, ахмакъ келле,
За вакай вучин?
Ви дерт чІугваз кабаб жезвай
За закай вучин?!

Тахтунавай пачагъ хъиз вун
Ацукъна къамал,
Зун паталди бес вахъ вучиз
Хъанач са амал?

Зун инсан я, зазни кІанда
Ви акъул, къуват,
Абур садни вахъ тахъайла,
Зи рикІ жезва пад.

Хана, къена. И гафарин
Мярекат вуч я?
Уъмуърдал къаш атІуз тахъун
Инад я, гуж я.

Бязи крар рикІив къурла
Дуъньяда авай,
Ават тавун зурба кар я
Къванерни цавай.

Гзаф бахтсуз рекъерайтІуз,
Тухвана на зун,
Инсаф тийиз эхирдайни
Чухвана на зун.

Келле, келле, ахмакъ келле,
За вакай вучин?
Ви дерт чІугваз кабаб жезвай
За закай вучин?!

ЗАВ РАХАНА АХВАРАЙ СУЪЛЕЙМАН ДАЙИ

Хъвехъ къежена накъварай
РикІиз дерт хъайи.
Зав рахана ахварай
Суълейман дайи:

– Верхи тар хъиз чуплахдиз
Чехи хъана зун,
Ялвар ийиз Аллагъдиз
Рехи хъана зун.

Гатанай зун харари,
Турфанри азгъун,
Инсаф тийиз къаяри,
Авунай юргъун.

ЦІайлапанри паддайла,
Зи къилел цавар,
Хъархъун тарар гватдайла,
Авадриз накъвар;

Чуплах танда гъатна фул,
Ахъай тежез вил.
Зун экъисна жедай кІул
Гъатна хура къил.

Кас жедачир аквадай
Зи уьмуьр, агъвал.
Гъисабдай зун явадай,
Четин тир зи гъал.

ГъакІ ятІани къисметдал
Яз жуван рази,
Зи рикІ жедай зегъметдал,
Ам тир зи рузи.

Чир хъанай заз пешеяр:
Сад лагъайла – цІуд!
Бакуярни Генжеяр
Акунай шумуд!

Самаркандда кІвалахнай
За ракъун рекъел.
Къазанмишиз алахънай
Са кІус фу эвел.

Маниярни туькІуьриз
Алахънай эхир.
РикІин дердер туьхуьриз
Алакънай эхир.

Къуллугънай за ватандиз,
Халкъдиз къуллугънай.
Намуслу гъар инсандиз
Зи рикІ ачухнай.

Хтул, аман – минет я
Вун бейкеф тахъун.
Ви дайидин хесет я
Анжах дуьз рахун.

Зун ахварай аватна,
Жанг яна пелез.
Йиф заландиз акъатна
Жув-жувал техкъвез.

Зи фикирар элкъвена
Мушибатдин цІуз.
Дуьнья тирвал къекъвена,
РикІ шем хъана куз.

ЗИ РИКІ

I.

Тек са вун тир, тек са вун тир
Захъ амайди.
Тек са вун тир, тек са вун тир
Сагъзамайди.

Гила вунни, азиз туртур,
Хъанва зайиф.
Са йис хъиз, заз жезва агъур
Гъар югъ, гъар йиф.

Вахъ агъуна лув гудай за
Бушлухра цавун.
Ракъинизни кIуф гудай за,
Тахъана юргъун.

2.

Уьмуьр гъикъван багъа тир заз!
Уьмуьр гъикъван ширин тир!
Зи фикирар, вунни галаз,
Заз кIандайвал эркин тир.

Лежбервилел дамахдай за.
Гъикъван кIандай хайи чил!
Мани лугъуз, кIвалахдай за,
Гарухъ галаз къадай зил.

Къванер амач акун тавур,
Зи вилериз, гъилериз.
Рекъер амач атIун тавур,
Шарвилидиз эвериз...

Хъанай закай гатфарин гар,
Цуькверин мег эвядай.
Хъанай гъакIни къуьдни азгар,
Четинвилер элядай.

Аферин рикI! Гзаф рази
Я зун валай, азизди!
Зун патал вун хъанва рузи,
Женни валай винизди?!

РУША БАЛКІАН ЧУЪХУЪЗВА

Каф акъудиз кафалдай,
Руша балкІан чуъхуъзва.
Къил акъудун агъвалдай
Четин я, заз регъуъзва.

«Вучиз балкІан чуьхуьзва?»
Рушавай гьикІ кьан хабар?
Регьуьзва, заз регьуьзва,
Мецел ихьтин гьиз гафар.

Адет авач чи ЯркІа,
Руша балкІан чуьхуьдай,
Айиб кар я им, пака
Ван хьайитІа, кьехуьндай.

Вил заз ягьиз, генани
Туьмерзава балкІандиз.
«Вун амани? Кьенани?» –
Лугьуьзва заз – жавандиз.

Акуна заз ахпа ам,
Хкаж хьана киярдал.
Ягьиз туна са макьам
АтІудай ви рикІин тІал.

Акатдалди далдадик,
Зун тамашиз амукьна.
Акатна хупІ баладик:
Рушан кьаргьиш галукьна.

Шумуд йис я рикІяй ам
Акьат тийиз, мад тахквaz.
Уьмуьр хьана дертни гьам,
Ахварайни ам аквaz.

ГАР

Гагь хура, гагь далуда
Акьаз жеда гар,
Йифизни зи кьапудал
Рахаз жеда гар.

Лагь, бес икьван рикІ алаз,
Никай я суьгьбет?
Рахазва ам нихь галаз,
Акьалтна зегьмет?

Гузва, белки, муштулук,
Хквезвайди яр?
Къиле тухуз тапшуругъ,
Къайгъудик ква гар?!

Я тахъайтІа няс хабар
Гъизва ада заз?
Алач, дуст, зи ихтибар,
За вуч лугъун ваз!

Зун фикирри тухузва
Яргъалди гзаф,
Жуван рикІяй лугъузва:
«Гъинва бес инсаф?»

Гару гъич акъваз тийиз
Гатазва далдам.
Низ ахъайда, бес за низ,
Зи рикІин дуст, гъам?

Гагъ хура, гагъ далуда,
Акъазва мад гар,
Йифизни зи къапудал
Рахазва мад гар.

ЗУЛУН ПЕШЕР

Пешер, пешер, зулун пешер къиб ягъай,
Вуч сефилдиз аватзава чилерал?
АлакьдайтІа къадай за куьн гъилерал.
Чехи бахт хъиз уьмуьрдикай заз жагъай.

Къуьд себеб яз – къисмет жезва къакъатун,
Къуьд себеб яз – аватзава хилелай.
Зун шехъзава накъвар физ къве вилелай:
– Эй, тІебиат, вуна инсаф ая тІун!

Тар чуплахдиз амукъзава. Аламат!
Ви гъал-агъвал аквадай мад вуж ава?
Ни лугъуда, дуьнья, вун туш къиямат?
Вахъ ракъукай гъуьр ийидай гуж ава.

АКВАЗВАЧНИ, Я МИРЕС...

Са кълутухда пуд кълем
Авазва адан.
Кефиярни кълубандиз
Аквазва адан.

Накь свас гъайи чам
Вич тирди хъиз ам,
Кимел къведа, туькълурна
Чуру, спел, къам.

Къвачел алай чекмейри
Гуда акъ рапъ-рапъ.
Мез ганавай къвала хъиз,
Гъайвандин цъапъ-цъапъ.

Шалвар жада галифей,
Экъисна къве къвал,
Шалвардани, къве цъар хъиз,
Лап дуьм-дуьз къве хвал.

Гъиле кълеклъц – Пагъ! Пагъ! Пагъ!
Къалиян – сиве.
Къилел бармак бахари,
Рав галай еке.

«Вуч кълулугъдал алатъа
И гъаким, яраб?» –
Тийижирда фикирда:
Акълалтна азаб.

Вуч кълулугъдал жада къван,
Складчи я ам,
Аквазвачни, я мирес,
Бес ваз адан къам!

ТИВЕТІЕР

Басня

Холодильникдин ачухайла рак,
Аваз акурла ана бул суърсет,
Тиветіре къилихъди хкадарна акъ,
Манияр лугъуз: «Эй лезет! Лезет!

Иесиди, гъич ябни тагана,
Холодильникдин акъална рақлар.
«Гила къванни кеф чӀугу! – лагъана,
Чка жагъана ваз ажеб пайгар».

Галукъна ана лекъ кудай аяз,
ТӀветӀрехъ югъвадай амукънач аман.
РикӀелай фена рикӀ алай аваз,
Фена дуьньядай мадни са гъайван.

Ихътин «гъайванар» заз чида гъикъван
Чпин нефсери чеб телеф авур,
Садбур аватна тахтунай къакъан,
Садбур гъамари авуна какур.

Садбуру къени ийизва суза.
Садбуру къени гатазва мет-къил
Абуруз и чӀал пишкешзава за,
Амма вугузвач абурув за гъил.

РИКӀИН ГИРВЕНКАЯР

Терездихъ хъиз, рикӀихъни,
Гирвенкаяр жедалда,
Гирвенкайрай чпайни
Гъардай са пут къведалда.

Жедалда чан, жедалда,
Гъардай са пут къведалда.

Агъуз-виниз гъакӀ тирди
Зазни эхир чир хъана.
РикӀ са мичӀи кӀакӀ тирди
Мусибатдин сир хъана.

Чир хъана чан, чир хъана,
Мусибатдин сир хъана.

Вичиз герек цӀимилни
Цавун къиле алцумда.
Мискъалдикай тӀимилни
Мад алцумиз гатӀумда.

Алцумда чан, алцумда,
Мад алцумиз гатлумда.

Вичиз хийир авачиз,
Самни ада хкаждач.
Акъвазда ваз тамашиз
Са вил къванни агаждач.

Хкаждач чан, хкаждач
Са вил къванни агаждач.

Терездихъ хъиз, рикIихъни
Гирвенкаяр жадаиди,
Гирвенкайрай чпайни
Гъардай са пут къведаиди.

Эхир зазни чир хъана,
Мусибатдин сир хъана.

Эрчи патахъай 4 лагъайди Шамсудин Тагъиров я.

Цзийи тЈварар

Марьям АЛИСКЕРОВА

Алискерова Марьям Эвесовна 1968-йисан 19-январдиз Хив райондин Хъукъварин хуъре дидедиз хъана. 1985-йисуз мектеб акъалтIарай руша Дербентдин педагогвилдин училищеда кIелун давамарна, кеспи къачуна.

Алай вахтунда муаллимди Хъукъварин хуъруън юкъван мектебда аялриз тарсар гузва. Ам къве веледдин диде я.

Марьяман рикI гъвечи чIавалай хайи эдебиятдал, чIалал алай. Ихътин гъевесди ам шишар теснифунин рекъелни гъана. Адан шишар «Лезги газетдиз», «Куъредин ярар», «Дагъустандин дишегъли», «Алам», «Кард» журналриз акъатзава.

2016-йисуз Алискеровадин «Вун хъаначиртIа» тIвар алаз сифте ктаб акъатна. 2017-2019-йисара акъатай «Булахдин чешмедал», «Илгъамдин булахар» ктабрани адан шишар гъатнава.

Зи рикI къван туш цла авай...

(Шишар)

ВУН ГАЛАЧИР...

Хкаж хъанва къизилдин рагъ цаварал,
Чилиз гузвай чимивал, нур гужлу я.
Хайи хуърел, зи рикI алай суварал,
Чилериз рагъ, зун кIанидаз буржлу я.
Вун галачир кIандач я заз цавни рагъ,
Ашукъ я зун ви къаматдал-абурдал.
Бегъер гъайи са багъ я вун, къакъан дагъ,
Гъамишанда рахада вун сабурдал.
Гъич садавни рахайди туш къана вун,
Камаллувал, уьткъемвал ваз несиб я.
Гъахъсуз лагъай гафарини кана вун,
Девлетарни ваз хъанач, вун са кесиб я.
Абур кIанни хъанач ваз гъич садрани,
Хайи чилел ва дагъларал дамахиз.
Къибледихъ вун элкъевез хъана вадрани,
Такабурвал къалуриз ви кIвалахиз.
Виридаз вун хуш жезва дуъз рахайла,
Геж хъанва къе тунва на зун гъалкъада.
Муьтлуьгъ гъикI жен бубади ваз тагайла,
Къакъатайбур чи гъавурда акъада.

КЪВАН ТУШ

Зи рикІ къван туш цла авай,
Рахан тийиз, дар хъана хъи!
ЧІур хъай кІвал туш ацахънавай,
Кас амачир, вар хъана хъи!
Садбур хайи, садбур тахай,
Вилерал накъвар хъана хъи!
Эхна гафар вуна лагъай,
МефтІедкай нагъвар хъана хъи!
Гъилерни зи хъанва какур,
Кек ягъайди сар хъана хъи!
РикІиз тІарна, ханва хатур,
Лагъай гафар гар хъана хъи!
Сивевай мез рахаз-рахаз,
Такурла рикІ тІар хъана хъи!
Вахтар фена акваз-такваз,
Къилел къвайид хар хъана хъи!

АКЪАТНА ГАД

Гъикъван фад вун акъатна гад,
Мектебдиз чун физва яз шад!
Чирвилерин макан я ам,
Чи аялар хъанва хуррам.
АлукІна къе партал тІарам,
Муаллимриз гуз мад салам!
Гъиле цуьквер, кІуфални хъвер,
КІвачерик куь кваз хъурай звер!
Чирвилер квез къачу чІехи,
Уьмуьрдин рехъ язва яргъи.
Ферли хъайи береда куь,
Вилик фирай рекъай гъаркъуь!
Муаллимар, квез даях я,
Аялар куьн, чи дамах я!
КІвалах тахъуй гъич квай рехне,
Уьмуьрда яхъ куь къил вине!

КЪУЪД

Мекъи хъанва гъаваяр,
Ацукъна жив чилерал.
Хвеши хъайи аялар,

ЭкъечІна мад гъенерал.
Гуьнедай гъуз авахъиз,
Мекъи тушиз, гъар юкъуз.
Дагъдин синел акъахиз,
Шаддиз къугъваз цийи суз.
Лап югъ мичІи жадалди,
Гзаф шаддиз къугъвана.
Нянин тІуьнни недалди,
Ахварини тухвана!

ЛЕЗГИ ЧІАЛ

Чан зи хайи зи лезги чІал,
Зи дидедин, зи багъри чІал.
Гуьрчегвилел ашукъ я зун,
Девлетни я, руьгъни я вун.
Ви веледар - къагъриманар,
Сулейманан невеяр я.
Къасум шегъер, Ахцегъарни,
Хъукъварни ви бинеяр я.
Къе чна вал дамахзава,
Хайи чилел тарих авай.
Ви къегъалри кІвалахзава,
Лезги чилел тариф авай.
Зи уьмуьрдин рузи я чІал,
Вун зи вилер, вун я зи чан.
Чи тарихдин гуьзгуь я чІал,
Чан мегърибан, чан лезги чІал.

ВАТАН

Гзаф чІехи тушни сергъят Ватандин,
ГъвечІизамаз къужахда къур макандин.
Бахтлувилиз са вахт ава инсандин,
Ажуз хъана виле тахъуй душмандин.
Гъар са касдиз хайи Ватан дамах я,
Зи лезги чил булахарин булах я.
Чи далудихъ къагъриманар даях я,
Хуьзвай адет, пак руьгъерин къармах я.
Чун бубайрин тарих хуьниз гъазур я,
Сулейманни Эмин халкъдин абур я.
Шарвилидин гъиле хъайи гапур я,
Халкъ тахъайтІа, вири крар какур я.
Булахравай къайи ятар дадмишиз,

Цуьк акъудай гатфарин вахт алхишиз.
Гъайиф жедач чанни жуван къурмишиз,
Девирривай - инсандин бахт вердишиз!

ДАГЪЛАРИН ТАВАТ

Рагъни амач, цавар къунва цифери,
Сефил рикІикай лугъузва вилери.
Алатай вахтар хвейила рикІери,
Пашман жедачни бес дагъларин тават?

Шегърдани кІан хъанач заз уьмуьриз,
Гъахъсузвилер акваз, уьмуьр туьхуьриз.
Кар тавуна, тадач жувал хъуьруьриз,
Пашман жедачни бес дагъларин тават?

Иервал бахт туш, авачтІа къатІун,
РикІиз кІан хъайила четин ян акун?
Вун атун тавурла, тахсирар кутун,
Пашман жедачни бес дагъларин тават?

Хъвер хъунал пІузаррал шад жедач гуьгъуьл,
КІандай са легъзе, жегъилвални гуьл.
КІанивал хъанайтІа ваз чІехи са гъуьл,
Шад жедай жал зун, дагъларин тават?

* * *

Чарадак вуна синих кутамир.
Акбул къеридакай хъелни къвемир.
Аллагъдин вилик са-сад акъвазда.
Къел тахъай гафар вуна кваз къамир.

* * *

Шехъмир, кичІе жемир, тІалабмир,
Гъар садан вилик къилни агъузмир,
Жуван рехъ твах, къил вине къуна,
Масадан гъалатІ тикрар хъийимир.

* * *

РикІиз кІанда дустаривди хуш рахаз,
КІани дустар кІанда суфрадихъ галаз.
Мехмери чай, хуш суьгъбетар хъсан я,
Фуни-къафун, гъар са нямет бул алаз.

* * *

«КІваляй тагай бахт жагъидач къецелай»,
Лугъуз чида заз бубайрин са мисал.
Кими жедач нагъв а касдин вилелай,
Вахт тахъанмаз жеда дердерин месел.

* * *

Садбуру чеб къада виняй,
Къени карни тийиз хъиляй.
Чир тавуна вичин дувул,
Вегъезва чеб халкъди виляй.

* * *

Дертни гъам ваз хъанва агъа,
Уьмуьр твах на халкъдин юкъва.
Вуч жедатІа, чидач мад ваз,
Са къуз руьгъни жеда яргъа.

* * *

ЭкІя хъанва живед бегъер,
Лацу хъанва къуд пад иер.
Тебиатни я са тегъер,
Рагъ хкатна сегъер-сегъер.

* * *

Акъатна рикІ катзава зи хурудай,
Жагъанач кас зи рикІин гъал къатІудай.
Дердер-гъамар за гъавая чІугуна,
Гафар амач рикІе я квез лугъудай.

* * *

Ментешвал авун итимдиз ухшар туш,
Гъисаба тахъун къилиз къведай кар туш!
Татугай уьмуьр, архайнвал авачир,
Хурудал къуна, макъам ядай тар туш!

* * *

Гъахъна къе вун явашдиз зи уьмуьрдиз,
ИкІ жедайди гъич къведачир фикирдиз.
КІанивални, шиирралди къалурна,
Ви гъар са кам элкъуьрай ман хийирдиз!

ХЪУЪТІУЪН ЙИФЕР

АцІурай фу чранай накъ
Зи кълншиди вижевай.
Кълурай якни кутуна макъ,
Чраз вичин гълелевай.

Ша, кълншияр, эверна чаз,
Куълн галачиз нез жедай туш.
Ахпа бирдан мад хълверна чаз,
Ша талагълна кълвез чидай туш.

И кардални чун хъланвай шад,
ХълуътІуълн йифер акълудиз мад.
Сад муълкуълдал илифиз фад,
Кълншияр чун жеда мад сад.

Мад кълведай са гъляддин юкълуз,
Чи кІвале за гълзурда чул.
Кълуьд акълудда гъл икІ тухуз,
Мал-девлетни хълурай чахъл бул.

Чна хълуътІуълн кълуна хъл туьд,
Яргълн йифер куьруь ийиз.
Гълкълван мад фад акълатна кълуьд,
Атанвай чун кълуьзуь ийиз.

ВУЧДА ВУНА?

Вучда на кълликай авачир фикир,
А кълле акълулни мефтІер тахълайла?
Вучда на рикІликай авачир зикир,
А рикІе сирерни гуьлер тахълайла?

Вучда на девлетрикай, авачирла кІвал,
Ви кълвалав ацукълдай са кас тахълайла?
Вучда на сергълятрикай, авачирла цал,
Ватан хуьдай рикІ мад вахъл тахълайла?

Вучда вуна буйдикай кълкълан ва тІарам,
Ви кІвале чай хълвадай шекер тахълайла?
Жедачни бес ваз тІуьр са кълс фу гъларам,
Ви чанда нефес ва жигер тахълайла?

Вучда на чарада гатайтІа ви рак,
Ван кѣведай япар вахъ тахъайтІа вучда?
ФейитІа фу кІанз чарадан хърак,
Ви кІвале кѣасни чатагъайтІа вучда?

Зи фикирда дуьньяда ава тек кѣве сир,
Садни рикІин ашкѣи, муькуьдни Ватан!
Ашкѣи хвейид бахтлу я, техвейди есир,
Ватан хуьз чидайдан рикІ язва гьулдан!

ЛЕЗГИ Я ЗУН!

Лезги я зун,
Лезги хуьре хайид я!
Виридаз хьиз,
Жуван чІал кІан хъайид я!

Чѣхи буба,
Лезги чІалал рахайд я!
Зи бадеди,
Рухар-гамар храйд я!

Бубади заз
Лезги тарсар гайид я!
Дидеди зи
Баде-буба хвейид я!

Лезги чилел
Лап чІал кІани руш я зун!
Хайи хуьре
Виридаз гъакІ хуш я зун!

Лезги я зун,
Хъукъави я, Марьям я!
Чир хъайитІа,
Лезги чилел, Хаям я!

ШАИРДИВАЙ ХАБАР ЯХЪ!

Эгер ваз Ватан чизмачтІа,
Хару сенят, чан чизмачтІа,
Муьгъуьббатдин сан чизмачтІа,
Алад, агат вун лап муькуьв,
Шаирдивай на хабар яхъ!

Хайи чІал ваз кІан хІаначтІа,
Жуван дувул ван хІаначтІа,
Улуб, гунуг, чан хІаначтІа,
Алад, агат вун лап мукъув,
Шаирдивай на хабар яхъ!

РикІе кІени кар авачтІа,
КІвализ хуьквер вар авачтІа,
Лезги хуьре сар авачтІа,
Алад, агат вун лап мукъув,
Шаирдивай на хабар яхъ!

ЖигІир кІвачи атІаначтІа,
ДагІлара вун кІекІвеначтІа,
Дуьньядилаь элкІвеначтІа,
Алад, агат вун лап мукъув,
Шаирдивай на хабар яхъ!

Шаирди хІиз кІатІузвачтІа,
Лезгидин гІал аквазвачтІа,
ТІебиат, сал рахазвачтІа,
Алад, агат вун лап мукъув,
Шаирди ваз лугІуда!

ЗИ ХІУКІВАР

Вилерин зи нур,
Мурз хци зи тур,
Зи динни абур
Вун я, зи ХІукІвар.
Зи чандин кІуват,
РуьгІдин я кІудрат,
Зи уьмуьр, зи бахт
Вун я, зи ХІукІвар.
Ятар чи чилин,
Виридлай ширин,
ИшигІ кІве вилин
Вун я, зи ХІукІвар.
АвахІиз вацІар,
НикІера кІацар,
Харманар ацІай
Вун я, зи ХІукІвар.

Ви рекъе гуз чан,
Гъазур я жуван,
Алимрин макан
Вун я, зи Хъукъвар.

ЛЕЗГИ ЧІАЛ

Зи лезги чІал, зи хайи чІал!
Зи дидед чІал, багъри чІал!
Гъикъван рикІиз хуш я вун заз,
Зи уьмуьрдин мани чІал!
Эгер вун захъ хъаначиртІа,
РикІе дердер къалин тир.
Захъ фикирар амачиртІа,
Зи акъулни къери тир.
Лезги чІалан гафар михъи,
Зи шиирра къугъвазва.
Фикирар зи лугъуз хци,
Ширин мецел рахазва.
Лезги чилин я вун девлет,
Бубайри чи хвейи чІал.
Гъамишанда ийиз гъуьрмет,
Хуьда за вун, лезги чІал!

ДАГЪУСТАН

Заз кІан я зи хайи Ватан,
ТІварни адан я Дагъустан!
Къацу чуьллер, дагъдин синер,
Акурлахъди шад я вилер!
Къуд пад я чи тамар иер,
Лекъери чарх ягъиз кьилел.
Гъикъван рикІиз жеда регъят,
АтІуз мензил, чириз сергъят.
Чан зи хайи зи Дагъустан,
Авазва захъ мад Лезгистан!
Гъар жуьре я ви миллетар,
Сада-садаз из гъуьрметар.
Къабулзавай атай мугъман,
РикІ ачухна зун вав рахан.
Бубайрилай амай адет,
Лезги халкъди хуьда, гъелбет!

ХЪАНА ХЪИ...

Зи вилерал нагъв хъана хъи,
Вири эхна, эхиз жер къван.
Дердерикай маргъв хъана хъи,
Жуван рикIе мад са хер къван.
Такурла рикI тIар хъана хъи,
МуртIа къван яз цла авай.
Накъварикай хар хъана хъи,
Къизилгуьл цуьк сува авай.
РикIикай ккIал хъана хъи,
Зи хуруда юзан тийир.
Дагъдин синел кIвал хъана хъи,
ДапIар яна, хзан течир.
Къе ваз зун ханум хъана хъи,
Цангурарин тухумдай тир.
Зун якъин мазлум хъана хъи,
Вири крар фагъумдай тир.
Зи фагъум хъуьтуьлд хъана хъи,
Къамир вуна зун фикирда.
Ви хиял туькьуьлд хъана хъи,
Герек хъанач зун уьмуьрда!

КАТНА ВУН!

Вучиз захъай гъакъван яргъаз катна вун?
Масадан рикIе хъуьрез-хъуьрез гъатна вун!
Амма ава хумай къушран геле зун!
Са хъел хъана ава мад зи рикIе вун!
Ягъ-намусни, лезгивални вав гумач,
Инсанвилини лишан кIусни вак кумач.
Акбул кьиле, гъахъ гаф гвайдал хъуьрена,
Вич масана авайдахъ вун гелкъвена.
Хаинарни ви гуьгъуьна гъатайтIа,
Ажувалмир жувахъ бахт гъич тахъайтIа.
Ви вилеркай чешме жеда марфадин,
Къурбанд жедач ваз зи уьмуьр жафадин.
Къе ви варцел чIехи дапIар алатIа,
Хъуре-кIвале ахъа дакIар аматIа?
Мад зи рикIе са хъел хъана гъатна вун!
Вун кIанидаз хаинвална, катна вун!

Тыка т

Абдуселим ИСМАИЛОВ

ВАРГЪАБА

Роман

...Экуьнахъ Къемедихъ хъайи дегишвал авачир. Хурун кIарабар тIарзавай. Эхъ - тIарзавай, тIазвачир. КIандайвал гъил-кIвач юзурун, я туш ацукъиз-къарагъун анихъ акъвазрай, гъатта дерин нефес къачурлани, пакун тIвалар тIар жезвай.

-Гъам хъсен я,- лагъанай сятдин муъжуьдни жедалди атана акъатай Сарудини. Гуя ам камаллу жерягъ я. Я туш кIарабрин патахъай вири гъавурра авай духтур я.- ТIа хъун – им къенепатариз, я туш кIарабриз чпиз хасаратвилер хъанва лагъай чIал я. Вибур гъакIан тIар хъунар я.

-Эхъ, чан профессор, эхъ,- тIарвал эхзавайвилай, хъуьруьн текъвез, зарафат авуна Къемеди.- Зибур гъакIан тIар хъунар я. «Пухъ туш, Шабана пухъ я»,- лугъуда чи хуьре...

Амма машинда акъахна райондиз рекъе гъатайла, Къемедин хъуьруьн тегъидай зарафатарни куьтягъ хъана. Гъар са къван, гъар са фур чархарик акатна, машинди хкадарнамазди, адай тIарвили цIугъар акъудиз эгечIна. Ахпа ада сесерни акъуд хъуванач – кисна эхиз хъана. Гъа икI абур сятдин кIуьд тамам жез хейлин декъикъаяр амаз райондиз агакъна.

Къве патани кабинетар авай яргъи коридордиз гъахънамазди, Къемедин вил Санжарак хкIуна.

-Им гилани ина амайди яни?- хиялдай рахана ам вичив. – Саламалейкум, Санжар,- чапла гъил хурал алаз, эрчIи гъил адаз яргъи авуна Къемеди.

Санжара адан гъил къунач. Къарши яз вичин гъилин далудивди яна ам къулухъди гадарна.

-Абайш!- рикI атIудай хътин тIарвал гъахъна адан хурун кIарабра.-Гъил хкъаз кIамач, значит,- тIарвили чинин кIалубар алчударнавай тегъерда, явашдиз лагъана ада.

Чин са патахъ элкъуьрна силисчидин ракIарихъ ацукънавай Санжара са чуькъни авунач.

-Ам тIимил я зун хътин ахмакъдин хва ахмакъдиз!

Къемедик хъел акатна, амма чеб авайди хъилер къалуриз чка тирди чиз, ам сес хкаж тавуна, рахана:

Эвел виликан нумрайра.

- Куьн патал, фадлай танишвал авай хзан я лагъана, Кукулин рекъера гъатна ахмакъ зун! Къе, ингъе, жуван къил силисрик акатнава... Тимил я ваз, къей хва Къеме!...

Адаз мадни са вуч ятІани лугъуз кІанзамай хъгинди тир, амма, рак къе-целди ахъайна, коридордиз экъечІай Периса адаз и мумкинвал ганац.

-Вун мад хтанвани?- тади гьалда суал гана Периса.- Чаз ахлад лагъана гена. Къарагъ, Санжар!- атІуз-атІуз рахана ам.

-Варгъаба куьд яз, жавабар завай кІанзавайла, бес за вучда? Атанвай-йе накъ йифиз ам зи патавни...

-Вуж тир атанвайди?- гафунихъ гъасятда галкІана Перис.

-Вуж жеда къван – куь Варгъаба!

-Жеч!- пагъ атІана Перисан.- Ви патав вучиз атурай ам?

-Мад сеферда хтайтІа, хабар къада за,- чина ажеб дегишвал гъатна, къве гъилни хурун къефесдал алтадиз, яваш сесинал лагъана Къемеди.

Адан чина гъатай дегишвилер ва сесиник кІусни викІегъвал квачиз рахун рикІе кичІ гъатнавайвилай яз къатІай Периса, чпин танишдин рикІе мадни вуч аватІа, ачухарун къетІна.

-Ваз нихъай кичІезва-йе?- рахан Къемедив ийиз, чин маса патахъ эл-къуьрна, чеб инал алачирдай къазвай Санжараз килигзаваз, хабар къуна Периса.

-Заз нихъай кичІе жеда къван - куь Варгъабадихъай!.. Силисчидихъай!.. Зи гъилни хкъун тавур ви итимдихъай!..

-Яни, я Санжар?

Санжар халис гъарамзададин вилик вичин фагъум-фikirдин ва акъулдин даязвал къалуриз эгечІнавай паб, вичиз гъич течир кас тир тегъерда, адахъ галаз туна, стулдилай къарагъна ва къецелди экъечІиз, яргъи коридордай тІуз фена.

-Чи Варгъаба бубадихъай ваз вучиз кичІе хъурай, я чан стха?- мягътелвал къалурна Периса.- Ам женетэгъли яз агъа дуьнеда ава, чун ина, и пухъ незвай дуьнеда...

-ГъикІ вучиз?..

Перисахъ галаз гъуьжет къаз гъазур тирди къалуриз, Къемедик къалабулук акатнава, гъавилай лугъудай гафунихъ къекъевез амукънава.

-Ам майдандиз акъат хъувунва къван!- инанмишвал квачиз лугъузва ада Перисан чиниз тамашиз.

Гъеле адан гъавурда акъун тавунвай Перис Санжар къарагъай стулдал ацукъна.

-Гъабур жедай крар яни, я чан стха?

-Тежедайла, куьн анай иниз вучиз къведай къван? Бес ам вазниакурди вуч тир!

-Вуж? Варгъаба буба?

-Эхъ, я вах!- викІегъ хъана Къеме.-Вун къазмадин ракларихъ вучиз къейиди тир?.. Тфу! Вилик квайдаз «къейиди» лугъун хъана.

И гафарин ванер тахъайда хъиз, Периса, гъаКни шуьткъверрин чилина авай чин тажубвили михъиз алчударнаваз, суал гана:

-Яраб заз къазмадай катиз акурди гъа Варгъаба буба тир жал?

-Бес вуж жадай? Ана мад касни авайди тушир къван!

КІарабрин тІал секин жез эгечІна Къемедин. Адаз вичин фуьгъуьл ише физваз акунвай. Гъавилий ада са шаклувални тийиз чІалахъ жез эгечІнавай Перисаз важиблудаказ хълагъна:

- Сифте ада къяр атай паб къена, чан вах! Шугъум! Ахпа ам, гъа къаридин руьгъдихъ галаз, адан жасатдикай хкатна, катна.

Вичин гафар агакъзавай маса япар патарив гвачирди чиз, гъуьрсуьна гъатна, сегънедаллай артист хъиз, рахазва Къеме.

-Анжах къазмадай катнач-йе, Кукулин дерадай катна. Гила вири кицІер гъадан геле гъатдайди я...

-Варгъаба бубади-ин?..

Перисан чІал къуна. Адан къве гъилни дерин шуьткъверри агажарнавай чинилай алтад жез эгечІна. Са геренда гагъ Санжар экъечІай яргъи коридордиз, гагъни патав ацукънавай Къемедиз вил ягъиз фикирри къур ада лагъана:

-Зун хъфида, чан стха, силисчидин къилив. И гафар ада завай хабарни къурди туш, я за лугъунни авурди туш.

Къемедиз кІанзавайдини гъам тир: Кукула са югъ вилик чпин къилел атай дуьшуьшар вири гъа Варгъаба лугъудайдан кІвачихъ ягъун.

Перис силисчидин кабинетдиз гъахъ хъувуна. Амма яргъалди ана амукънач. Ахъа хъайи раКІарай дишегъли коридордиз эхкъечІдалди, Къемедин япарив силисчидин гафар агакъна.

-Ахлад инай! Хъфена хърак квай папариз ая а ихтилатар – заз ваь!- хъел атанвай хътинди тир силисчидиз.- Ша лагъ анихъ галайдаз!..

Перис, вичин мецалай са гафни лугъун тахвуна, коридордай гъуз хъфена. Къеме гъеле ахъазмай раКІариз гъахъна.

-Саламалек, чан чІехиди,- чинал хъвер гъиз кІанз, тежез, рахана Къеме силисчидив.

-Ацукъ!- вичин столдин къаншарда авай тебреткадал гъил туькІуьрна силисчиди.- Ацукъ ва ахъай жуван игитвилерикай.

Къеме, силисчидин хиялда авай игитвилер гъибур ятІа лугъуз, къил квахъна амукъна.

-Ни рекъелай алудна вун накъ?

-Накъ?..- къуьнер чукъвена Къемеди.- Накъ заз акур касни авач эхир...

Силисчидин чинал ягъанат квай хътин хъвер атана.

-Ладно,- лагъана ада, чинал хъвер аламаз.- Рекъелай алуд тавурла, акІ вучиз хъана бес? Къуру кІамун къванеривай вуч кІан хъанай ваз? Абур кІеви хъанани, тахъайтІа - ви машин?

Къеме михъиз кІеве гъатна. Регъуьни хъанвай адаз, гъайифни хъанвай

адаз. Гъавиляй чина ягъанатдин хъвер аваз силисчиди лугъузвай гафари Къемедин хурун кѣфесда дериндай къарагънавай тІал тваз эгечІнавай.

-Къванер кІеви хъана, чан чІехиди,- мез гужуналди юзуриз жаваб гана Къемеди.- Чидач, валлагъ, вучиз ягъалмиш хъанайтІа, кукІварна за кІаник квай машин.

-Вазни тІарвилер тахъана жеч,- къайгъу ва язух чІугъазвайда хъиз, лагъана силисчиди.

-Эхъ, чІехиди, хурун кѣфесдиз тІарвилер хъанвай хътинди я...- хурал гъил эцигна, вичиз нефес къачуз четинзавайди къалуриз эгечІна Къемеди.

Амма силисчидиз адан амалри кІусни таъсир авунач, къарши яз, ам гъасятда дегиш хъхъана. Адан чинал серин векъивал атана.

-Вахъ фагъум-фикир ийидай вахтни, мумкинвални хъанва, значит,- лагъана ада, вилер вилера туна тамашиз.

Къемеди чуькьни авунач.

-Инлай хъфей дишегълидин кбиле Варгъаба лугъудайдакай къундар-маяр тунвайди вун я, гъелбетда.

-Ваъ, я чан чІехиди! Зун вучтинди я?

-Амма вуч себеб аваз? Вот, гъаникай фикирзава за.

-За гъеле накъ ваз лагъанай къван, юлдаш Мерденов: ам, а Варгъаба лугъудайди, къуланферилай алатай чІавуз, зи патавни атанвай.

-Гъиниз атанвай?- векъивална силисчиди.

-Зи кІвали-из...

Къемедин мез михъиз галкІана. Ам, иесидин вилик тахсир квай кицІ хъиз, зурсаз ва вичив рахазвайдан чиниз килигиз тежез амукъна.

-Белки а-ахварай а-аку-уна жеди... Э-эхъ, ам ахвари-из атанвай з-зи...

Къемедин рахуник виКІегъвал ахкатиз эгечІна.

-Валлагъ-ва биллагъ, чан чІехиди, чир хъун анихъ амукърай, заз чи инсанрихъ ахътин ажеб тІвар авайдини чидачир. Абур зи кылив къведальди, гъич ванни хъайиди тушир...

Вичин гафар силисчиди чинин кІевивал артух жез къабулзавайди акуна, рахуник акатай виКІегъвал гъасятда куътягъ хъайи Къемедиз рахазни кІамукънач.

-Амма... а-атанв-вай ман... Э-эхъ, з-зи кІвализ..., белки а-ахвариз,- эхиримжи нефесдал алат хъувуна адан мецелай.

-Ваз вуч аватІа чидани, Къемедин хва Къеме? А ихтилатар вуна, куъ Булахдин чІурал виш граммар ядай чІавуз, жув хътинбур кІватІ хъайи чІавуз, гъанал ая, чаз ваъ! Чаз вуна лагъ: Варгъаба лугъудайди «зи кыливни атанвай» лугъуз, вуна чакай вуж ва я вуч чуьнуьхзава?

-За?..

ВиКІегъвал къалуриз кІан хъхъана, пакун тІваларик акатай тІарвили сес бамишарзава Къемедин.

-За вуж чуьнуьхда, я юлдаш Мерденов?- сес михьиз ацукьнаваз лагъана ада.

-Белки, Мирзеагъа?..

-Ам вуж я гъа?

Силисчидин чинал ягъанат квай хьтин хъвер хтана. Ахпа, ажугълувилини хъендик ахкатна, ада вичин мецелай алатай суалдиз вичи жавабар гуз эгечІна:

-За лугъудани ам вуж ятІа!? Ам, Къемедин хва Къеме - ви виридалайни ихтибарлу компаньон! Са касдилай алакьдайни вуна къурмишнавай къван крар? Ва-аъ! Ада Кукулин тамара канабар цаз кІватІ хьийиз хъана, вуна абур иниз-аниз агакьариз маса гуз!

Силисчидин вилер адал алкІанваз, Къемеди кьил хурал куьрсарна хкаж хъувунач.

-Гила мадни лугъун за ваз, ам вуж ятІа. Ам - са вад-цІуд йис идалай вилик вацІун кьере къирмиш авур бандадикай катна амукънавай къчагъ! Инсанрин арада чка амачиз, тамар-тарара гъатнавай вагъши! Ви дуст ва вуна ийизвай къван вири гъарамзадавилерин ва мердимазарвилерин иштиракчи! Яни фадлай вичив закондин вилик жаваб гуз туна кІанзавай, жемьтдиз ва гьукуматдиз пара хаталу тахсиркар! Вичин ватангълийрин, хуьруьнвийрин къанар хиве аваз, чи райондин чилел къекъевезмай хаин!..

Гъеле кьил хурал аламаз чІал къунвай Къемедиз тамашиз амаз, силисчиди суал хгана:

-Мадни лугъудани, ам вуж ятІа?..

-Ваъ, я чІехиди!..Ва-аъ!.. Зи квез я акъван крар чир хъу-ун?..

Хци чукІул хьиз, чанда гъатай кичІди кІарабрин тІарвални рикІелай алуздава Къемедин. ЯтІани, ада вичин михьивал къалуриз алахъзава ва рикІин сидкъидай хьиз, къалуриз, лугъузва:

-Ахьтинбурухъ галаз зи алакъа са чІавузни хъайиди туш!.. Зун, чан чІехиди...

Амма вич гъахъардай маналу гафар лугъуз кІанзаваз, Къемедин мецелай анжах манасуз сесер алатиз, силисчидини, вичиз и гафарин герексузвал къалуриз, столдал алай чарар ва папкаяр къайдада хутаж эгечІна.

Къемеди кьве капашни хкажна чинин кІалубар тІушуниз башламишна. Ахпа, кьилел алай къезил фес алудна, гъилер кьилин кичегьдал алтадна. Адаз вич ракъара гъатнавайди субут хъана.

-Шумуд йис я куьне Шугъум къаридин пенсия къачуз нез?

Цайлапандин хел хьиз, силисчидин суал япара акъуна, Къемедин рикІ хци цІелхем акъур тегьерда кана. ЭрчІи гъил хурун чапла патал алтадиз, адалай дериндай акъатай ухът алахъна.

Са геренда вил алаз акъвазна, адан патай жаваб тахъайла, силисчиди гъужум давамарна:

-Вун я адаз пенсия туькІуьриз арагъ-бурагъра хъайиди!Вун я, а къаридикай къах авуна, къенвай касдин пенсия къедалди къачузвайди!..

Гъар са делилди таркуни хъиз мефтѣериз ягъун къаз, Къемедин хва Къемеди къуънерал къил гъисс хъувунач. Ам, вич-вичелай алатна, тебретка-дилаи чилел аватна ва мад юзун хъувунач.

Жегъил лейтенантдиз кичѣ хъана. Ам инихъ-анихъ катна. Кабинетдин рак ахъайна, ада низ ятѣани буйругъ гана:

-Прапоршик! А медикриз тади гъалда зи кабинетдиз ша лагъ!

А патал алай кабинетдин ракларай майор Баданован къил акъатна.

Кардин къил гъикѣ ятѣа, чир хъана, къуллугъдин гзаф четинвилерай экъечѣнавай майорди жегъил лейтенантдик акатнавай кичѣ хкудиз кланз, зарафат кваз лагъана:

-Киѣ ваѣу тухудайди туш, лейтенант. Ваз клусни кичѣ жемир. Къалур ая медикриз жуван къурбанд...

Медикар галаз кабинетдиз гъахъ хъувур силисчидин гуьгъуьниз тамашиз, Баданова хълагъна:

-Ам иниз Саруди гъанвайди я. Фена жагъурин ам. Къуй хутахрай къени вичин клвализ. Пака адан чка изолятор я... Агъ, къей хва Къеме-е... Вавай зунни алцуариз хъана къван... Майор Баданов!..

* * *

Сарудин вил Къеме рахунал алаз, абурун машин райцентрдай дагълар галай патахъ экъечѣна. Амма Къеме, рахун анихъ амуьрай, гъич рулди хъ галайди ацукънавай патахъни килигзавачир. Машиндин даклардихъай катзавай къекъуьнарни къвалар гъисабзавай тегъерда, вилер рекъин къерехрал алклана, ам вичин руьгъдал, класар гуз, чѣуру чѣижерин луж хъиз, алтѣушзавай хиялри тарашзавай. Икъван клеве ам гъич садрани гъатайди тушир. Гъатта чѣехи совхозрин крар идара ийидайлани. Гъар са манатдин рехъ ахтармишиз ревизорарни ОБХССар атай вахтарани, Убепар лугъудайбур къевез эгечѣай чѣаварани. Гъарда вичин пай гахъуз хъфидай ламран рухваяр. Гила акѣ тежедайди Къемедиз субут хъанвай. Гъикѣ лагъайтѣа гилан крарихъ сад-къве тема авачир, къимет авуна, пай хъийиз жедайбурни абур тушир. Гъавилай силисчидихъ галаз къе хъайи ихтилатри ам михъиз руьгъдай вегъенвай ва тѣарзавай хура секин тежезвай адан рикѣик хкат тийидай кичѣ кутунвай.

Виридалайни гзаф адаз Мирзеагъадихъай кичѣезвай. Вучиз лагъайтѣа ам, катдай рекъер агал хъана, гъуьрчехъандин ружадин луьледиз килигзавай вагъши хъиз, пара хаталу тир. Рикѣ галклѣдай затѣни дуьнеда амачир ада виридан хъилер вири санал ва гъа садалай алудун, амни вичин гъил агакъзавай Къемедин хва Къеме хъун мумкин тир. Гъавилай накъ йифиз вичин салаз атана ада лагъай гафари и къве юкъуз Къемедивай руьгъдин секинвал къакъуднавай. Гила, эгер силисчидихъ галаз вичикайни ихтилат хъайиди чир хъайитѣа, Мирзеагъадиз маса гафарин ван хтун намумкин тир. Ада Къемеди вич маса гайидай къадай, вичин душман гила ам хъанвайди яз къабулдай.

Им Мирзеагъади Къемеди вичиз авур хъсанвилер рикѣлаи алулнава лагъай чѣлни жезвачир. Вучиз лагъайтѣа ада икъван йисара вич маса та-гай, кицѣин ериндал хъанатѣани, вацѣун кьере телеф авур къачагъринни гъейри иманрин есирда гъатайбурун кѣретѣдилаи тафаватлу яз, са къадар уьмуьр хутахдай мумкинвал гайи касдиз вич, и дуьньяда хъиз, агъа дуь-ньядиз фейилани, буржлутирди аннамишзавай. Амма, фикирар ва инан-мишвилерни регъятдиз дегиш жедай затѣар хъуниз килогна, вич Къемеди маса гайиди яз акур Мирзеагъадин рикѣиз вуч ният ядатѣа, низ чидай?

Идалайни алава яз, и йисара адан рикѣе Къемеди кай бейкефвилер ва руьгъдин тѣарвилерни тѣимил кѣватѣ хъанвачир жеди. Кисна абур туькъуь-нулай гъейри маса рехъ Мирзеагъадихъ амачир. Къемеди лаи гъейри мад садахъ галазни, гъич вичин виридалайни мукъвабурухъ галазни алакъа амачиз, тамар-тарарин агъали хъанвай адавай вуч жедай къван? Вичин къисмет анжах Къемедин хва Къемеди лаи аслу тирди ва адаз кѣан хъайи юкъуз вичин, къуй ява кицѣинди хъурай, уьмуьр къатѣ жедайди адаз су-бут тир. Гъавилаи ада вичин туьтуьхъ гъилевай касдиз кѣандайвал ийизвай. Тамарани касни амачир куьгъне хуьрерин бинейрал канабар цаз кѣватѣ хъ-увунал машгъул яз, Мирзеагъади Къемедин крар вилик тухузвай. Вири абур къанунриз аксибур тиртѣани, вичиз адан патай йикъа недай фалайни алуцѣдай куьгъне парталдилаи гъейри мад затѣини аквазвачиртѣани. Вучиз лагъайтѣа, а вацѣун кьере терг авур вичин къачагъ-стхайрилаи тафаватлу яз, ам гъеле яшамиш жезмай.

Гагъ-гагъ Мирзеагъадин къисмет вичин гъиле авайдал Къемеди адан вилик фурс ва дамах ийизвайдини хъиз аквадай. Иллаки ада жезвай къ-азанжийрикай хабар къур ва я пулуникай рахун аватай чѣавара. Къемеди адаз, винелаи гъуз цѣарарани бендера тунвай рекъемарни кхъинар авай чинар ахъайиз, са яцѣу дафтар къалурдай. Варз вацрахъ галаз, йис йисахъ галаз къевезвай ана Мирзеагъадин тѣварцѣихъ гъикъван агъзурар кѣватѣ хъанватѣа, дамахдивди кѣелдай. Гъа идалди адаз вичиз икъван йисара ва-фалу тир касдин ихтибарвал вири шаклувилерикай михъи ийиз кѣанзавай хътинди тир.

Кѣеве гъатнаваз, вакѣаз буба лугъузвай ва рекъемрин метлебар ачухдай чирвилерни, вердишвилерни авачир Мирзеагъадин патай, гъелбетда, ар-тухан суалар, веревирдер жезвачир. Адаз вичин туьтуьна кѣеви мерездин гъалкъа авайди ва адан къилни Къемедин гъиле авайди тайиндиз чизвай. И амалдар ва чинал са шумуд хам алай мердимазар гъарамзададин ниятар гъихътинбур ятѣа, Мирзеагъадин пакадин йикъар адаз гъикѣ аквазватѣа, ан-жах Аллагъдиз чидай.

Масадбуруз ада вичин сирер ахъайзавайди тушир. Гъеле кѣвале авай кайванидизни. Фатмадин уьмуьр идавай-адавай итимдикай ванер-сесер къевез, амма вичин мецелаи са ихтилатни алат тийиз акъатзавай. Адаз ван жезвай гафар гъа садбур тир:

-Абур, паб, ваз герек авай крар туш. ЛугъузватІа, лугъуз ацукърай... Вун абурулай виридалай хъсан яшамиш жезва. Гъи патахъай жезвачІа, лагъ, гъасятда тукІуър хъйида за... Анжах зи крарик ваз къаришмиш жез кІан жемир... Гъич са чІавузни!

Къеме патал виридалайни важиблуди вичинни Мирзеагъадин арада алакъаяр чІур тахъун тир. Вучиз лагъайтІа ада вичин гардандални мерездин гъалкъа алаз ва адан къилни Мирзеагъадин гъиле аваз гъиссзавай. Уъмуърдикай рикІ хъуьченвай къачагъди ам регъятдиз яна къинни мумкин тир ва я суд-дувандин вилик акъваздайвал авунни. Гъавилай Къемеди мукъвал-мукъвал вичин къилин мидя ва душманни тир дустуниз ва ихтибарлу касдиз хуш къведай ихтилатар ийизвай, ам пакадин йикъахъ умуд амаз хуьз алахъзавай.

-Зун ви хусуси банкир я, Мирзеагъа! Эхъ! Эхъ! Халис банкир! – хуруз гъуд ядай ада.

Галачир хъуърер ийиз, сегънедал алай къабачиди хъиз, тухудай гагъ-гагъ ада вич. Хъуъруьнар ийиз, дафтардин чарар садахъай-сад ахъайиз, ада вичин гафариз баянарни гудай:

-Эхъ, тек са ви банкир! Килиг, процентарни къвезвайди я.Сбербанк-да хъиз! Гъар вацранбурни, гъар йисанбурни! Зун таб кІандай ксарикай туш!Таб заз гъич садрани кІан хъайиди туш! Чехи савхузра бухгалтерни хъана зун, эканамистни хъана зун -гъар са патахъай рекъем рекъемдихъ галаз гъиз хъайиди я за...Гъамиша!

Тарифрин гъуърсуьна гъатнаваз, ада давамар хъйидай:

-Жедай гъа лугъудайбур: садра къванни кхъихъ ман чаз герек тир рекъемар, хъурай ман чун вилик жергейра. Ва-ъ! – лугъудай за.- АкІ са арадила савхуздин кІан михъиз хкатун мумкин я. Советрин уьлкве вучиз чикІизва лугъузва куьне? За лугъуда: рекъемар рекъемрихъ галаз къаз амуьк тавур-вилай...

Икъван гафар ада лагъайдалай къулухъ, Мирзеагъади вуч хълагъдай? Са затІни. Амма гагъ-гагъ адан мецелайни шаклувилер квай хътин гафар алат тавуна жедачир.

-Банкир вун ятІани, пул чи къведандини я къван,- масакІа тежедайдахъ вич инанмишариз кІанзавайда хъиз, лугъудай Мирзеагъади.-Анжах, чан стха, кІан хъайи ва герек къвезвай чІавуз, ам зи гъилизни къведайвал хъурай...

-Гъич кІусни шаклу жемир!- жумартвал къалуриз рахадай Къемедин хва Къеме.- Атурай ман, чан стха, гъахътин югъ!.. Вун тамай инсанрин арадиз эхкъечІдай!.. Вазни пул герек хкведай!..

Шад жедай Къемедиз, икъван гъавурра аваз, Мирзеагъа вичиз муьтІуьгъ тирвилай...

Им икъван чІавалди гъакІ тир. Амма гила?..

Къвердавай заланбур жезвай адан хиялар... Вучиз ятІани ам вичин хи-

ялра Мирзеагдадин патахъайни рахазвай хътинди тир. Налугъуди, хиялар адан мецелай рахаз эгечІнавай:

«Чидач ман, гила,Къемедин кьил силисрик акатнавай чІавуз, адав гумукъдатІа а ихтилатар, ихтибарда амукудатІа вичихъ галаз туьтуьнихъ къван пухъ-писирда гъатнавай амадаг. Гъинихъ акъатдатІа ам, вуч адан кьилел къведатІа, низ чида? Гъавилай Мирзеагдадиз Къемедин «банкуна» авай вичин пулар вахчуз кІан хъун тІебии кар я. Вични – тади гьалда! Лагъайди вуч тир, накъ няниз салаз атай чІавуз!..»

Эгер пулар ахгакьар тавуртІа, Къеме вични, хизанни гуьллеламишда лагъана гьелегъ къунай ада.Ни хкъадай адан вилик пад? Арза гуз жедайни Къемедивай?..

Им ахътин ара хъанвай хъи, икъван йисара и къве касдилаь тала мад садазни течир крар, хвейи сирер и къве йикъан къене райж жез эгечІнавай, силисчийри вири делилар галай-галайвал кІватІиз, Къемедин чинебан гъарамзадавилерин кан пад винелди акъудзавай. Участковый майор Баданова, куьлуй-шуьлуйяр я лугъуз, икъван йисара кваз такъур крар гила халис къатар-къатар тахсиркарвилериз элкъвенвай. Къемедин хва Къеме канабдин байгъушар гъазурдай ва абур лазимбурув агакьардай тахсиркар дестедин кьил яз акъатнавай. Амай гъарамзадавилерни винел хтайла?..

-Акъвазара машин, чан Сару,- эхирни рахана Къеме, шегъредилай чпин хуьр галай патахъ элкъвена, вацІуз эвичІзавай арада.- Кьилел булахдин къайи яд къванни эличин. ТІаз, къатламиш жезвач.

-Хур гьикІ я, хур?

-Хурни тІарзавайди я, чан стха. Амма кьилин тІалди амни рикІелай алуднава.

-Силисчиди пара тади гана жеди ваз...

-Силисчидин кІвалах гьам я ман... Герек авай, герек авачир суалар гуз, ви кьил михъиз квадарда...

Чинал хъвер алаз рахазвай Сарудин суй садлагъана дегиш хъана. ВацІун кърехдай винелди физ, булахдив агакъзавай арада, ада Къемедивай, игътият квай жуьреда, хабар къуна:

-Райундавайбурувай заз ван хъайибур дуьз гафар яни, я кІвал къени хъайиди?

-КІвал къениз амукудай хътинди туш, дусткас. Зун абуру кІеве твазва,- булахдал агъуз жез, кур пашмандиз лагъана Къемеди.

Ада са шумуд капа авай яд къаз, чиниз яна, ахпа лацу пластикдин турбадай авахъзавай гьамга цик кьил ва гардан кутуна.

-Вагъ яда! Къайивал вуч я баркавандин!- зурзавай сесиналди тариф авуна Къемеди. – Къилизни гьасятда регъят хъана, валлагъ...

-За лугъузва, за – а Шугъум къаридин патахъай лугъузвайбурни дуьз гафар яни?- булахдин гьамгадик гъилер кутаз,хабар хкъуна Саруди.

-Вуч гафар, я Сару?

-Бес лугъузва къван: духтурризни милицайриз акурди адан къурана къах хъанвай беден я. И къара ваъ, лап фад къенвайди тир ам, лугъузва...

-Гъабур жедай крар яни, я чан стха?

-Тежедайла, бес гъагI жагъун вучиз авуна?- дустунин жавабдал рази хъанач Сару.

-Ам зазни чидач, валлагъ,- кIеве гъатна Къемедин хва Къеме.- Къияр атана, Шугъум къари рахунни авурди тир, лугъуда... Зи са яргъал мукъ-вадан ва танишдин... Санжаран... папаз ван къевез-къевез... Ам тир вичин чIехи буба Варгъаба лугъудайдакай куъмек кIанз атанвайди.. Ахпа гъикI хъанатIа чидач, валлагъ ва биллагъ, къазмадай пара зурба жендек авай, яргъи ва къалин чуру-спел квай, акурдан руъгъ авуддай хътин суфат алай са итим экъечIна катна, лугъуда... Адахъай кичIе хъана, Санжаран пабни къена...

-Къейиди силисчидин къилив къведайни? Вунани лугъуда гъа...- вични бязи крарин гъавурда авайди къалуриз кIанзавай тегъерда, къалпвал квай хъвер авуна Саруди.

-Къена лагъайла, михъиз къенач гъа...- къил квахъна Къемедин.- Зазни ам къенвайди хъиз хъайиди я. Юазмичир, рахазмачир, нефесни акъвазнавай. Зун вучтинди я – вичин гъуълуъни ам къенва лагъайди тир, шел-хвалдик экечIайди тир... За зенгер авуна эвер гайи Бадановаз ва силисчи лейтенантдизни ам къенвайди хъиз хъанай. Амма гуъгъуъна аваз агакъай скоридин духтурри Санжаран папал чан аламайди тестикъарнай...

-Гъа-гъа-гъа! Гъе-гъе-гъе!- гъар жуъредин хъуъруънар авуна Саруди.- Аялрин хкетар я абур. Вун чIалахъ жезвани? Къенвайдайни чан аламайдай къил акъат тийидай милицаяр, палицаяр жедани? Вазни къейибур тIимил акурди тушир хъи...

-Заз вилералди акуна, я стха!- ша, хъфин машиндал, лугъузвай тегъерда, вилик экечIна Къеме.- Къазмадай экъечIна катайдини акуна. Заз хъиз – Санжаразни...

-Ам вуж хъурай - къазмадай катайди? Шугъум къари текдиз яшамиш жезвайди тир къван?

-Ништа, валлагъ. Санжаран паб иниз акъатунин себеб вичин чIехи буба Варгъаба я, лугъузвай. Къазмадай катайдини гъам хъун герек я. Мад вуж жедай къван ана?- вилер къалур тийиз рахазва Къеме.

-Гъа-гъа-гъа!- мадни хъуърена Сару.

-Хъуърен вучизва?

-Яда! Я дусткас! А Варгъаба лугъудайди къенвайди тушни?

-Лап фад!

-Тирла, ам къазмадай гъикI катдай?

-Шугъуман къияриз атанай ам. Сифте ада Шугъум къари къене патай къена, ахпа адакай катай руъгъдихъ галаз бедендикай хкатна ман. Зазни чидач-йе, гъикI хъанатIа, амма масакIа хъунин чIалахъни зун жезвач...

-Ви гафарин ван ваз къевзвайди тушни, я Къемедин хва Къеме? Ваз лугъуз кІанзава хьи, Варгъабани галаз руьгъ бедендикай хкатна, Шугъумакай гъасятда къах хъана – тушни?..

-Эхъ... Валлагъ ва биллагъ, гъа кардал зунни мягтел я...-гафар куьтягъ хъана Къемедин.

Машиндин патав агакъ хъувунваз, вичин чкадал ахцукъиз кІанзавай Къеме Саруди акъвазарна.

-Акъваз садра, Къемедин хва Къеме!- лагъана ада терс жуьреда.- Вуна чун вири алцурарзавайдал зи шак фадлай физвайди тир. Ви машин гъаятда хуьз, зи машин къачуз вуна ишлемишунихъни сесебар авайди заз чизвай. Амма... Хъайи крар хъана... Килиг, хабарар къуртІа, завай таб тежедайди ваз чизва... Зи машин вучиз илемишзавайтІа, гъадан гъавурдани зун акъазва...

Винелди хкечІиз гатІуннавай ажугъди Сарудин фикирар къатІар-къатІар авунатІани, ада вичин рикІе авайди Къемедин хва Къемедиз лагъана. Аквадай гъалда, амни вичин ихтибарлуди яз гъисабзавай дустунин гъавурда акъуна.

-Деринриз эвичІмир ман, чан Сару. Зун гъакІни вулкандал алайди хъиз ава,- дустунин къуьнел гъил эцигна Къемеди.

-Зи тахсир вуч я? Хкаж хъана кІандачир вулкандин кІуквал!..

-Хъанач хьи, я чан стха-а,- лугъудай гаф амач Къемедихъ.

Саруди, мадни туьнтвал акатиз, давамарна:

-Вуна зи куьмекни галаз Шугъумаз пенсия туькІуьрнайни?

Гуя силисчи гила вичикай хъанвайда хъиз, атІай суалар гуз эгечІна Саруди.

- Кукулин тама яшамиш жезвай малкамутдиз вуна банкунин картани къачунайни? Зи куьмек галаз гъа-а!- хуруз гъил яна, тестикъарна Саруди.- Магъачкъаладин сбербанкда кІвалахзавай зи гададивай тІалабна! ГъакІ хъайиди тирни?..

-Пара сагърай вунни, ви гадани... За гъуьрметар хъувунай къван квез...

Дустунин патай ихътин ажугълу суалар вичин япариз ван жеда лагъана ва Сарудихъни, винел акъуд тийиз, вичикай дердер хъун мумкин тирдакай гъич садрани фикирдизни татай Къеме михъиз руьгъдай аватна. Адан кІвачер буш жез, къил элкъвез эгечІна.

-Гъуьрметар хъувунай?- адан суал тикрар хъувуна Саруди.- Вуч гъуьрметар? Тек къаридин пулар – ви гъиле, заз – гъуьрметар! Яни? Канабар, зи машиндаваз хкиз, маса гуз, пулар ви жибиндиз къвез! Яни?..

Къемедин япариз дустуни лугъузвай ажугъ квай гафарин ванер хквезмайтІани, абур аннамишдай къуват адахъ амачир.

Саруди, акъваз тийиз, къилелай виниз хкаж жез, агъуз ават хъийизвай эрчІи гъиливдини тестикъариз, вичин ажугъар винелди акъудзамай.

-Дуьзбур я райунда зав агакъбай гафар,- инанмиш тир ам,- ништа, мус

къенвайди тиртІа а къари... Амма къедалди адан картадиз пенсидин пул къевезвалда... Ваз, Къемедин хва Къеме!.. Ваз! Чалахъ жедай крар яни ибур!? Я Аллагъ! Ихътин инсанарни халкъазвани Вуна, къурбанд хъайи-ди!?..

Къемеди финдикъни сивяй ахкъуднач. Сару вичин патахъай, ракни кІевиз гелячна, Къеме вичин патахъай машинда ацукъ хъувуна.

-Гъайван я вун, къей стха Сару,- къве гъиливдини машиндин рул яна Саруди.- Яргъи япар алач вал, амма халис лам я вун! Крчар алачир яц я вун!Ишт лагъай патахъ, къил чиле туна, шудай пле яц! Туширла, икъван ихтибарлу жедани?.. Ви къил квез тир, я къей хва Сару? Икъван йисара са гъарамзадади алцуарай ва вичиз кІандайвал ишлемишай вун итим яни мегер?..

Сару виликди рекъиз килигиз, Къемедин хва Къемеди къекъуьнарни рагар-къваларфагъумиз, абур рекъе гъат хъувуна.

Дустунин мецелай икъван дертлу ва вичин рикІ, хам циркеди хъиз, кузвай гафар ван жез, Къемедин къилин тІални къахрагъна, хурун къефесда-ни дериндай юзазвай тІал гъат хъувуна. Ада къенин йикъалай Сару вичин дуст яз амачирди гъисс ийиз эгечІнава и кар вичиз виридалайни гзаф гъайиф жедайди къатІана. Вичизни хабар авачиз, Къемедин хва Къемедин вилериз накъвар хъиткъинна.

Булахдин чІурални машин агакъ хъувуна, амма я Сарудин, яни Къемедин хва Къемедин мецелай гаф алат хъувунач. Агакъна, Къемедин варцив къван гъални тахвуна, акъвазна машин. ЭвичІ лугъун яз, рулдихъ галайди вич авай патан дакІардай яргъариз килигиз хъана.

Адет тирвал кІвализ теклиф тавуна, Фатмадин гъилелай сададлу хуьрек дадмишиз тагана, гъич тахъайтІа векьер-къаларин атир галай чай къванни тахъвана рахкур тийидай дустуниз вуч лугъудатІа течиз, Къеме ийир-тийир тир. ИкІ яргъалди физ акуна, ада кІанз-такІанз машиндин рак ахъайна. Са кам чІурал вегъена, ам къулухъди Сарудиз тамашна. Ада, лагъайтІа, анжах рак акъал хъхъунал вил эцигнавай хътинди тир. Къеме гъакІ гъавурда акъуна. Гъавиляй ада, муькуь камни чІурал авудна, рак явашдиз акъал хъувуна. Мад энгел тахъана, Саруди машин чкадилай къудгурна ва хуьруьн куьчедай гъуз вичин кІвалер авай магъледихъ тади авуна.

-Хтанани вун?- суал вилик эцигун тушиз, алатна агъуз гъавадин рак ахъайна къапа-къап итимдин вилик акъатай Фатмади.

-Хтана!..

Къемедин жавабдик пара хъел квай.

-ГъикІ хъана,- давамарна ада,- вунани зун хкведач лагъана умудар кутунвайни?

-Ву-у! – пагъ атІана Фатмадин.- Зи мез атІуй вун диндирмишай.

-Куь вил алай кар гъам тирди заз чизва...

-Чизва-а?- дертлу яз рахазва Фатма.- Мад вуч хълагъиз жеда вагай?

Къемедиз вич гьикІ тухудатІа чизмачир. Ам тади кваз фена дивандал ацукъна.

-Эхъ!- лагъана ада инанмишдиз.- Заз куь амалар лап хъсен аквазва...

-«Куьн, куьн» лугъуз рахаз, мад вужар я ахьтинбур?- сес хкажна Фатмадини.

-Ам заз чизвайди я. Бес, тахтана, ваз зун гьиниз шана кІанзавай? Дустагъдиз?.. АкІ Къемедин хва Къеме квелай алатдач!..

-Регъуь хъухъ, яда,- къагъурди сес бамишарна Фатмадин.- Квелай лугъуз, вун никай рахазва? Закай? Агакъзавай хабарри ясда тунвай веледрикай?..

-Ам заз чизва-йе, никай ва квекай зун рахазватІа.

-Чиз ацукъ, акІ хъайила. Чи гъакІни туькъуьл рикІер жуван къаб алай ихтилатралди генани зегъерламишмир...

Ийиз кІанзавай карни рикІелай алатна, са шумудра инихъ-анихъ къекъ-вена Фатма. Ахпа, аскІан стал дивандив агудун патал галчІуриз, ада итим-дивай хабар къуна:

-Фу незвани вуна исятда? ТахъайтІа, Сару къвезвайди яни? Гъамиша хъиз...

Къеме мадни ажугълу хъана.

-Тинез, зун мехъерихъ шана хтайди туш хъи! Сарудинни зи кІвале вуч ажал ава? Бес я за адаз авур къванбур!

-Вазни ада тІимил авур туш хъи. Гила, крар вибур хъайила, жуван хзан-рикайни яр-дустуникай ажугъар кІватІзавани!?..

-Кис, зун инлай къарагъдалди!

-Сарудикайни хъелзава ида... Бес я ман ам вуна алцурарай къван...

-Дерт жемир - алатда зун квелай...

Фатмади гафуниз гаф хълагънач. Дивандин вилик галчІурай столдал як квай хуьрек, нисини шур авай къапар гъиз эцигна.

-Неъ, чан итим,- гужуналди шел къаз ва сес зурзаваз алатна адан мецелай.- Душмандин гъилелай ятІани, неъ...

Фатмадин куьлуь жендек са ван-сесни галачиз гурарай винелди хкаж хъана. Текдиз амукъай Къемедиз и арада вич акъван такІан хъана хъи, ам, вичин гардан вичи ягъун патал, атІа муртІа авай тапІунал эцигиз гъазур тир. Адаз икъван чІавалди са арзани текъвез уьмуьр тухвай кІвални ичІи ва мичІи хъанвай.

ЯтІани ада иштягъ аваз хуьрекни тІуьна, шур алтадна са кап фуни адан винел алава хъувуна. Са геренда хияллу яз дивандал яргъи хъайидалай гуьгъуьниз, амни винел гъавадиз хкаж хъхъана. Фатмадин чина чин акъаз кичІела, ада вичин гъвечІи кІвализ тади авуна.

Амай югъ Къемедин хва Къемеди гъана акъудна: ипаталай а патал элкъвез, гагъ чин цавалди ийиз, гагъ чин кІаник кваз къаткиз, гагъ ахвариз муьтІуьгъ жез, гагъни вилер ахъаз хиялри тарашиз.

Къемедин вилерик - ахъа тирлани, акъалнавайлани - къве касдин суфатар къвез квахъзавай. Сад – Шугъуман, муькуьдни – Мирзеагъадин. Ахвариз феи арайрани, аквазвайбур абур тир. Гъавиляй ам муьквал-муьквал ксанвай чкадал къудгазвай. КичІ авай вилер, къадарсуз ахъа хъанваз, кІваллин и пипІез, а пипІез тамашиз амуькзавай.

И къве суфатди адавай са затІни хабар къазвачир, адахъвичихъ элкъвена, я рази жадай, яни наразивал арадиз гъидай са гафни лугъузвачир. Абур анжах чпикай рахазвай. Къемедин хва Къемедихъ вичихъ элкъвенани ваъ.

Аквадай гъалда абур чпин рикІин хиялар ачухдиз лугъун яз рахазвай. Къемедиз талукъ гафарни абурук квачиз тушир. Амма адавай вичиз ийизвай таъсир къалурун, я пис патахъ, яни хъсан патахъ криметар гун истемишзавай лишанар абурук квачир. Гуя яргъи силисрилай гуьгъуьниз суддал эвернавай шагъидар тир абур. Я туш агъа дуьнедиз финиз ам гъазурун патал атанвай инкир-минкирар тир. Касди тухвай вири уьмуьрдикай хабар авай, гъавиляй, суалар-жавабар тахъана, чпин къарарар къабулиз жадай. Къемедиз гаф тагуз, абур чеб рахазвай, чпи суалар эцигиз, чпи жавабарни гузвай.

Иллаки Шугъуман мез дилавар тир. Адаз вичи тухвай уьмуьрдикай кІусни регъузвачир.

-Вуна зун гъикІ къабулнайтІа, зи рикІел хъсандиз алама,- лугъузвай ада.- Райундин рекъе. Патав гъалалдин паб ацукънаваз, вун заз килигиз хъайи тегъерди, зи саки кьенвай руьгъдал чан хкиз эгечІнай. Акъван чІавалди заз такур затІни амайди тушир. Зи дишегъливиликай менфят къачурбурун сиягъра вишералди, мумкин я, агъзурдалайни артух, эркекар авайди тир. Бубадин темягъдикай катна, аялвал кумаз кІанивилин варданагдик акатай заз ам са гунагъни квачир кар яз аквазвай. Гъавиляй заз садра къванни, садаз къванни «ваъ» лугъун чидачир. Захъ регъуьвал авачир. Белки, кутурди тушир зак зи диде-бубади. Зи ягъ гъина ава, ам зак квайни-квачни - гъамни заз чидачир. Эгер квайди тиртІа, ам завай квахънавай. Заз гъакІ кІан хъана ваъ, жув масакІа тухуз течирвиляй, чир тавурвиляй...

Гъар камуна зун хътинбур мад авайвиляй...

Маса уьмуьр заз такурвиляй...

Амма атана са югъ: зал вил ацукъдай касни амуькнач. Жув бажит хъайи чІавузни, захъ эркекринкъуьл галуькиз эгечІна. КІвал авачир, хзан авачир за, жуван и кеспини ише техфидайла, вуч ийидай?..

Вегъедайни гардандиз са гъалкъадавай еб?..

Я туш - виридаз чиркин, такІан хъанвай жуван беден са муькъвелей вацІуз, са къвалалай гъуьлуьз гадардайни?..

Чан ширин затІ я гъа-а!..

Уьмуьр гъеле къвезмай къван вуч ийида вуна адаз?..

КицІери саймиш техйизмай кча вичизни са рехъ жагъурда гъа... Элясна фида са патахъ... Са куьникни умуд кумачтІани... Белки ахкатин лугъуз...

Зун сад туш хьи ахьтин йикъал атайди. Вил вегь садра къуд патаз, пара пай дишегълийриз вуч кІанзаватІа аку. Эркекрин къилер элкъуьрун патал, абур чпин беденриз вуч къастар ийизватІа, килиг. Къагъбе гаф дишегъли патал виридалайни заланди тир икъван чІавалди. Гила тамаш:

- Эхъ, гъахьтинди я зун!- кІелиз жезвапарабурун чинрилай.

Гена захъ хизан хъанач. Дидедин сериндик пис еримишдай веледар хъанач. Абур авайбуруни чеб гъакІ тухузва эхир!..

Им, гъайиф хьи, хизанвили бинеяр чикІизва лагъай чІал я! Акваз-акваз!..

Гена хъсан – зи пай квачиз...

Захъ хизан ерли хъайиди туш. ГъакІ хъайила, зак са тахсирни квач. Зун ихьтин регъуьвал ва ягъ квахънавай вахтунин къурбанд я...

РикІ ачухдиз лугъун хъайитІа, зун жуваз кІандайвал яшамиш хъайи, дишегълидин нефсиниз хас тир вири лезетар тухдалди къабулай кас я. Зун рази я жуван уьмуьрдила... Зун... Эгъ, вучда хълагъна?...

...Вазни гъакІ акунай, заз чиз. Ви вилерай къарагъай чимивал зи рикІив агакънай, ада цІир ягъай зи руьгъдиз умудар хтанай. Абур акваз-акваз къилиз акъатиз эгечІнай.

Гъикъван тамарзлу жедай вун захъ! Йикъа садра зи къилив акъат тавуртІани, ваз зи дишегъливал герек татай гъафтеяр, варцар ерли хъаначир.

За Кукул дерада ви машиндин сес гъатунал вил алаз акъудзавай йикъар жуван уьмуьрда виридалайни бахтлубур яз гъисабиз хъанай...

Им акІ лагъай чІал тир хьи, за ви уьмуьрдин лампадин багъни цІай куькІвенваз хвена. За ваз къуватар хгана, за ваз бахтлу декъикъаяр, сятер багъишна... Та-а, ваз иштягъар амай къван... Ваз зун герек къвезмай къван...

Ахпа зун Мирзеагъадал аватна. Ам завай къакъат хъувунач. Инсанрин нефес амачир тамарин юкъва чун гила къвед хъанай. Ам зи тай вучиз хъайиди тиртІа, абурлу, чуру спел квай сагъ итим Кукулин тамарин ничхир хъунал вучиз атайди тиртІа, зи къил гилани акъатнавач. Адахъ хизан авачиз жеч. КІвал амачиз жеч. Бес вучиз?.. Лугъудай касни хъанач, хабар къазни кІан хъанач. Жувакай фикирзавай за. Зи инкир-минкирвили ам завай къахкъудун мумкин тир... Гъавилий...

Куьрелди, зи къил акъат тавур кас я ам. Хиве къан авай хьтин, рикІе къван авай хьтин. ЯтІани, ада завай теквал къакъудна. Ада зун, вичин эркеквал къалуриз, дишегъли яз туна...

Рекъидалди...

КъенатІани, абур зун чпин уьмуьррай акъудна гадарнач... Хвена... За абурни хвена, абур- зунни... Гъалалвилелди хъурай чпиз зи тІварцІихъ къачур пенсидин пулар...

Гила зун экъечІда абурун уьмуьррай. Къуй гярда вичин патахъай жавабар гурай... Зун галачиз...

-Зи жаваб зав гвайди я!

Гила, адан кѹлухъай хкатна,Шугъумахъ галаз гѹъжетда авай тегъерда, Мирзеагъадин суфат рахазва:

- Хиве къан, хура къван аваз къекъѹн – им дагъвийрин ва дагъвивилин къилихдин лишан тир! Гъамиша! Вири вахтара!- инанмишдиз лугъузва ада.- АкI тахъай вахтар – абур чавай чи къилихар квахъиз эгечIай вахтар я...

Эгер чи вахтуникай рахайтIа, ада, вун хътинбуруз хъиз, зун хътинбурузни рекъер ачухна. Гъихътин рекъе-ер!..

Зи чIехи бубаяр вилик вахтара варлубурукай тир лугъуда. Вахт дегиш хъайила, абурун уъмѹрни дегиш хъана. Вири мал-девлет гъилий акъатна абурун. Туътуъна еб аваз, колхоздиз гъахъна... Далу винтовкадин лишандик кваз, дяведиз фена... Телеф хъайибурни хъана, хер-къацI алаз хтайбурни. Амма дегиш хъхъай затIни хъанач. Кесибвал айибвал туш лугъуз, вири хъиз яшамиш хъана. Та-а уълкведин дарвазар ярх жедалди. Гъарма вичин ихтиярда гъатдалди. Угъривални къачагъвалагъвалдинни сагъ-саламатвилини ва хъсан дулуанажагъдин шартIар яз гъисабдалди. Ида –ам, ада – им! Чун хътинбурулай а крарни алакънач. Чи паяр акъатдалди, вири пайна куътягъна. Вучдай чун хътинбуру?.. Къилел алай Аллагъдин ихтиярдалди жезвай крариз завай вуч жедай?..

Белки дин-имандивай хуъз жедатIа чи пад?- умудар кутунай зун хътинбуру.- Гъинвайди я... Мягъкем динегълиар лугъузвайбурни девирдин шартIариз муътIуъгъ хъанвай. «Им – ваз, им – заз» тир виринра. МискIинрилай эгечIна Каабедин рекъериз къван...

Вужар тир азандин ванцин эвердиз катиз-катиз физвайбур? Сифте-ни-сифте –гъабур: къилерал шиш бапIахар, багъа шляпаяр алаз, гъилерал вич хътин инсанрин ивидин гелер алайбур; диндикай чпин гъарамзадавилеризничалкачирвилериз далда кѹна яшамиш жез кIанзавайбур...

Абурун тай гъикI жедай? Абуруз биши ва буъркъуъ лукIар хъун гъикI къабулдай?.. Гъавилий чун ибурузни, абурузни акси экъечIна. Чна абуруз дяве малумарна: «ни – вуж?» хъана адан эвер гун. Чаз гъукуматдин къаравулда авайбурни, мунафикърин дин-имандал алайбурни душманар хъана. Гъавилий тир чи вири гъерекатар. Гъанихъди хъана чи вири къастар... Садбуруз савадсуз ахмакъар, муъкуъбуруз чуруйрик суфатар чуънуъхнавай шейтIанар яз аквазвайбуру чпин ниятар къилиз акъудна, исятдани акъудзава. Инани, маса чилерал ва уълквейрани. Чунни са къуват я. Эвел нубатда – динда мунафикъвилиз акси...

Игитар чун жедач. Гуъмбетар чаз эцигач. Къейибур къена. Зун Кукулин тамари къутармишна.Мад - са амалдар ва гъарамзада касди. Зун вуж ятIа, адаз гъасятда чир хъанай. Амма Къемедин хва Къемеди лап къедалди зун маса ганач. Ада зун вичин къуллугъда эцигна. Зун агъузариз, закай менфят къачуз. Эхна за, гилалди эхзавай. Са шумудра яна терг ийиз кIан хъанай заз амни. Аммаавуначир. Вучиз авуначир? Артухан вад югъ яшамиш хъжез кIанзавайвилай жувазни...

Эгер и арада ада зун маса гайитла, за адан пелел гуьлле алкIурда, туьд гапурдив атIуда...

Виридакай хIилер адалай алудда... Эхь!..

Адалай алатайла, Шугьум заз бакара атана. Ада заз эркеквал хгана...

Мадни – ада заз кеспи жагъурна. Ам кьияр къведай паб, зун адан руьгъ хъана. Ам зи сесинал рахаз эгечIна. Чи пуданни фикир сад яз авур кар са шумуд йисуз давам хъана. Къемеди Шугьумаз текъвезвай пенсияни туь-кIуьрна. Амчи къведан, зинни Шугьуман, кассирни, банкирни хъана...

Гъайиф – Шугьума, вич сагъдиз акваз,чан ганай са юкъуз...

Кучудначир чна адан хамни кIарабар тир жасат. Гъа месел къах хъиз кьурадайвал тунай. Къиярдиз къвезвайбуру гузвайдан асретдай адан кIвалах за давамарнай. Шугьуман беден къах яз кравутдал алаз, зун адан мез рахазвай руьгъ яз, кIаник чуьнуьх хъанваз... Къиле фенай чи гъарамзадавал... Са шумуд йисуз...

Эхь, вири хъана алатна...ГъикI хъанатIани...

Эхир кьиляй Къемедин хва Къемеди заз цIийи тIвар гана: Варгъаба. Къазмадай катайди зун тирди чиз-чиз...

Атанвай къецен инсанрин кьилерни ада вичиз кIандай патахъ элкъуьрна...

Заз чидайвал, силисни ада гъа рекъе тваз алахъда. Нетижада, зун ракъара гъатдайвал жада...

ИкIни адаз, вич галачирди хъиз, зи шак тефидайвал, хъана кIанзава...

Алакьда мердимазардилай...

Зун са кардин гъавурда хъсандиз акъуна: чун хътин ачух душманрилай ам хътинбур гена хаталу я уьлкведиз ва жемятдиз. Зун яна рекъизни жада, амма абуру, кIарасдин куквари хъиз, къеняй неда...

Гъавилий я гагъ-гагъ уьлквейрин ва гъукуматрин кIанер хкатзавайди... Чина хъиз...

Къенин югъ квелди куьтягъ жедатIа заз чидач...

Эхиз хъжезмач завайни!.. Заз жувни и дуьньядин нукъсанрикай, уьмуьрдинрекъе къалгъанрикай сад тирди чизва. Тахсирлуни я зун, гъелбетда. Сифтени-сифте жуванбурун вилик, ахпа амайбурун виликни. Иллаки жуванбуруз за гзаф рикIин тIарвилер къалурнава. Зи гуьгъуьна абурун къаргъишни гъатнава. Дугъриданни, зи хиве къанар ава, рикIикайни зи фадлай къван хъанва...

Икъван крар чиз, абурун нетижаяр, къиметар аннамишиз, яшамиш хъхъун – им зун хътин сурни лакъан садрани тежер касдизни ерли кутугнавач...

За аникай мукъвал-мукъвал фикирар ийизва. Амма са къарардал зун гъеле атанвач.

Килигин, къенин югъ квелди куьтягъ жедатIа...

Нив - зи къисас, зав ни къисас агакъдатIа тамашин...

Маса рехъ чаз амач...

Мирзеагъадин гъумручІ суфат цІрана, адан чкадал, Къемедин хва Къемедин вилерик, кинодин лентинин цІйи шикаил хъиз, маса, мадни савух, мадни эйбежер суфат хкатна.

-Зун я Варгъаба! Вун ваъ!- лагъана ада ажебдиз векъи сесиналди.- Вуна зи кьилни куъ силисрик кутуна кІандачир, Къемедин хва!..

Зав куън агакьич эхир... КичІе тушни квез зи кьисасдихъай? За жуван уьмуьрда гъич садазни са писвални гьалал авурди туш... Гъавилай зун кьени Варгъаба я... Эхъ... Килигин кьенин югъ квелди куьтягъ жедатІа...

Зун ва зи тІвар кутуна кІандачир куьне куъ гъарамзадавилерик ва мердимазарвилерик... Чангъакъа...

Зи гъиликай телеф хъайибур вири гъахътинбур тир: зал жуван рекъера дуьшуьш хъайи ва чпин патай заз писвал акур гъарамзадаяр ва мердимазарар... Дуьз ксарал зи гъил, зи яракъ са чІавузни, гъич садрани хкаж хъайиди туш...

Гила къарагъ, Къемедин хва Къеме!- хурудилай бегъремар кьуна, хкажиз кІан хъана ам Варгъабадиз гъвечІи кІвалин кравутдилай. Амма агакьнач.

Къемедин хва Къемедай вагъшивилин гъарай акъатна ва кичІевили кравутдилай са кьадар чкадиз къудгурай ам чилел аватна. Гъасятда Варгъабадин суфатни вилерикай квахъна.

Адан гъарайдин сес муькуъ кІвале авай Фатмадал агакьна. Ам катна ата-на гъвечІи кІвализ. Акуна хъи, вичин итим, чина фадлай чан кумачир мейитдин ранг аваз, кравутдин патав чилел экІяй хъанва.

-Яда! Яда! Вахъ вуч хъанва?- агъуз хъана итимдин чинал капаш эцигна кайваниди.- Ахъая вилер!.. Вал алай ранг вуч я!?..

Кайвани катна ракІарай къежел экъечІна, зур декьикъани тефенмаз, гъиле цив ацІанвай тумка аваз хтана. Капашдал къачуз са шумудра ада итимдин чиниз яд хъичирна. Вичини гъа са гафар тикрариз:

-Вилер ахъая, яда?.. Ваз зи ван къевезвани, я итим?...

Къемеди кІанз-такІанз вилер ахъайна. Рахазвайди Фатма тирди чир хъана, адан мезни рахана:

-Варгъаба...- хкатна адан пІузаррикай.

-Варгъаба вучтинди я, я итим? Вун ви кІвале ава. Амма кравутдал тахъана, чилел вучиз ала вун?

-Варгъаба!- руьгъ фенвайда хъиз, гъа тІвар тикрарна Къемеди.- Ада зун гадарна кравутдилай...

-Касни авачир кІвале вун ни гадарда, я итим? Гъич ви кьил-кьилел аламач и йикъара...

-Варгъаба тир ам!.. Вичи лагъана!.. Абуру рекьиди зун, паб!..

Къемедин вилериз накъвар хъиткьинна. Фатмадин рикІизни пис хъана. Гъич садазни вич усал къалур тийиз, гъар са кар кІндайвал ийиз вердиш хъанвай итимдин кьилел чІехи къурху алайди адазни субут хъана.

-Къарагъ я итим,- лагъана ада милаймдиз.- Вун аял хъиз къагъуарар къвез ава хьи? Вучиз рекъида вун? Ни рекъида? Вуна акъван хъсанвилер авурбуру гила вун рекъич эхир...

-Аквада ваз,- хъуьчІерикай гъилер кутуна, вич къарагъариз алахънавай папаз муьтІуьгъ хъана, ам кІвачерал хкаж хъана.- Аквада ваз рекъидачтІа...

Фатмади адан гафуниз гаф хълагънач. Гъил гъеле хъуьчІуьк кумаз, ада Къеме вичин гъвечІи кІваляй айвандик акъудна.

-Недайди кІаник кума,- гъил хкудна ада итимдин хъуьчІуькай.- ЭвичІдани чун, тахъайтІа, хуьрек винел хкаж хъийидани за?

-КІаник эвичІда чун,- лагъана Къемеди.- РикІни дар хъанва зи – михьи гъавадал гъаятдиз къванни экъечІин.

-Йиф хъанвайди я гъа,- айвандин шуьшебендерал гъил яргъи авуна Фатмади.- Сифте нь...

Кайванидин сиве гаф амаз, Къемедин жибиндай телефонди макъам яна.

-Им вуж хъурай?- теспача акатна Къемедик.

Ада кІусни тади квачиз шалвардин жибиндай са гъвечІи телефон акъудна. Адан экрандиз килигна, къил галтадна ва вич-вичик рахана:

-Сару?! И къей хцин зенг заз гъикІ атанвайди я? Хуьре авач жал?

Къе вичихъ галаз мецин акъунар хъанвай дустунихъ галаз рахадани-рахадачни лугъуз, Къемедин хва Къеме фикирлу хъана. Эхирни, телефондин макъам куьтягъ тежез акуна, ада жаваб гана:

-Алло,- лагъана ада телефондиз, сесиник наразивал кваз.- Ваз къилдин къаналар авани, я къей стха?

-Къинни авурай вун, хъиткъинни!- лап векъиз жаваб гана а къиляй.- Рахазвай къайда аку захъ галаз. ГъикІ хъана, къей хва КъемерІ, ваз зун итимрай аквазвачни? Вуна районда закай силисчидиз вуч лагъана, къей хва?

-За вуч лугъуда вакай? Са затІни... Силисчиди хабарни къурди туш...

-Жеч эхир! Гъамиша хъиз, алцуарзава, къей хва, вуна зун...

-Мад хъанач хьи, Сару...

-Хару ви къилин кІукІ ягърай! Вун ви харапІадиз ахгакъарна, жуван кІвализ хъшайла, папа зав повестка гахкана. Силисчиди ракъурнавай. Тади гъалда хшана зун райондиз, ингъе гила хквезвайди я...

-Зи тахсир вуч я, я Сару?

-Тахсир ам я хьи, вахъ галаз зи къилни силисрик акатнава. Зи машин тир лугъузва абуру Кукулин рекъера хъайиди. Зунни вахъ галаз гъарамза-давилералмашгъул тир лугъузва.

-ЛугъузватІа, лугъузва ман!- гурарай гъуз эвичІиз сес мадни хкажзава Къемеди.- Вуна хъайиди туш лагъ!

-Лугъунар ви къилихъ авурай, къей хва, за хъайиди туш лагъаналди, вуч туькІуьзва?

-Ваь-йе! Ваз гила за вуч авуна кІанзава?..

-За лугъуда ваз, вуч кІанзаватІа... Вун кІвале авачни?

-Гїина жеда зун, кІвале тахъана?..

ИкІ лагъана, Къемедин хва Къемеди вичин телефон хкудна. Тади кваз вилик аскІан стол квай дивандал ацукъна, ада кайваниди хуърек гъунал вил эцигна.

-Вири гила заз кичІерар гудайбур хъанва,- вич-вичив рахана ам.- Куън гъа вахтара гынвай бес?..

Садлагъана Къемедин япарихъ лекърен гъарайдиз ухшар сес галукъна. Багъ галай патахъай. Им адаз таниш сес тир. Мирзеагъадин сес. Тамарин крар санал тухудайла, сада-садаз вич алай чка чирдай, я туш хата-балади-кай хабардар ийидай лишан тир сес.

Им акІ лагъай чІал тир хъи, накъ гъелегъ къуна хъфей Мирзеагъа, вичи лагъайвал, хтанва: банкирдив гвай пулар, Къемедал алай буржар вахчун патал.

Мад сеферда лекърен гъарайди эвер гана. Къемедин рикІе садрани та-кур ва тахъай хътин кичІ, мутІуьгъсуз жез аквазвай гъилерани кІвачера зурзун гъатна.

-ГъикІ шуда вун и вагъшидин эвердиз?- суал акъвазна адан вилик.-Ада инсафдач ваз. Икъван гагъда ягъайбур хъиз, яна гадарда. РикІел аламачни адан ихтилатар? Вичин «игитвилерикай» авур?..

Мирзеагъадиз вичин «игитвилерикай» гъар кткана рахаз кІандачир. Вич ада маса тагурди чир хъайила, Къемедин хва Къемедиз тарсни гун яз, бязи дуьшуьшрикай лугъун тавунани тадачир. Идалди ада чирзавай хъи, заз аксивал авур, зун маса гуз кІан хъайи ва заз кІандайвал тахъай юкъуз, ви кылелни и крар атун мумкин я.

Чпин хуъре властдин органризни мискІиндиз ва имамриз аксибурун кьил ам хъанвайди виридаз лап сифтедилай чизвай. Абуру гъар са камуна хуърел ва жемятдал чпин къайдаяр илитІиз алахънавай. Садбуру эхзавай абурун крар. КичІевилай. Муькуьбуру къабул тийиз, хуъруьн адетар кьиле тухун давамарзавай.

Йикъарикай са йикъан няниз, хуър ахвариз физ секин тир чІавуз, мискІинни адавай акъван яргъа тушир клуб куз эгечІна. Къведни санал. Жемятдиз хабар хъана, кІвалерай экъечІдалди, цІай хкадардайбуруз зенгер авуна, абур атана агакъдалди, цІай къунвай дараматрикай затІни амукънач.

-Вуж хъурай?..

-Вучиз хъурай?..

Суалар гваз амукъай жемятдиз ва властдин векилриз ашкара хъайивал, пакадин йикъалай Мирзеагъадин десте хуърйй квахъна.

-Чидач гынватІа,- лугъуз хъана хзанривай хабарар къурбуруз.

Мирзеагъадин геле къекъвез эгечІна. Амма, са нетижадал къведалди,- хуъре мад са беябурчи вакъиа хъана.

Саламудин полициядин офицер тир. Капитан. Райотделда уголовный

розыскдин кыл. Ада вичин авай-авачир са хцин мехъериз гъазурвилер аквазвай. Югъ тайинарнавай, мугъманриз теклифар рекъе твазвай. Мехъерин югъ лап мукъва хъайила, Саламудинан миресрикай сад адан кылив атана.

-Лугъун гыкI ийин, лугъун тавуна тан гыкI ийин, чан мирес?..

Яргъарилай вегъез, рахаз эгечIна атанвай мирес.

-Валлагъ заз регъуьни я ви кылив атунын патахъай... Ихътин ихтилатар гваз...- къуьнер чукъведай амалар ийиз хъана ада.

-Лагъ, я мирес, ви рикIе вуч аватIа, ачухара...

-Хуьре вири жемятдин пай квай чкайриз цIаяр ягъайбур Мирзеагъадин шейтIанар тирди виридалай хъсан ваз чизвайди я, чан мирес,- рикI ачухна атанвай мукъва касди.- Чидач, гъи гъуьлуьн кIане ам аватIа, амма ада завди ихътин чар агакъарнава... Ингъе...

Саламудина миресдин гъилий чар къачуна ва ам пIузаррин юзуналди кIелиз эгечIна.

-Гъугъ!- кыл юзурна Саламудина.- И гъамиша зал пехил ва чи хзан-дихъ галаз мидявилер къур бубайрин гурцIулди заз кичIерар гузва ман!.. Хцин мехъер мани-макъам галачиз, столрал ички алачиз ая лугъуз... И кицIин хциз кIандайвал ийидани за жуван крар?..

-Закай бейкеф жемир, чан мирес... Татанани завай акъвазиз хъанач...

Саламудина мецин харчивални хъувунач, миресни рекъе хтуна. Чара жедайла, анжах хълагъна:

-Вири жедайди я, чан мирес... Шишер-вишерни, манияр-макъамарни, - галачир хъверни авуна Саламудина.- Жуван кIвачера звер хуьх... Са пуд юкъуз тIуьнни тIимилара, мехъерин няметар пара недайвал-хъвадайвал...

Мехъер гурлуди хъана. Демни яргъалди фена. Хуьруьнбур кIвалериз хъфена, эхирдалди давам авур мугъманарни чхкIана. Пукавулди чам су-сан кыливни рекъе хтуна...

Саламудинан бахтуниз къадар авачир. Са тIимил кефлини тирвилай, адаз сес хкажна хуььрез, вичин бахтлувиликай чилериз-цавариз гъарайдалдихабар гуз кIанзавай. Амма жезвачир. Адаз кутугнаваз аквазвачир. КIвалерин гъаятда текдиз амайвилай, ам вич-вичив рахазвай, багъдихъ чин элкъуьрна, йифен михъи гъава къачуз, кыл цава къуна акъвазнавай.

Садлагъана адан хур кана. Автоматдин сесер япара рахаз, ам жебкъен къван тунвай гъаятдин юкъвал ярх хъана...

Автоматдин галаз-галаз акъатзавай ванер Саламудинан кайванидивни къуни-къуншийрив агакъна. Гъаятда эгечIай йикъ-шувандин сесер хуьруьн куьчейриз чкIана.

-Мирзеагъадилай тала кицIни туш!- лугъуз хъана викIегъбуру.

-Им вуз хъурай жуван хуьруьнвидиз икъван инсафсуз душманвал авурди?- лугъуз хъана рикIера кичI авайбуру...

Мирзеагъадин ихтилатдиз яб гуз, рикIевай кичI зурзун яз бедендиз чикIиз, Къемедин хва Къемеди вичи маса тагана хуьзвай кас гьикъван хаталу ятIа аннамишзавай.

-Язух атаначирни ваз?- алатнай адан мецелай ихтилатра.

-Язух атунар усалриз ва кичIерхъанриз чидай крар я! Заз ваь!..

Ихътин жаваб мецелай алатна, Мирзеагъади эрчIи гъилин гъуд чапла гъилин капашдиз яна. Са шумудра гъакI тикрарна, адан ажугъдиз къене патара чка амуьнач, къеелди акъатна. Вичивай-вич хуьз техжезмай тегъерда, ада дили ванцелди давамарна:

-За абур вири и дуьньядилаь тергдай... Гъайиф, агакъзавач зи гъил... Амма къведа са вахт...усалривни кичIерхъанрив зи гъил агакъдай... Гъахътинбурун арадай са кицIин хва тир а чIавуз маса гайиди. Гъикъван вахт хъанайчун а погонар алайбурун вилик, вацIун къерехда, тамун инсанар яз. Садан шакни физвайди тушир. Ахпа са йикъан къене вири къирмишна. Зун хвена аллагъди. Ада мумкинвал гана заз абурун хурукай къутармиш жедай...

Зи мурад, ацукъай-къарагъай чкадал, чун маса гайибурув жуван къисас агакъар хъувун я...

-Бес зун?.. Гила зи нубатни жедачни бес?..- кьиле ван гъатна, къве гъиливдини кьуна Къемеди.

Багъдихъай лекърен сес мадни тикрар хъхъана.

-Акъваз садра, паб,- сес зурзаз, рахана Къеме Фатмадив.- Зун салахъ шана хквен...

РикIе садрани тахъай хътин кичI, муьтIуьгъсуз жез аквазвай кIвачера зурзун гъатнаваз, ам кIаник гъавадай багъ галай патахъ гъаятдиз экъечIна.

Багъдихъай къевезвайдаз айвандин шуьшебендерай аватзавай экуьник гъаятдиз экъечIайди гъасятда акун герек тир. ГъакI хъунни авуна. Мирзеагъа, вилер гъар патахъ къекъвез, симерин чилиникай чIугунвай жугъундив агатна. Адан къуьне яракъ авай, гъилени кьилихъ тунпуц галай яцIу лаш авай.

-За къведа лагъайди тир ваз,- рахана ам Къемедив яваш сесиналди.

Къемеди чуькьни авунач.

Мирзеагъади вичин гъилевай лаш хкажна жугъундилаь чIугуна.

-Вун, чумахъ гвай чубан хъиз, къекъвезва хъи,- Мирзеагъадик квай хъел уьлуькариз кIанз рахана Къеме.- Заз садрани вун ам гваз акурди туш.

-КицIер ава, кицIер!- рахун хъувуна Мирзеагъа, гафарик зарафат квай тегъерда.

-КицIер ава, валлагъ,- бегенмиш хъана Къемедиз чпин арада физвай ихтилат.- Зи гъаятдал ам садрани хъайи гъайван туш, амма йифериз...

-Эхъ, куь хуьруьн кицIер пехъини хъанва,- зарафат яни, рикIивай яни кьил акъат тийидайвал, лугъузва Мирзеагъадик.- Юкъуз «амп» ийидай ванни къведач, йиф атайла, гъар валакай гъугъ ийиз хкатда. Вегъезва-йе инсанрал, квахъ лугъун тецидай халис вагъшийри хъиз...

-Эхъ,- лагъана Къемеди,- кицIерни пехъи хъанва, инсанарни пехъи хъанва... Вири тухвилай я.

-Я, валлагъ, кІараб жакъвазмай кицІ ваз ахквач, абуру анжах як незвай-ди я. Як тІуър кицІер пехъи жедайди я ман... Гъамиша гъакІ тир... КицІер гъакІ хъуникай низ къайгъу авай, бязи инсанарни абуруз ухшамиш хъанва.

- Гъамни тухвилай я... - тестикъарна Къемеди.

-Я-а-а? Аквада чаз, гъикъван чІавуз абур акІ амукъдатІа.

Мирзеагъадиз кицІерикай аватай ихтилат куътягъиз кІан хъана. Амма ада хълагъна:

-Эгер кицІерикай рахайтІа, садра-къведра зи гъиликай и тумпуц галай чумахъ галукъайдалай къулухъ, абур зи виликай капалай физва... Са бязи инсанар хъиз...

Эхиримжи гафар вичиз талукъбур яз гъисабай Къемедиз вуч хълагъ-датІа жагъанач. Ам Мирзеагъадин, виликай шуъшебендерин экв аватна-ватІани, купІ хъиз чІулав тир суфатдиз килигиз серсер хъана.

-Гъун, хканвани вуна зи буржарни паяр?- векъи сес рахана чІулав су-фатдилаи.

Къемедик и суалди мадни чІехи къалабулух кутуна. Адаз вич, беден зурзавай кІвачери къун тахвуна, и симерин жагъундин кІане экІяй жез кичІезвай. Гъавилай адавай вичин мецелай са гафни алудиз хъанач. Ада-лай рикІ куъцІенвайвилин ва чанни бизар тирвилин ухът алахъна.

-ГъикІ хъана – чІал къунва хъи?

-За в-вуч лугъу-да-да ваз?- гужуналди алудна Къемеди вичин мецелай.

-ГъикІ «вуч лугъуда»? За ваз лагъанай къван...

-Лагъанай-йе, чан стха,- вич-вичел хкиз алахъна, жаваб гузва Къеме-ди...- ихътин силисрик къил акатнаваз, зи рикІел вуна лагъай гафар ала-мукъзавани?..

-Вуна ви гъарамзадавилер гила къванни акъвазара!- чумахъдин тумпуц галай къиливди жугъун яна Мирзеагъади.- Тухумир жув акІ захъ галаз! Абур ви крар я! Къел тІуърда яд хъвадайди я... Амма зи буржар ва паяр исятда, гъил-гъилеваз агакъар хъия! Тахъана хъайитІа...

-Я стха, за жув хъиз вунни къутармишна кІанзава и силисрикай,- викІе-гъвал ахкатиз эгечІна Къемедин сесиник.- Зи паярни, вири паярни а ажда-гъанриз гана кІанзава...

-Зун гъавурда акъазва ви, Къемедин хва Къеме. Икъван чІавалдини акъунвайди тир... Амма... Са гафуналди, ваз зун гилани алцуарар хъийиз кІанзава...

-Ваъ, я стха... За...

Къемедиз мад гаф хълагъдай мумкинвал хъхъанач. Куъчедихъай вар кІе-виз гатазвай ванер акъатна.

-Вуна зун маса гана куътягънавай хътинди я, Къемедин хва Къеме... Заз хуъруъз вацІун а патай машинар къвез акунай... Эквералди...

-Ваъ, ваъ!- рикІ аватна Къемедин.- Ам Сару я! Мад вуж къведайди я зи кІвализ?.. А къей хци зенг авунвайди тир, «вун кІвале авани?» лугъуз.

-Адазни райондиз эвер ганвайди тир гъа... Куьне гигенва зун! Къведани!..
Къемедиз, вар гатазвайдакай менфят къачуна, Мирзеагъадин къаншар-
дилай катиз кІан хъана. Амма агакьнач. Салахъай гъаятдихъ ам элкьвен-
мазди, Мирзеагъадин вагъши сес рахана:

-Ва-аъ!.. Санизни фидач вун! За къирмишда куьн! Вири къирмишда!..

И гафарин геле аваз Къемедин далудихъ Мирзеагъадин къуьнуьхъ га-
лаз адаз акур автоматни рахана. Къеме, чин жебкъен къванерал алуькьна,
юзун хъувунач. Айвандикай Фатмадин гъарагъунар пайда хъана. Вар агал-
навайтІани, гъаятдиз гъилера яракъар авай инсанар акъатна. Багъдин муь-
куь къилийни ванер-сесер атана, яракърай ягъиз эгечІна.

Мирзеагъа, вич ракъара гъатнавайди, аннамишизни агакь хъувунач. Ав-
томат гъарнихъ элкьуьриз, мичІивал гуьллейривди атІузвай адан чина си-
фте вилер буьркьу ийидай хътин ишигъ акъуна, ахпа адан беден са шумуд
патахъай гуьллейри кана.

Хуьр элуькъзавай кицІерин ванери къачуна. Вири магълейра юзун гъат-
на, сада-садавай хабарар къаз, жавабар гуз эгечІна. Са шумуд декьикъада
давам хъайи ягъунрин гъавурда акъурбур чпин кІвалера чуьнуьхъ хъана,
такъурбур къаварал акъатна ва куьчейризни ккІариз эвичІна.

Кардин къил тайиндиз чизвай Сару Къемедин варцихъ, цІан кІане авай
куьсруьдал вичин къил вичи гатаз ацуькьна. Адаз акІ авай хъи, Фатмади-
ни, маса хуьруьнвийрини гъисабда: аял чІаварилай вичин дуст тир Къеме
маса гайиди Сару я. Бадановни кьиле аваз, росгвардиядин десте иниз гъ-
айидини масад жеч, гъам я... Къведайла, абур накъ, виликвай юкьуз вучиз
атаначир? Сару лугъудай сура гъатайди райондиз фенмазди, гуьгъуьна
аваз вучиз атана?..

И арада са гъиле къизмиш экв гузвай фанар, муькуь гъилени кІвачиз
акъудна амай тапанчи авай майор Баданов Къемедин багъдин юкьвал
экІяй хъанвай мейитдин кьилихъ акъвазнавай. Адаз ам Мирзеагъа тир-
дини гъеле чизвачир. Къемеди силисчидин къил михъиз квадарнавай. Ада
чІалахъ тежедай ихтилатралди Варгъаба лугъудайди арадал акъуднавай.
Гъар гъикІ тиртІани, майор Баданов чпи планламишна кьилиз акъудай гъе-
рекатрин нетижайрал рази хъанвайди хъиз аквазвай.

«Вуч хъсан хъана, вири гъа икІ куьтягъ хъана,- фикирзавай ада.- Тахъа-
найтІа, ламран рухвайри зун чпихъ галаз чІугвадай. Вуж чІалахъ жедачир
икъван йисара давам хъайи гъарамзадавилерикай участковыйдиз хабар
тахъун намумкин тирдахъ? Лейтенантдин амалрайни аквазвай адахъ азни
гудай суалар авайди. Гила гурай!..»

Баданов шуьшебендерай экв аватзавай патахъди фена. Фадлай чара
касдин багъда гынал вуч алатІа чизвай тегьерда, ада симинин жугъун-
дин тІалака ахъайна. Инлай адаз кьилихъ сес къурана ва чІал къуна вичин
кайвани ацуькьнавай Къемедин мейит алай чка акуна. Къил чІугуна фена
ам. Чин гъаятдин жебкъенрал алкІана юзан техйизмай Къемедин кІаникай

иви хкатиз къванерин жалгъайра лахта жезвай. Баданов кисна абурун кьилихъай винелди акъвазна.

-Гила рази хъанани куън?- чиликай хкатзавай хътин сесиналди рахана Фатма.- Икъван чІавалди ам виридаз хъсанди тир...

Баданова и гафарикай вичиз хкатзавай туъмбубгъни аннамишна. Амма ада Къемедин крарал садрани рази тахъайди вичиз якъин чидай бахтсуз дишегълидиз жаваб тагана тунач.

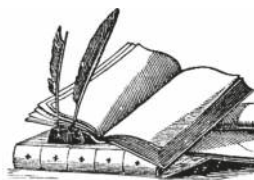
-Эхъ, чан вах Фатма... Зун тахсирлу яз гъисабмир вуна... Ви гъилелай зани фу тІуърди я... Заз чидай крарни пара авайди тир... За хуъз хъайиди тир ам... Амма, цІил гъикъван яргъиди хъайитІани, эхир кьил гъикІ хъайитІани къведайди я. Гъил къачурай Аллагъди чалай... Вунани къачу, чан вах. Чи кІвалах гъам я... Ви итим чи гуълледи ваъ, чав виридав душманвал къур вагъшидин гуълледи къенва. Са тІимил геж хъана чун...

-Яраб ваз икъван чІавалди чизвачир жал вацІун къере къирмиш авурбурун кьил катна и тамара авайдакай?..

Баданова кьил баштан авун къетІна. Адаз Фатмадин мецелай, вичиз ван жез, са шакни алачир ва регъятдиз субут жедай делилар алатна кІан хъанач.

«Жув рахух, Фатма,- хиялра рахазвай Баданов,- вири крар гъикІ герек ятІа, гъакІ хъанва. Къе-пака пенсидиз фидай арада заз герек тушир хъи силисар. Ви итимдин тумухъан ийимир закай! Зун властдин векил я! ГъикІ герек ятІа, гъакІ хъанвайди я вири!..

КъенатІа, къена ман... Вахтунда къена! Гъам я важиблуди... Низ вуч чизвай, ни вуж хуъзвай? – абур ваъ! Инсанар амач – силисарни куътягъ жеда... Эхъ!..»

Милли шииратдин ва гьика тдин чинрай

ХУЪРУЪГ ЛУКЪМАНАН ИРС

Лукъман Алискеров 1921-йисан 13-июндиз Ахцегь райондин Хуъруьгрин хуъре дидедиз хъана. Адан буба Алискер чирвилер авай динэгъли тир. Адахъ диндиз, шариатдин къанунриз талукъ араб чІалал кхъенвай ктабрин тамам библиотека авай. Алискер бубадихъ хсуси чадни авай. Чатук ада жуъреба-жуъре затІар расзавай. Хъсан устІар яз машгъур хъанвай ада инсанриз вичелай алакь-дай куъмекар гудай. Муьгъ рас хъийидай, рехъ туькІуьрдай, хвал ийидай... Са гафуналди, жемьтдин хийирдихъ галай инсан тир.

Советрин гьукум тестикъ хъайи чІавуз кулак я, диндал амалзавай кас я лагъана, Алискер бубани мад са шумуд кас, кІвалевай араб чІалан ктабар гваз тухвана, яна къенай.

Лукъман Алискерован диде – Зуьгъре баде пара мергъяматлу дишегъли тир. Вичин гьуьлуьн къилел атай къаза эхиз тахъана, ам фалужди янай. Кесиби дишегъли са шумуд йисуз месел хъанай, адахъ зи дахни гзаф гелкъвенанай...

Алискер ва Зуьгъре Алискероврихъ 6 аял авай. Лукъман хзанда вад лагъай велед тир. Хци зигъинар авай ада мектебда хъсандиз кІелна. Гъатта авай алакьунар фикирда къуна, ам гъасятда 2-классдай 4-классдиз акъуднай. Мад адаз кІелдай мумкинвал хъхъанач. ЯтІани чирвилер къачунихъ къаних ам кІвачи-кІвачи Ахцегъа авай библиотекадиз фидай, анай мектебдин программадиз, философиядиз, марксизмдиз, ленинизмдиз талукъ ктабар къачудай, кІелдай.

Шиирар кхъиз ам 15-16 йисар хъайила эгечІна. Яни 1936-йисалай къулухъди.

17 йис тамам хъайила зи дах садлагъана биши хъана, адаз мад ван хтанач. Адан чІехи къве стха – Гъажибубани Абдусалам Ватандин ЧІехи дяведин йисара фронтдиз тухванай. Бишиди тирвилай дахдиз дяведин женгер къисмет хъанач. Азарлу диде, кІвалин кІвалахар вири адан хиве гъатна.

Чи куьгъне кІвалерин патав дахди са кІвални дегълиз галай ктабхана эцигнай. Аниз герек къведай столар, стулар, ктабар эцигдай дезгеярни вичи авуна. Адан ктабханада лезги шаиррин, философиядин, дуьньядин литературадин ктабар авай. Дахдин ктабханадиз лезгийрин машгъур шаир Алирза Саидовни мугъман хъанай. Идалай гъейри, дахдини Алирза халуди гъана санал гзаф кхъинар авунай.

Вичин вири уьмуьрда дахди капІ авуна. Ам Аллагъдихъ агъазвай инсан тир, хъсандиз араб чІалал кІелизни чидай. Дахди диндин рекъай чаз, аялризни, гзаф чирвилер ганай. Дах, азарлу яз, гагъ азарханада, гагъ кІвале жезвай. Хзан къалинди тир. Вири везифаяр дидедин хиве гъатна: кІвалин-къан дердияр авун,

никIе кIвалахун, азарлу бубадихъ гелкъуьн. Ирид йисуз ам месел хъана. Ахпа яваш-яваш арадиз хтана, кIвачел ахкъалтна.

кIвале, никIе куьлукъ-шуьлукъ кIвалахар ийиз гатIунна. НикIиз фидай рекъе куьчедай жагъай картондин кIусунални кваз ада вичин шиирар кхьидай. Вичихъ я сагъвал, я кIвалахдай шартIар хъаначтIани, шиирар кхьин ада акъвазарнач.

Хуьруьг Лукъман лезги халкъдиз фадлай чидай кирам (автор) я. Адахъ вич яшамиш хъайи девирдикай кхьенвай эсерар пара ава. Вичин сагъламвал авай гъалдизни килиг тавуна, ада вири къуватар шииратдин ва халкъдин рекъел желбна.

Хуьруьг Лукъманан печатдиз акъатай сад лагъай ктаб кIелзавайбуру хушдиз къабулнай, 1971-йисуз адан «Рагъ» тIвар алай ктаб 1000 экзemplардин тираж аваз чапдай акъатна. Ам маса къачуна тарашнай. Къе хъиз рикIел алама, ктабдиз килигиз кIандайбур чи кIвализни атанай. КIелзавайбурун гъакъван рикI алай адан шииратдал.

Шаир биши ва сагъсуз тиртIани, савадлу инсан тир. Вичихъни жуьреба-жуьре рекъерай чирвилер авай. Адакай гъатта пагъливанни хъанай. Жегъил вахтунда ам симинал къугъвадайбурухъ галаз маса хуьреризни фенай. КIелунал дахдин рикI гзаф алай. Ада центральный газетрилай гатIунна гзаф изданийр кхьенвай. Чебни вири подшивка ийизвай. Адахъ гъатта дяведин йисарин подшивкаярни авай.

Газетар кIелзавайвиляй адаз дуьньяда кьиле физвай вакъиайрикайни хабар авай. Дах кимел фейила, адавай «вуч хабарар ава дуьньяда, Лукъман» лагъана хабар къадай. Вичин нубатда дахдини кIелай къван малуматрикай ихтилатдай. Асул гъисабдай адахъ авайди 4-класс акъалтIарай образование тиртIани, чирвилерал гъалтайла, ам кьилин образование авайдалай кIусни усал тушир. Чпихъ илимрин доктордин, кандидатдин дережаяр авайбуруни дахдин алакьунриз еке кьимет ганай.

Шаирвилел гъалтайлани, адахъ литературадин институтар акъалтIарнавайбурулайни дерин чирвилер авай. Дуьньядин поэзия Хуьруьг Лукъманаз хъсандиз чидай. Вичин яратмишунриз дуьнья къалурун патал ам гзаф алахъна. Махачкъаладиз редакциядиз физ-хквез, арадал са затIни текъвез, гзаф йисар алатна. Ада лугъудай: «Дагъустандин ктабрин издательстводиз 1967-йисуз вугай «Рагъ» тIвар алай ктаб, са шумуд йис арадай фейила, хейлин шиирар хкудна, 1971-йисуз са гъвечIи кIватIал яз акъуднай...».

Дахди ихътин гъахъсуз крарикай гзаф фикирардай. Гъа ихътин фикиррин есирда аваз ам 1988-йисан 5-январдиз рагъметдиз фена.

Къе Хуьруьг Лукъман чи арада амачтIани, адан жавагъиар хътин эсерар ама. Абур гъилий-виляй вегъена виже къведач. Шаирдин ирс хуьн патал, абур са ктабда санал кIватIнайтIа, хъсан жедай. И карни къенин йикъан несилрин хиве ава.

Жамалдин АЛИСКЕРОВ,
Хуьруьг Лукъманан чIехи хва.

ХУЪРУЪГ Лукъман
(1921-1988)

УЪМУЪРДИН ГЕЛЕВАЗ...

КІЕЛЗАВАЙБУРУЗ

Саламалейкум, кІелзавай инсан!
Гъахъзава вун зи ктабдиз сифте.
Белки, идалди кѣиметлу, масан,
Пучзава жеде за куъ вахт, муъфте.

Вун патал гзаф чІугуна зегъмет,
Яратмишна за са гъвечІи тир багъ.
Мичурин вун я гудай заз кѣимет,
Килиг, кѣелемар яни, тушни сагъ.

Жуърба-жуър жеда бахчада емиш,
Абрукай гъардаз сад аквада хуш.
Сада ашкъидив кѣачуртІа кишмиш,
Муъкуъдаз цуру хутар жеда нуш.

ГъакІ тирвиляй, зун алахъна хейлин,
Куън залай рази жедайвал ийиз.
ТІуън патал майва, Жаферни Лейли,
Мадни гзафбур кѣведайвал ийниз.

Эгер гъалтайтІа вал инай тек-тек
Туъкъуъл, гъам чІуру дад галачирбур,
Къалура на заз абур авай ник,
Тадач за ахътин яд галачирбур.

1967-йис.

ВАЗ ИКРАМЗАВА, ХАЛКЪ

Зегъмет кІани, рикІ михъи халкъ, азиз тир,
Заз гъамиша багъа я вун, ширинни.
Ви бахтлувал зи бахтни я, виниз тир,
Заз хуш я ви гъамлувални, хуъруънни.

Къилдин ксар ятІа эгер стІалар,
Вун гъуьлер я, и къил, а къил таквадай.
Тек инсанар ятІа куьлуь ккІалар,
Вун дагълар я, яргъалламаз аквадай.

Заз мекъи я – вакай чими рагъ жеда,
Зун начагъ я – вун духтур яз акъатда,
Гъамлу я зун – вакай зи хъвер, бахт жеда,
Женгина зав пагъливан хъиз агатда.

Зирек я вун, къад йисавай гада хъиз,
Хкетрик квай гуьзел хъиз вун гуьрчег я.
Михъи я вун, чин аквадай гъамга хъиз,
Гъава, яд хъиз, гъар садаз вун герек я.

Мурадри ваз ганва гъамгад михъивал,
Къисметдини – ваз хъивал турунин,
Умудри ваз ганва рикІин чІехивал,
Женгерини – къудратлувал зурунин.

Зегъмет кІани, рикІ михъи халкъ, азиз тир,
Заз гъамиша багъа я вун, ширинни.
Ви бахтлувал зи бахтни я, виниз тир,
Заз хуш я ви гъамлувални, хъуьруьнни.

КЪУЬЧХУЬР САИДАЗ

Къуьчхуьр Саид лезги халкъдин вири я:
Руьгъни къуват, мани, шиир, рагъни варз!
Адан уьмуьр, турни тарих дири я,
Чи садвилини, чи шадвилини тагъни фарз!

Сад Аллагъди лезги хъиз дад гурай,
Сурхай хандиз тІал гъайи, зай жедайвал.
Чи душманриз, хаинриз мидад гурай,
Лукъманан руьгъ шадвилелди шедайвал!

ША, АШКЪИДАЛДИ КІВАЛАХИН ЧНА

Я стхаяр, куьн
Жемир гъич секин,
Ашкъидал рикІин
Кар ая йигин.

Акъвазмир кІвале,
Яхъ кІвалах гъиле.

Чибур я чилер,
Къакъажна гъилер,
Цуз вири чуъллер,
Къачу бул къуълер.
Алахъна куьне
Къалура чешне.

Куьне куь гъурмет
ХвейитІа, гъелбет,
Къведач квел туьгъмет.
ГъакІ чІугун зегъмет,
ТакъуртІа хиве,
Гъатда куьн кІеве.

Гуьзел я йикъар,
Стхаяр, вахар,
Фад ая йигар.
Жува ийир кар
Вахтунлай геже
Тун къведач веже.

Итим, руш, къари,
КІвалахиз жери,
Алахъа вири,
Кардихъ хъуй ери.
Герек гъа жуьре
КІанда гъар хуьре.

СТІАЛ СУЛЕЙМАН КЪЕЙИЛА

Лезги халкъдин чІехи шаир,
Вун чи гъиляй акъатна хъи!
Шад йикъара эл, залан тир,
ЧІулав ясдик акатна хъи!

Гафар дуьз гъиз жезвач завай,
Пад акъатна рикІин къавай.
Чи уьлкведин вили цавай
Ачух са гъед аватна хъи!

Им вуч я къе, эй чуъл, эй дагъ!
Куъз тунач а чIехи кас сагъ?
Лезги чилин нур гузвай рагъ
Садлагъана алатна хьи!

Адан къве гъил хъанвай къабар,
Хкажиз кIанз элдин лабар.
Гъайиф шаир! Къайи хабар
Чи рикIерив агатна хьи!

1937-йис.

8-МАРТ

Ачух хъайи чилер цавар
Муъжуъд март я, хкаж лувар!
Кечирмиша бахтлу сувар,
Къуъд амач, квез гад я, вахар.

Дишегълияр авур кабаб,
Амач залан куъгъне азаб.
Чи уълкведа итимни паб
Ихтиярдиз сад я, вахар.

Мани лугъуз кIевиз-кIевиз,
Дагъда хвейи жейранар хъиз,
Куън акун лап хуш я рикIиз,
Ша чи вилик, дад я, вахар!

Кардал еке гъунар авай,
Чанда кIеви къастар авай,
Куън хъиз, мукъва дустар авай,
Чун, итимар, шад я, вахар.

Хъуърез-къугъваз гъар са жейран,
Куън акурди жада гъейран.
Кефинивди гъала девран,
Уъмуър хъсан затI я, вахар.

1938-йис.

ЭЙ КЪУЪЗУЪ КАС

Кимерал я вун лап кваса.
Межлисра, жув хъайи гъар са,
Фикир тагуз, зи ад маса
Гумир вуна, эй къуъзуъ кас!

Гафунин къатI сиве амаз,
Куъз элкъуърда зал чIулав маз,
Амай халкъар икъван саймаз
Къумир вуна, эй къуъзуъ кас.

Вун чIехи я, бес за вучин!
Чара тежез кварни гичин,
Буш чIаларив нагъакъ зи чин
Кумир вуна, эй къуъзуъ кас.

Ви гъахъсуз тир гафар закай,
Низ хуш къведа инал чакай?
ИкI гъавая зи рикI вакай
Хумир вуна, эй къуъзуъ кас.

Амачиз са сасни сиве,
КIанзава ваз жакъваз деве.
Гъар сана жув ихътин кIеве
Тумир вуна, эй къуъзуъ кас.

1940-йис.

КЪАРАГЪ, ДУСТАР!

Къарагъ дустар! Гъужумнава Ватандал,
Пехи хъанвай душманди, къил къутана.
Алчахвилелд, квадарнавай инсанвал,
КукIвар авун лазим я ам гатана.

Анжах гуж я а залумдиз герекди,
Акьул адахъ авай туш, я хъайид туш.
Шумудра чи рак гатана фелекди,
Амма чна садазни рей гайид туш.

КIвал тарашиз, икI хабарсуз къведайди,
Пехи кицIни анжах ягъсуз угъри я.

Къанлу Гитлер – инсандин як недайди,
Ам дуьньядин мурдарвилер вири я.

Еке чуьллер, дагълар, тамар, дереяр
Ислягъ халкъдин мейитривди ацIурна.
Авадарна вичин ни гвай гъураяр,
Европадин чилер ада къацIурна.

Къарагъ, дустар, чал атанва а ялав,
Элкъуьриз кIанз чун лал хъанвай лукIариз.
Къарагъ, дустар, югъ, йиф чна гун къылав,
Адаз лайих палтайризни якIвариз!

Шарвилидин тур жагъура, лезгияр,
ТIалабзава ам дяведин зенгини.
Сали Сулейманан руьгъ квай аварар,
Шамила квез эверзава женгиниз.

Надир-Шагъдин тифти цавуз акъудай,
Эй зи къегъал Дагъустандин асланар!
Цай кутуна, душмандин чан къачудай,
Ша, руьхъ ийин фашизмдин планар!

1941-йис.

СА КАР ЯХЪ

Гагъ и кIвалах, гагъ а кIвалах –
Шумуд кардив эгечIда вун.
Им хурх я, хурх, и хурхвадай
ГъикI а патаз экъечIда вун?

И дуьньядал садалайни
Вири крар алакьдай туш.
Чахъ дуьньядал авай вад югъ
Вири патал акъакьдай туш.

Гъар са йикъа гъикъван крар,
Къвез, чи рикIиз кужумзава.
Абру, гъуьлуьн лепейри хъиз,
ДатIана чал гъужумзава.
Ийир-тийир чир тахъайтIа,

Абру чун лап эзмишарда.
Пехъи вацІук акатнавай
Аял хътин батмишарда.

ИкІ хъайила, жуван гъиле
Тек са кар яхъ лап кІевелай.
Маса крар ақуналди,
Ракъур мийир ам рикІелай!

1942-йис.

ГАТФАРИН ЭВЕЛ

Хкаж хъана рагъ цавуз,
Къалин живер цІразва.
Яд ахвахъна куьчейрай,
Рекъер-хуълер къуразва.

Трактурар, машинар
Физ-хквезва чуъллериз.
Цанвай пурпу чІулав накъв
Гъикъван хуш я гъилериз!

Къацу хъана тІимил хъиз,
Векъин кукІвар юзанва.
Чил хъутуъл я виринра,
Секин гъава диганва.

ГъикІ акъвазда бес кІвале,
НикІер, багълар тақуна?
ГъикІ акъвазда и накъввар,
Лапаткадлай тавуна?

Къизил я и накъв вири,
Алукъайла гатфарар,
Бул жеда гъар са кІвале
Мичер авай афарар.

Картуф, келем, ич, чІичІек,
Вуж ятІа, лагъ, такІанди?
Кеф гудачни гъуьривди
АцІурнавай сакІанди!

Вири кІанда зи рикІиз
Чили гудай майваяр,
Гъавиляй зун шад я къе,
Ачух хъунал гъаваяр.

ФРОНТДАЙ ЧАР

Зи сусаз лагъ, са кІусни вич
Закай бейкеф хъун тавурай.
Зун патал са юкъузни гъич
РикІиз азаб гун тавурай.

Зун мукъув гвач, алахъдайвал,
Чеб патал са кІвалахдайвал,
Куъмек це лагъ, алакъдайвал,
Диде кІеве тун тавурай.

Дяве я каш, дерт, азиат,
Вири сад хъуй чи жемият,
Ислягъвилин кеф-кефият
Гъич рикІелни гъун тавурай.

КІешниш тар хъиз, хъанвай къакъан,
Са аял я зи свас накъан.
Дидедиз лагъ, жезамай къван,
Адан кефи хун тавурай.

Инсафсуз я душман пара,
Виш агъзурар твазва сура!
Къе вуж ятІа чакай чара,
Ам хуърени тун тавурай!

1942-йис.

ЮКЪ ХАНА

Цав рахазва, гугрумрин ван ацалтна,
Вулкан ягъиз, чилер вири зурзазва.
Сабур хуънин мумкинвилер акъалтІна,
Ажугъдин цІай, тІурфан хъана къугъвазва.

Чил чухвазва аждагъанди хер алай,
Туътуъх къунваз зи Ватандин ракъари.
Чир хъухъ, душман, элдин тфу, хъвер алай,
Ви зегъерар къабулдач чи накъвари.

Зи стхаяр, вахар туна ивида,
Паулюсаз кІан хъанай шиш-кабабар,
Амма гъатнач, есир къунвай дилида
ЧІугвазва кье дустагъда пис азабар!

Пуд виш агъзур фашист ава гъалкъада,
Къил агъузна акъвазнаваз метІерал,
Лугъузва хьи, чун рекъимир руквада,
Рази я куь къазаматрал, реперал.

Гъадди вуч я, рази тежез, душман, ви
Зи туруни къилел цІарцІар гузвайла!
Гъадди вуч я, рази тежез, душман, ви
Виринра кье кІвачерик чил кузвайла!

1943-йис.

БАГЪЛАР

Къалин, таза, къацу векьер экъечІна,
Гзаф хуш тир тегьер ава багълара.
Памбаг хътин тарари цуьк акъудна,
Такур хътин бегьер ава багълара.

Уьлкве тамам хунча хътин чІагуриз,
Зегъметди чаз гудай бегьер къалуриз,
Гъар патахъди атирдин ни чукІуриз,
Агъзур жуьре цуьквер ава багълара.

Ци багъларай къачун патал бул бегьер,
Ширин хутар, къенси, машмаш, ич, чуьхвер,
Калхузчийр гъазур хъанва гъар тегьер,
Зегъметчийрин сесер ава багълара.

Билбил жада мани лугъуз цуьквериз,
Гъикъван хуш я адан аваз рикІериз.
Гъар экуьнахъ мугъман я зун нуькІвериз,
АтІлас хътин векьер ава багълара.

И еке чуьл вири чи багъ-бустан я,
Цуьквер алай тарар гъикъван хъсан я!
Алад, юлдаш, акун еке девран я,
РикІи чІугвар кефер ава багълара.

1946-йис.

ЗЕРИФА КЪАСУМОВАДИН 70 ЙИС

Шаир Зерифа Къасумова 1956-йисуз Азербайжан Республикадин КцІар райондин СтІуррин хуре дидедиз хъана. Юкъван мектеб акъалІарайдалай гуьгъуьниз Дагъустандин гъукуматдин университетдин филологиядин факультет куьтягъна. Ада гзаф йисара вичин хайи райондин мектебра муаллимвиле кІвалахзава.

Шиирар кхьинив Зерифа гъеле мектебда кІелдайла эгечІнай. Адан чІалар газетриз ва уртах кІватІалриз акъатнава.

Зерифа Къасумовади вичин эсерар лезги ва азербайжан чІаларал кхьизва. Критикади ам вичин къетІен хатІ авай чІалан устад тирди текстиярзава.

Шаир Къуба шегьерда яшамии жезва.

Зерифа КЪАСУМОВА

ДИДЕДИН ЧІАЛ

Терг ийизва къакъан дагъдиз,
Тепе лугъуз лекъери.
Цуькведавай чІалан багъдиз,
ТІуш гузва къе мекъери.
Вучиз рикІе туьхуьзава
Хайи чІалан цІаяр чи?
Югъ-къандавай тІимил жезва
Муьгъуьббатдин паяр чи.
ЧІал – миже я дидейрин
Михьи, гьалал некІедин.
Азадвилин женгера
Чи бубайрин гьекъедин.
Шарвилидин чІал я им
Майдан кІевай душмандиз.
Чи Эминан чІал я им,
Тан тийин ам пашмандиз.
ЧІал – тарихдин цІаярай
Сагъ акъатай дарамат.
Къе адаз къайгъу тахъун

Тушни чІехи алапат?
Бадеди зи дидедези
Аманат яз гана чІал.
Зи буржи – вахкун я ам
Зи балайрив авайвал.

ТАРС ГУДА ВАЗ И АШКЪИДИН ТАРИХДИ

На рагъулай руьгъдин михи булахдал
Акурла кье яд хъвазвай са кьарихди,
Гьатда, гьелбет, ви рикІе цІай, кьиле тІал,
Тарс гуда ваз и ашкъидин тарихди.

Чулав гел таз ви кІвачерин гелерал,
Мад атана артухариз азаб зи.
Каф ала кье зи гьиссерин гьуьлерал,
ТІилисимда ава ашкъид запаб зи.

Агатмир зав, цІай гала зи кІакІамрихъ,
ЦІайлапанар яна марфар кьвада кье.
Ваз жаваб яз, марфарикай тамамдиз
Кьванер хьана ви гуьгьуьл, рикІ хада кье.

Ви тахсирар аквадачир вилериз,
Буьркьуь тир зун авамвилин гумада.
На кьацІ ганай зи тарцин тик хилериз,
Ваз акІ хьанай цуьк техъйир хьиз мад ада.

Ван авачир, яначир хуш авазар,
Муьрхъ алай кьван зи чуьнгуьрдин симерал.
Зи дагълара бул тир мекьер, аязар,
Лекъ яргълал яз, пехъ ацукьнай синерал.

На рагъулай руьгъдин михи булахдал
Акурла кье яд хъвазвай са кьарихди,
Гьатда, гьелбет, ви рикІе цІай, кьиле тІал,
Тарс гуда ваз и ашкъидин тарихди.

КъепІир СЕЛИМБЕГ

КУЪРУЪ ГЫКАЯЯР

ХАРАДИН КЪАТ

Са легъзе цавуз килигна, хияллу хъанвай бубади, Исабала халудихъ элкъвена, лугъуда:

– Яраб, чубан стха, Къангъур дагъдин кукІвал хъама бармак хъиз, алкІанвай цифеди къе вуч лугъудатІа?

Вуч хъайитІа, гъам аквада. Закай рахайтІа, за хипер вядеда ацана, некІедик фу куъткуънна недай мумкинвал къванни жедатІа лугъуз, гъадакай фикирзава. ГъакІ тушни, Тимур хтул? – зарафат кваз, зунни чпин рахунрик кутуна Исабала халуди хъвер кваз.

– Эхъ, Исабала халу, – гъавурда гъатнавачиртІани, адаз къуват гана за.

– Хеб вичин чандин, чубан адай акъатдай пидин дердида жада, гъавайда лагъанвайд туш къван, – вичин баян хгана бубадини.

– ТахъайтІа, дуъз тушни? Сифте жуван руфуниз къулайвал авуна, ахпа тІурфандихъ галаз женгиниз экечІун лазим я, – ихтилат зарафатдиз вегъена Исабала халуди, рикІик са вуч ятІани кваз.

– Аллагъди яргъазрай, – мад курпашман яз цавуз килигна буба.

Эхир къарай хуъз тахъана, за хабар къуна.

– Буба, цифер гъамиша къвез алатзавайд тушни? Куъ рахунрай къил акъатзавач хъи зи!

– Эхъ, чан бубадин, цифер гъамиша акъалтиз, алатда. Абур гъар жуъре я. Садбур жада тарал ахъа хъайи цуъквер хъиз, марф квайбур, садбурни марф квачиз цавуз яна, алатдайбур. Яшлу, иниз атана акур хипехъанрин гафаралди, вини дагъдин кІукваз циф ягъайла, ири марф, хар тахъана алатун тевакул ялда.

– Рагъ авай икъван гуълуъшан юкъуз марф гъинай къведа? – тажуб хъана жув-жувахъ агъун тавуна, гъарнихъ килигна зун.

– Къведай пад чидач. Анжах... Абур хъана, къала хипер алчудар хъия вахтунда ацадайвал. Бубади икІ лагъайла, зун мадни хияллу хъана. Суал хъийиз тахъана, ада лагъай кардив эгечІна. Хиперни сад хъиз ацана куътягъна, цавни михъиз чІулав пек ягъайд хъиз, цифеди кІевна.

– Гадаяр, вахтунда фу неъ. Къе и пата мезрейрихъ фена жадач. КІелерни хиперик кумукърай. Ихтибар алач, чІехи къвал хъайитІа, суъруъ санал къветІез яна кІанда. ТахъайтІа, юхсул, гъвечІи кІелериз, бацІийриз тади гуда.

И гафарин ван галукайла, зун мадни тажуб жезвай. Бубади вичи лагъайтІа, гъамлу яз ниси хкудиз тади ийизвай. Ара-ара ада азни ийидай крар тапшурмишзавай.

Бирдан цаву авур ванер, адалай вилик акъатай яргъи кIвачер квай цIайла-панар акурла, цав-чил кърсайд хъиз, зун зегъле къакъатнаваз, кумадик катна. Бубади, тадиз хкудай ниси тур фурун сив кIевна, винелд хур квай чкадал тади авуна, чубанриз гъарайна:

– Суъръ тадиз къветIек алчудар хъия.

– Алчудар жез къайи, къати гар акъатна. Ада бередал алай къапарив ван гутуна. Вахтунда абур алай чкайрал мягкемарначиртIа, алай ведроярни къажгъанар, койкайрал алай чубанрин пек-лекни литер цавай тухвана, низ чида гъи дередиз гадардайтIа. Бубади лагъайвал, Къангъур дагъдихъай, чил-цав сад хъанвайд хъиз, ву-у-у-увдин ван алаз къвезвайд масад тир.

– Зи кIвалах туькIуьда. Вун тадиз зи койкадал лит килел чIугуна кIеви хъухъ, – лагъана бубади. Са ача хъияна, адан хивез вегъенвай кIарасдин винелай къелечI къванерал къав кIевнавай кумадикай зун хкудна, вич хипериз килигиз акъвазна. Литинин пад за бегъем хкажначир, лацу цал хъиз атай харадин тIурфан тепилмиш хъана. Литиник чуьнуьх хъайи заз акI авай хъи, зун сада пеш алачир кулуналди гатазвай. Ара фейила, явашдиз литинин пIипI хкажна килигайтIа, михъиз лацу хъана хар ацукънавай. Литинин пад хкажна хкечIиз кIан хъана. КилигайтIа, зи винел къвайи хар къваларихъ авахъна мурцугъанар янавай. Литинин кърехар койкадал кутIуннавайд хъиз къунвай. Са пад югъурна, зун гужуналд хкечIна. Пагъ, харни жеда къван. Куъръ вахтунда машиндай ичIирайд хъиз икъван къвайила, эгер яргъал къванайтIа?!

Цуькни векъ акъатнавай чуьллер михъиз харадин къатуни кIевнавай. Кам вегъейла, подшипникдин чархуна авай шарикар хъиз, харун тварар хкатиз, таб жезвай.

– Икъван хар, муркIадин тикейр цIрана мус куьтягъ жеда, буба? Чи хипери вуч тIуьрай? – жузуна за бубадивай, адан патав фена, беденда мекъивилин фул гъатнаваз.

– Са фикирни ийимир, хва. Михъиз Аллагъдин гъиле ава, – лагъана бубади, чаз сабур гудай тегъер.

Хар къвайила, вуна лугъуди, кулуналди шткана, цавал цифедин зерре аламачир. Ракъинин чимивал артух жезвай. Зи рикIел харалай авахъун акъалтда. КицIериз гъуруш гузвай лекуьна, фуфайка кIаник кутуна, авахъиз алахъна. Лекуьнин кIаникай харар хкатиз авахънач хъи, авахънач. Вун, анихъ элкъвена, кIандатIа хъуьруьхъ. Хъайивал я ман. Гатун югъ ирид бубат жеда лугъудайвал, ракъинин чимивал артух хъурдавай, – яд кткайла, агудзавай векъин маргъвар хъиз, харадин селлер башламишна.

Агъ, я къадаш, къве чухурдай атай ятар са сада гъатна, чалай агъадай къакъан рагарин къантIарилай авахъзавай селдин ван акунайтIа ваз. Сел къацу кьид тир. Бубадивай хабар къурла, ада цик михъиз харади гатайла куьлуь хъанвай векъни цуьк какахънава лагъана.

А юкъуз, хиперикай чара ийиз тахъана, кIелериз суварар хъанвай. Пакад юкъуз экуьнахъ чаз хъиз дустунизни харади тади ганватIа акъаз фейила, ам зал хъуьрена. Бес вун тажуб жедачни? Чун алай чкада а къадар къвайила, анихъ... ЧIалахъ акъун тавур ам захъ галаз къведа.

– Я дуст, и векъиз вуч хъанвайд я? КІвачел аламай са цуькни амач, – дегъредал куьлуь авунвай хътин векьер, селди чухурдиз гъана аламай къванер акурла, мяггтел хъайи ада, къве гъилив къил къуна.

Булах бубади, лопаткадал акъашна, михъи хъувунвай.

– Я дуст, хар къвана вуч пис хъана: чаз къакъан синелай авадардай бул къванер ва булахдин патав тІамаяр къугъвадай цІалцІам еке къван хъана, – тІурфан-ди тунвай аламатар акуна, маса лугъудай гаф жагъун тавур Навруз къванцел акъахна.

– Ажеб рикІел атанани, дуст, – шад хъайи зунни къванцел хкаж хъана. Селдин рагъул цйй къацІанвай къван чна, сада ведредай яд ягъиз, сада харади кукІварнавай векьер кІватІиз алтадиз, чуьхуьда. Векьерин арайра цІурун тавур харар амаз гъилер ракъизвайтІани, цІйи къугъунин дердидик кваз алахънавайла, чаз гъич са хабарни авачир.

ЯК ПАЮН

КІвале сад яз кстах хвейи, вичиз кІандайвал ийизвай надинж аялдиз, вуна куь кІвале як пайзавайд яни лагъана, тегьер ийизвайди заз чида. Михъиз вуна лугъудай хътинбур, гъелбетда жедач. Эгер дуьз туштІа, яб акала. Эхъ. Чи яйлахдал алай вад касдин арада зун гъвечІид ятІани, як пайдайд хъанвай. Вучиз лагъайтІа, за вуна лугъудай хътин надинж амалар ийизвачир къван. За жувакай вири рази ийизвай. Белки, вуна гъикІ пайзавай лугъуз, хабар къаз кІанз вак тади ква жеди? Вуна хабар къадалди, за лугъун.

Чубанри ара-ара кІел галачир, цІуру лапаг тукІуна, нажахдал къатІ-къатІна, санлай еке къажгъанда туна, ргазвай. Нянихъ вири хтана кІватІ хъхъайла, Исабала халуди шумуд кас аватІа, виридаз пайна эцигдай. Ада куьтягъайла заз, Гъан Тимур, гила ви нубат я лугъудай. Ада лагъайвал, за къулухъ элкъвена, чина бармак твадай. Ахпа ада, пайнавай са якІал гъил эцигна, им низ я?» – лугъудай. За алайбурукай садан тІвар къадай. Ахпа мад-муькуьдал. Нин тІвар къуртІа, гъарда вичиз акъатай як къачудай. Виридан тІварар къуна рази хъайила, зи къуллугъдин вахт куьтягъ жедай. ЯтІани, а кар екез акваз, зак дамах акатдай. Ара физ абур, як тІуьна кефияр къумбар хъайила, зай къал акъудиз алахъдай. Сада вичиз кІарабар квай як гана, муькуьда яхун чкаяр хкудна лугъуз.

– Гъа гафунал, квез вуч лугъуз кІанзава лагъайла, ви пай як чаз пай хъувуртІа, рази я лугъуз хъуьруьнардай. ГъикІ авуртІани чи якІук абурун пай хъжедай. Вучиз лагъайтІа чубанри чпин чантадай сад-къве юкъуз тІуьна куьтягъдай. Чаз лагъайтІа, ахтин тІуьнин нефс тахъун себеб яз, я маса атай кас тахъайтІа, къведпуд юкъуз амукъдай. Эхир абурун вилик эхцигдай. Хипер ацана куьтягъайла, чубанри заз кІелер гвайдаз са уьфт ягъа лугъудай. За, сиве къве тІуб туна, уьфт ядай. А ванцел Мерзегъа къакъан синел акъатдай. За бапІах хутІунна элягъайла, ада кІелер ахъай хъийидай. Пагъ, абур мя-мядин ван ацалдна катна хуькведайла, жедай дем ва хиперик акахъ хъувурла, чпин дидеяр жагъурдалд жедай ван, шадвал масад тир. Абуруз жезвай шадвал ва чубанрик як пайла акатдай кІубанвал акурла, за ибур вири залай аслу крар хъиз жедай, гъавилий зак дамахни акатдай.

КФИЛДИН СЕС

Кфилдихъ галаз вердиш суъруъди артухан югъун квачиз, ацалтна секиндиз неда. ИкІ хъайила, галай чубандиз секинвал, лапагризни тІуърдакай менфят жеда. Чи яйлахда гзаф вахтара кфилдин ширин ванци лув гузвай. Ам чи бубадин кар тир. Аял чІавалай ада рикІ алаз кфил ягъиз чирнавай. Галай юлдашри, мад гъихътин алатар язава лагъана хабар кърла, кІусни дамах гвачиз, кфил, зуърне, балабан, далдам, тафт язавайд лугъудай. Вичи, шумудра тафт ягъунай Бакудиз ва чи чкадин гъужетардай мярекатриз физ, пишкешар къачурдакай ихтилатдай. Адан чантада гъамиша къуша кфил жедай.

Къуша кфил лагъайла, къве кфил сад-садал кутІунна, садай макъамар, муъкуъдай зил къазвайд тир. Гзафни-гзаф йифиз чубанар къаткурна, вичи лагъайтІа хиперал жанавурри, севре тевегърай лугъуз, уях тирд чир хъун патал кфилдин ширин авазрин ван гутадай. Гъарайзавай кІелер, кфилдин ван галукъайла, кис хъана, яб акалзавайд хъиз секин жедай. Ара физ зунни Мерзегъа кфил ягъиз алахъдай. Чавай кІандайвал сес акъудиз жедачир. Адалай гъейри, чна ял турла, мукъвал-мукъвал ван атІузвай. Вучиз ятІа, заз чизвай. Зуърне, кфил язавайбуру нефес нерай къачуз, сивяй ахъайзавайд тир. Чавай акІ жезвачир эхир. Са юкъуз бубадихъ галаз Мерзегъади гъужетарда.

– Вуна кфил ядайла, сивихъай геляй тавуна, яргъалд давам жезва. Чавай жезвач, вучиз акІ ятІа, жедачни лагъайтІа?

– Вун гъвечІи чІавуз кІинтІ – лаш къугъвана кумукъайла, эбезуъ-уъ-уъ лугъуз, катайд яни? – гадайрилай вил аладарна гъевесдив бубади.

– Я, вуч хъана? – хъуъруън акатна Мерзегъадик.

– Хъун затІни. Вавай сес атІун тавуна гъиниз къван чамар ийиз хъана?

– Бязи аялрилай, зун яргъаз фидай, – дамахдив, жаваб хъана Мерзегъади.

– ЯтІа, чун къвед килигин, ни яргъал эбезуъ-уъ-уъ давамардатІа. Рази яни вун? Зун яшлу, вун жегъил итим, – машгъулат патал, муъкуъ чубанарни гъевеслу яз агат хъувурла, гъужетра гъатда абур.

– Рази я, серкер, – шад хъана, къуънемай чанта акъудна къвалахъ эцигна Мерзегъади.

– ЯтІа, хъсан. Султан, вуна пудал къван гъисаба, – хъуъруън кваз юлдашрилай вил аладарна бубади. Султана пудал къван гъисабайла, абурухъ гатаз зани зил къуна. Зунни Мерзегъа, са ара хъайила, ял къуна, акъваз хъана. Бубади, санизни фикир тагуз, эбезуън давамарзавай. Алайбур хъуърейла, бубани хъуъруън акатна акъвазна.

– Гъан, Мерзегъа, гъикІ я?

– Гъелбетда, вуна чун алдатмишзава. ГъикІ лагъайтІа, вуна нефес нерай къачуз, сивяй ахъайзава.

– ГъакІ хъайила, квевай гъелелиг кфилни ягъиз жедач.

– Серкер, жедачни нерай нефес къачуз, кфил ягъиз чазни чирайтІа?

– Жеда, Мерзегъа. Вучиз жедач, ваз акъван ашкъи хъайила. Ам завай. Куън жегъилар я. Куъ рикІ ахътин крарал хъун лазим я. КІелер гъаз дагъларин къакъан синерални гульушан тепейрал кфилдин ширин сес хкажайтІа, гъикъван серес жеда. Акъваз-такъваз ви суъруъдавай кІелер гумрагъ жеда. Анжах инамаз четин я.

– Вучиз, ина ара хъайила чирайтIа, жедачни?

Инай ваз кфилдай нацI гъатдани? Хуъруъз хъфейла, кфилни ийида, ам ягъ-изни чирда. Ихътин арандин яцIу нацIадикай авур кфилдиз квевай нефес акъ-акъриз жедач эхир.

– Зун рази я.

– Буба, заз мус чирда? Зазни ваз хъиз кфил ягъиз чир хъана кIанзава.

– Мерзегъадиз ийидайла, вазни ийида, хва. Рази яни вун? Чи шадвилин тум-кбил авачир. Мус хуъруъз хъфена кфилар ийидатIа лугъуз, чна амай йикъар гъисабзавай. Бубади чун къатканвайла, дагъларин секин дерейра хуш сесинин ван тунвай. А сесинин назиквили, хушвили чун, суъгъуърда турд хъиз, сустар-завай.

КЪИСАС

Мумкинвал хъайивалд Зунни Навруз я чи яйлахдал, я зун гъаниз фена къ-утгвадай. Чун чаз чир хъайи чIавалай чи гзаф вахт санал жезвай. Ам вич туп хъиз ацIай, куърел квай, викIегъ гада тир. Анжах захъ галаз къугъвадайла, ади заз экъуъгъун галачир вахт жедачир. Чебни гъихътин? И гуънуъкъара зал гъикI гъалтнай, къарай атIайдаз эсер авайд туш, квахъ зи вилерикай, вун хътин дуст жедалди са савун кIватI хъанайтIа, гъам хъсан тир лугъуз, мадни экъуъгъунрин а кбил жедачир. За шумудра къацIай кIуф галай вун хътин дуст заз кIандач, вавай зун къерех я, мад рахамир лагъайла, ам – гардандик ккIана, ккIлам хъиз алатдачир. ГъакI вун закай икрагъарда, алакьдатIа, жувани ая, хълагъдай. Зун тахъуй, гъа вун хъуй, ихътиндаз вуч хъийида? Шумудра за, ви рикIелай а экъуъ-гъунар алатун патал за ваз са кар такъуртIа, лагъана, гъелегъ къурла, вавай вуч жедатIа, гъам ая лагъана, уьфтни агалдарна фидай. Я тахъайтIа, ваз амукъдайд пичIи кIерецар хътин гафар я. ГъакI тушни, чан дуст? – хълагъна, бул хъуъруъ-нардай. Эхир са юкъуз адаз кар къун рикIел къведа зи. Югъ виликамаз меслят хъайивал, къе зун абурун бередал фин лазим тир. Зун акъат тавурла, Навруз гъикI авуртIани абур авай чкадин къилихъ галай синел хкаж жедайд заз чизвай. За чи патай синин къвалахъ ярх хъана, ам мус анал акъатдатIа акваз, чинеба гуъзетна. Акъван вахт фенач. Ам анал атана, заз килигиз акъвазда. Ахпа ацукъ-да. Зун, руфун кIевиз тIазвай амалар ийиз, винелд фида. Кбил агъузна, татаб жез алукъдай, мад къарагъ хъийиз, азаба авайд хъиз къалурна. Ада, садлагъана къарагъна, гъарайда:

– Яда, ваз вуч хъанва? Рекъизваз тахъуй гъа?! – вичин саягъ зарафатдиз эл-къуъриз кIан жеда адаз.

За ван тахъайдай къуна. Са къвалахъ ярх хъана, гъил къилик кутуна, адаз кил-лигда. Ада мад са вуч ятIани лагъана, зун югъун тавурла, виний гъуз чукурна. Дуъз лагъайтIа, чухур дерин, гъяркъуъ тир. Бес икъван чкадиз чукурна. Яргъал мензилдиз, вични винелд чукурайла. Адаз нефес дар жезвайд заз чизвай. Гагъ рикIай, ада экъуъгъуналди вуч жезвай лугъуз хиялар физ, зун пашман жезвай. Гагъ, гила гъикI жедатIа килиграй лугъуз, зак хъуъруън акатзавай. Кбил хка-жайла, заз тик пеляй ада, и пад а пад ягъиз, четиндиз еримишзавайди акуна. Заз мукъув хъайила, гъарайна:

– Ваз вуч хяна? Гвич югъванни хыйизмач хьи? Авай са дуст ни яна? – рахадайла ада галат хъанваз нефес дар яз ялзавайд чир жезвай. Ам агакьиз акурла, зун садлагъана ацукъна, къве гъилни ченедик кутуна килигиз акъвазна. Адаз за вичикай зарафат авурди чир хяна. Акъвазна, дериндай нефес чӀугуна, ам ярх хяна.

– Аман, зун къена хьи. Яллагъ, ви къейибур сурарикай хкатрай. Вун итим я лугъудайд, етим хъуй! Къейи хва. Заз и кар къурдай, югъ-югъ я, за ваз йифиз ахварайни кваз экъуьгъ тавуртӀа, ваз аквада. Я байкъуш, зун икъван рахаз, вуна куьтӀни тийиз, мад рикӀик вуч кума? За яраб дустуниз вуч хъанатӀа лугъуз, рикӀ вегъей, кфир, – винелд хяна, ацукъна, вичин лухъа куьтягъзавачир ада. За къарагъна, са гафни акъуд тавуна, хъфидай амаларна. Амни тадиз къарагъна.

– Яда, акъваз, кӀамаш. Нефес къуна рекъидай чкадал зун гъайила, зав хъелна, вун гъиниз физва? Акъваз.

За кисна, кам явашна, ада еримишна агакъарна. Зи гардандилай къуна, ам зунни галаз ярх хяна.

– Акъваз тавакъуйда. За ваз ийизвайбур гъакӀан пичӀи экъуьгъунар я. За экъуьгъунвай вун викӀегъ, гумрагъ хъунилай гъейри, мад ваз вуч жезва? Вуна авур кардик катна, кӀандайвал векъяй къвез тежез, хъайи азабдик пуд кило як гадарна за. Низ хъсан я?

– Гъелбетда ваз. Къекъведайла, къезил хяна, регъят жеда. ТахъайтӀа, югъди хипен якни ниси, мукаш недай къван муьнуьгъ хътинд ийимир ман, – мадни адак къал кутуна за.

– Агъ, фендигар. Багънаяр ийиз кана хьи вуна зун.

– Вуна мад экъуьгънани? Ахъая зун, – къарагъиз кӀан хяна заз. Гардан къуна ада ахъайзавачир.

– Эхъ, ваз гъамиша экъуьгъда. Масадаз, ваъ.

– Зи тахсир вуч я?

– Вун бес зи кӀеви дуст тушни?

– Яда кӀеви дустуниз экъуьгъунардай адет яни?

– Эхъ! Вучиз лагъайтӀа, ваз закай хъел текъведайд чида заз. Ваз за ийизвай экъуьгъунар чан лагъай чӀал я. Вун мус зи гъавурда гъатда? Тавакъуйда сивъяй вуч кӀантӀани лагъ, мад къе хъиз ваъ. За авур экъуьгъунрай вуна зав вилер, хъипрен вилер хъиз, экъисиз туна. Хиве къазвани? – винелд хяна, минетзавайд хъиз, гъил къуна къарагъарна зун.

– Мад хъийидач. Вавай вуч жедатӀа ая лагъай гафуниз килигна хъайи кар я. Вакай а хесет хкат тийидайд заз чизвай. Ваз вуч кӀантӀани лагъ, мад за ваъ, – гъеле нефес чкадал хтанвачиз акуна, заз адан язух атана.

– Вид рикӀивай яни, дуст? – куьмек кӀанзавайд хъиз жузада ада.

– Гъелбетда, дуст, – гъилер къуна, хъуьруьнарна за.

Ахпа, сада-садалай элягъиз чамарна, тӀамаяр къугъвадай къванцел чкаяр къуна чна.

Сатира ва юмор

КЪАРАВИЛИЯР

* * *

-Я итим, вуна заз са гафни лугъузвач хьи?
-Экв жедалди за ваз вуч лагъана кІанзава?
-Бес ви рикІел аламачни кье гьи югъ ятІа? Къанни цІуд йис вилик и юкъуз вуч хъанайтІа?
-Вучиз аламач – аламайди я: кье СССР чкІай югъ я.
-Аламатдин итим я вун,- кІамаз жезва папаз.– Бес кье чи мехъер хъайи югъ тушни?
-Я ман. Къилел балаяр къвез кІан хъайила, сад атана алатдайди туш...

* * *

Папа йифен къулариз, вич рекъизва лугъуз, гъарай-вургъай акъудна. Къунши-дал алай вичин хъсан араяр авай дишегълидизни ша лагъана.
Чара хъанач итимдизни, ада «Тади куьмекдиз» эвер гана.
«Куьмекдилай» фад къунши паб атана акъатна.
Акуна адаз, вич рекъизва лугъузвайда кулни пек гваз, юкъ агъузна хкаж техй-из, кІвалин кІвалахар ийизва.
Мягътел хъайи къуншиди хабар къазва:
-Я вах, ибур вуч амалар я вибур? Санихъай вуна вун рекъизва лугъузва, муь-куьнихъай вуна, тум цавуз яна, кІвалин кІвалахар ийизва – им гьикІ лагъай чІал я?
-Бес вучда за, я вах?- юкъ дуьзарна рекъизвайда.- Итимди тийидайла, за вучда? Бес къведай духтурар хъуьредачни чал?.. Жуван кІвале михьивилер ийизва ман...

* * *

Шегъердай веледарни хтулар хтунал вилер алаз гадни акъатнаваз перишан тир къаридинни къужадин умуд гьакІни атІанвачир.
-Аяри зенг авунвай,- лугъузва къариди кІусни гъяз авачиз.
-Вуч лугъузвай?
-Чпиз ахкъатдай мумкинвал хъанач, куьмек кІанз, агакъ тавур сални багъ гьикІ ава лугъуз хабар къазвай. Саламар вугузвай ваз...
-Мад вуч лугъузвай?
-Вуч рекье тваз жеда квевай?- лугъуз хабар къазвай.- Цининди бегъерар га-лай йис я лугъузва.
-Я,- лагъ. Къабула лагъ зи патайни чІехи саламар...

* * *

Мекдебдай хтай гададиз тади гьалда дах акуна кІан хъана. Жагъана абуруз чпиз чеб.

-Дах,- лугъузва гадади,- чи НитІиф малимди вазни тарсар гайиди яни?

-Эхъ, чан хва,- жаваб гузва дахди.- Гъа вун хътин гада тир чІавуз.

-Гъи чІав тир ам? Йисар пара алатнавани?

-Дуьм-дуьз къанни вад йис, чан дахдин,- цавув агакъна аял вахтариз хъфена ам.- ГъикІ хъана – вуна хабарар къазва хъи?

-Ада заз гъар юкъуз чІуру къиметар язава. Къе лагъана хъи, зун къван рикІ баят, къил пичІи аял вичел анжах къанни вад йис вилик гъалтайди я... Чи мектебда...

* * *

КІвале чпелай гъейри касни авачиз яшамиш жезвай эгълийрин арада бязи вахтара герексуз ихтилатар жеда.

Кайваниди, адет тирвал, столдал фу-къафун эцигна, гъамиша хъиз, рганвай къве какани. Гъамиша хъиз, абурукай сад куьлуьди, муькуьдни ирида я. Итимди гъасятда ири какадал гъил вегъена. Кайванидиз и кар бегенмиш хъанач.

-Вуна, гъамиша хъиз, еке кака къачузва – яни?

-Эхъ. Ваз за гъикІ авуна кІанзавай?

-За, месела, чун къвед галай столдихъ акІ ийидачир. За куьлуьди гъим ятІа, гъа кака къачудай.

-За гъавиляй ириди къачунва ман, ингъе ви куьлуь кака, къачу, неъ!

